

Жаїра. Том 1. В рабстві

Ольга Мак

Історичний роман з бразилійського життя

Перший том: В рабстві

*Моїм дорогим молодим Землякам,
народженим у кайданах неволі,
але вільним духом, присвячую свою працю.*

Авторка

Вступ

Бразилія — країна, яка й досі овіяна чаром таємничості й романтики, дарма, що її відкриття наступило всього-на-всього на 8 років пізніше від відкриття Америки і що вона у значній своїй частині перетворилася вже на модерну державу, якій відомі всі досягнення останнього слова техніки й цивілізації. А все ж європейцєві, чи американцєві, який не займався спеціальними студіями Південної Америки, ця частина світу уявляється досить неясно і криє в собі безліч загадок та приваб, що їх ні не розв'язує, ні не задовольняє програма шкільних підручників з всесвітньої історії. І хоч читачі звичайно рідко коли мають терпеливість дочитувати до кінця вступне слово при екзотичних романах, то все ж ми приневолені зробити коротенький рекурс в історію, щоб декому пригадати, а декому з'ясувати епоху й обставини, серед яких пробігатиме дія нашого оповідання.

Отже, вскорі після відкриття Нового Світу, що його спочатку прийнято за східню Індію, між двома найбільшими морськими потугами того часу — Еспанією та Португалією — виринуло питання про розподіл майбутніх колоній. А що в ті часи всі християнські католицькі країни були тісно зв'язані з Апостольською Столицею, то ж уряди Еспанії й Португалії і на цей раз звернулися до неї за рішенням. Папа Олександр Шостий вирішив це питання в той спосіб, що своєю булею з дня 4 травня 1493-го року затвердив так звану "Олександрійську Лінію" ("Олександрійська" — від імені Папи Олександра), яка мала б проходити меридіонально на 100 миль західніше від Азорських островів і островів Зеленого Рогу. Еспанії призначалися у володіння всі простори в гемісфері на захід від цієї лінії, Португалії — на схід.

Однак, при практичній перевірці виявилось, що португальські "володіння", визначені за Олександрійською Лінією, складаються з... безмежних просторів Атлантичного океану з додатком кількох архіпелагів. Обурений таким фактом, португальський король Жвон Другий оскаржив рішення Апостольської Столиці й погрозив у обороні своїх інтересів виповісти Іспанії війну.

До війни не дійшло, але Олександрійська Лінія була уневажнена, а замість неї в 1494 році уложено так званий Тордесільський Трактат з далеко кориснішими для Португалії умовами. Згідно з цим трактатом межа знову мала йти по уявній меридіональній лінії, але вже не на 100, а на 370 миль західніше від островів Зеленого Рогу.

Але, як Олександрійська Лінія, так і лінія Тордесільського Трактату, ділили те, чого ніхто не знав, а у висліді Португалія і вдруге залишилася скривдженою: межа Тордесільського Трактату знову йшла здебільша морем, а на південно-американському материку теоретично мала б починатися на півночі біля одноіменних острова і затоки Маражо (тепер штат Пара) й кінчатися біля затоки Паранаґва (тепер штат Парана), відділяючи для Португалії територію, меншу, як третина сучасної Бразилії, і рівну приблизно одній третині всієї Південної Америки. Але це виявилось щойно пізніше.

Після подорожі Педра Алвареса Кабрала, коли він повернувся з навантаженими на кораблях трофеями нововідкритої землі (1500-ий рік), офіційно було проголошено відкриття Бразилії, названої спочатку Землею Святого Хреста.

За першу чверть 16-го століття Південна Америка була лишень принагідно візитована різними іспанськими й португальськими кораблями, але ще ніхто не важився закладати тут колонізаційних осель. І щойно в 1526-му році Крістовон Жакес, висланий королем Португалії Жвоном Третім для охорони Бразилійського побережжя від французьких корсарів, спробував був заснувати перші осередки з португальським населенням. Пізніше за це взявся Мартін Аффонсо де Соуза і зорганізував дві перші оселі: Піратінінґу і Сан Вісенте. Коли ж у 1534-му році наказом короля Бразилія була поділена на 15 капітаній з призначеними у кожній губернатором із спадковими правами, з Португалії почався жвавий переселенчий рух у нову колонію. Особливо ж посилювався він з моментом, коли був відмінений наказ про спадковість капітаній, а натомість на всю Бразилію було призначено головного губернатора Томе де Соуза. Сталося це в 1549-му році і відтоді наступила для Бразилії нова епоха. Насамперед, з новим губернатором прибуло 6 священників-місіонерів, що заходилися коло організації і освоєння диких індіанських племен. Потім почали прибувати й колоністи, що розбудовували оселі, закладали плантації й бралися до торгівлі. Дикий край ступив на дорогу цивілізації. Уряд на свій кошт вивінював різні експедиції, звані **ентрадами**, які мали своїм завданням проникати вглиб незнаної землі й вивчати всі її таємниці.

Побачивши, які плодотворні висліди приносить робота місіонерів-езуїтів, Іспанія й собі пішла за прикладом Португалії та спровадила на свої землі велику кількість

священиків єзуїтського ордену, даючи їм всебічну підмогу й широкі повновасті.

Після кількох десятиліть у найгустіше заселених індіанських околицях виросла ціла мережа місійних осель, або редутів, біля яких гуртувалися величезні маси індіан. Досить лишень згадати, що на території сучасного штату Парана на початку 17-го ст. в тринадцятьох єзуїтських редутах, розташованих біля річок Паранапанема, Іваї, Пікірі, Тібажі та Ігвассу начислялося понад 100,000 індіан. Вся околиця називалася Індіансько-Християнською Провінцією Гваїра, мала кілька добре розбудованих міст з головним — Сіюдад Реал де Гваїра на чолі. Ця провінція підлягала окремим законам, мала свою власну адміністрацію і взагалі творила ніби окрему державу, включно з биттям власних грошей.

Річ ясна, що єзуїтсько-індіанські твердині у планах Еспанії мали далекойдучу ціль і згодом мали б стати її підставовою базою, з якої в майбутньому можна було б зовсім викинути португальців з Південної Америки. Але португальці, ставши міцною ногою на східньому побережжі Бразилії, особливо у її північній частині, й зорієнтувавшись, як не вигідно випала для них Тордесільська угода, почали на місці мечем і кров'ю нову коректуру кордонів.

Приблизно з середини 16-го століття в різних капітаніях Бразилії виникає своєрідна пошесть походів вглиб країни. Скрізь починають гуртуватися озброєні експедиції приватного характеру і розповзатися, здебільше водними шляхами, на захід, північ і південь. Оскільки в місцевості, де є тепер місто Сан Павло, починалася слава в ті часи праісторична сухопутня дорога, яку індіанці називали Пеабіру і яка йшла від східнього аж до західнього берега материка, а також і тому, що біля Сан Павло бере свій початок велика ріка Тіете, яка тече на північний захід і впадає в ріку Парана та представляє собою взагалі вигідний шлях сполучення з іншими ріками, — Сан Павло стало офіційним осередком більшості таких озброєних експедицій, званих **бандейрами**. Тут формувалися їхні відділи, звідси вони вирушали у довгі походи, сюди поверталися знову, коли доля їм взагалі судила повернутися.

Бандейранти відіграли величезну роль в історії Бразилії: вони торували нові шляхи, закладали нові оселі в глибинах пралісу, очищали простори від диких племен, а головне, нищили всі еспанські осідки. Ігноруючи всякі кордони й договори, бандейранти вдиралися в еспанські володіння, плюндрували єзуїтські редуты, виловлювали для невольничих ринків їхніх обивателів і взагалі робили все можливе, щоб перетворити Тордесільський Трактат у клапот безвартісного паперу.

В наслідок їхніх походів протягом 16-го, 17-го і першої половини 18-го століття території португальських володінь далеко попереходили межі Тордесільського трактату, і Еспанія при укладанні нового договору в 1750 році — т. зв. Мадридського Трактату — була поставлена перед доконаним фактом, хоч суперечки, тяжкі й криваві, йшли ще довго.

Взагалі боротьба за кордони на території Бразилії складає окрему історію, що про неї можна було б написати багато книжок. А особливої гостроти вона набрала саме на півдні. Еспанці твердили, що межа Тордесільського трактату мала б

кінчатися десть вище Паранаґви, біля півострова Кананея. Португальці ж уважали, що вона тягнеться ще далі на південь і кінчається біля затоки Лагуна, а тому дуже обурювалися фактом, коли еспанці на своїх картах називали Паранаґву "Затокою Кастильської Корони".

Відносний спокій наступив лишень між 1580-1640 роками, коли по вимертті власної королівської династії Португалія була прилучена до Еспанії, а в наслідок того боротьба за кордони втратила до певної міри сенс. Але саме тоді наступила епоха найчисленніших і найактивніших походів бандейрачтів. Користаючи з офіційного акту об'єднання обидвох держав, бандейранти зовсім перестали числитися з кордонами й бушували по еспанських територіях, як по своїх власних.

Найбільшу спокусу становили собою для бандейрантів єзуїтські редуту. Там можна було набрати золота і присвоєних та привчених до роботи рабів-індіан, що мали далеко більшу вартість і більший попит на невольничих ринках, ніж дикуни з вільних племен. І тому всю свою увагу бандейранти скерували на місійні оселі. Щоб мати уявлення про спустошення, які вони чинили, досить лишень згадати, що за три роки — 1628-1631 — на невольничих ринках для Ріо-де-Жанейро і півночі Бразилії було продано понад 60,000 рабів, вилонених саме в Індіансько-Християнській Провінції Гваїра, а 15,000 її обивателів полягло на полі бою в обороні своєї свободи. Ще в 1620-му році були знищені міста Сіюдад Реал де Гваїра, Віла Ріка, Шерес і Асунсіон, а на початку 1629-го року об'єднана бандейра Рапоза Тавареса і Маноела Прето погромила і знищила редуту св. Антонія, Сан Міґел і Жезус Марія, взявши за одним заходом понад дві тисячі індіан. Мешканці ж поблизу розташованих місійних осель, почувши про бандейрантів і про долю сусідніх редутів, почали підозрівати отців єзуїтів у зраді й розбіглися по пралісах. Опірні пункти християнства й цивілізації знищено, але разом з тим знівечено й еспанські претенсії до великих обширів землі.

Еспанці помимо того, що Португалія якийсь час була приєднана до них, боронили своїх прав і своїх інтересів, не раз билися з бандейрантами, не раз громили їх і відбирали бранців та пограбоване добро, а при тому постійно вносили скарги до королівського уряду та Апостольської Столиці. Але це мало помагало, бо бандейранти були невловимими, або видумували собі різні претексти для нападів. Так, наприклад, Рапоза Таварес і Маноел Прето напали на редут св. Антонія під тим претекстом, що настоятель редуту о. Мола відмовився видати бандейрі раба одного з бандейрантів — Татаурану. В минулому Татаурану був вождем великого і сильного племені та належав до редуту. Пізніше він попав у рабство до Сімона Алвареса. Доля хотіла привести його разом з бандейрою в рідні околиці, з чого скористав Татаурана, втікши і сховавшись у редуті. Це ніби послужило причиною, що бандейра, в обороні інтересів свого товариша, зруйнувала редут і забрала в ньому понад 800 бранців.

Похід об'єднаної бандейри Рапоза Тавареса і Маноела Прето зачисляється до найвидатніших в історії, а бразилійський історик Таунаї пише про нього таке: "Це

була виправа жорстока, дійсно найжорстокіша, ніхто не може цього заперечити. Але рівночасно мала вона значні наслідки для майбутнього Бразилії. Коли б не заходи Антонія Рапозо Тавареса, кордони сьогоднішньої Бразилії були б на ріці Паранапанема, і Мато Гроссо також не належало б нам, опановане еспанськими редутами".

І тому імена таких бандейрантів, як Таварес, Прето, Фернон Діаз Пайз Леме, Маноел Борба Гато, Бартоломеу Буеноє, Паскоал Морейра, Франсіско Буенос, Матеус Луїз Гроу та десятки інших сьогодні зачисляються бразилійською історією до найвидатніших постатей минулого. Але в ті часи, на які припадали життя й діяльність згаданих людей, їхні імена викликали жах, а сліди їхніх походів значили крові пожежі.

Треба зазначити, що і королівські уряди і Апостольська Столиця забороняли полювання за індіанами, особливо тими, що знаходилися в місійних оселях. Португальський король Себастьян ще в 1570-му році, а спільний для обидвох держав еспанський король Філіппе Другий у 1605-му році видали декрети, згідно з якими в рабство можна було брати лишень канібалів, або ворожо наставлених до колонізаторів індіан. Решта ж смирних племен не сміла підлягати ніяким утискам, переслідуванням, чи примусам до будь-якої праці. А король Феліппе Третій у 1611-му році проголосив був скасування всякого рабства для індіан, і лише під натиском рабовласників змінив цей декрет, давши право тримати далі в рабстві тих, які в ньому перебували, а також дозволяв полювати за всіма воюючими, чи то між собою, чи то проти білих, племенами. Остання редакція цього декрету дозволяла колонізаторам і бандейрантам вимінювати також бранців, що в міжусобній війні попали з одного племені до другого і, згідно з індіанськими законами, мали бути вбитими. Індіани мали звичку полонених прив'язувати на шнурок і так убивати. Тому полонені називалися "в'язнями шнурка" — "муссурані" — по-індіанському, або "корди" по-еспанському.

Однак, всі ці декрети й були не мали великого значення за океаном. Їх обходилося різними дорогами, або просто не приймалося до уваги, і сила закону була безсильною проти закону сили.

По якомусь часі це привело до того, що індіани, як вогню, боялись місійних осель, не вірили священикам-місіонерам і не давали себе намовити перейти жити до редутів. Вони або тікали в глибину пралісів, або ставали на стопу смертельної ворожнечі супроти кожного білого, або впадали в другу скрайність і, ставши по боці наїзників, добровільно помагали їм колонізувати землі й полювати на інші племена.

Взагалі, невідомо, якими б шляхами пішла історія Бразилії, коли б у португальських колонізаційних заходах не приймали найактивнішої участі мішанці, що походили від наїзників-батьків та індіанок-матерів, і самі індіани. Фактом є, що французьку інвазію біля теперішньої столиці Бразилії — Ріо-де-Жанейро в затоці Гванабара між 1555-1567 роками португальці відбили при допомозі мамелуків (мішанців) та індіан. Другим фактом є, що величезне індіанське повстання племен

тамойос проти португальців у тих самих роках розбито об'єднанням племен г'ваянаців. І нарешті в половині 17-го століття інвазію голландців, що окупували Пернамбуко, португальці також відбили при допомозі індіан та мамелуків. В одному з підручників історії знаходимо таке твердження автора про цей останній факт: "Спільна небезпека наблизила пана до раба, європейського вояка до бразилійського, білого до чорного і до індіанина-приятеля; з'єднала всі серця в одну національну родину і одну релігію". Автор говорить, як бразилієць, забуваючи, що в ті часи, як португальці, так французи, чи голландці, були однаковісенькими наїзниками й однаковісенькими ворогами індіан. А індіани, стаючи то по боці португальців, то по боці французів, то по боці голландців, помагали лишень одному наїзникові проти другого й для закріплення ворожої влади над собою клали голови у взаємовинищуванні на користь поневолювачів. Навіть мурини, відірвані від рідної землі й запроторені в рабство у цей далекий край, втягнені були у вир розигри ворожих їм сил і гинули за інтереси своїх ворогів.

Від епохи, в якій пробігає дія роману "Жаїра", нас відділяє понад три століття, і, здавалося б, фатальні помилки і злочини, що їх робили дикуни з бразилійських пралісів, не представляють собою ніякого інтересу для людей 20-го століття. А однак, передаючи цю книжку в руки читача, ми поручаємо йому проведення деяких порівнянь між давно минулим і сучасним, між примітивними дикунами й цивілізованими людьми нашої доби, між одвертими войовничими колонізаторами старовини й "носіями культури та братерства" модерного віку, між відданими рабами віджилої давнини й сучасними сторонниками ідеї мирного співжиття давуна* і сарни, пирію і пшениці, вогню й води, розбійника й чесного господаря.

Твори великих мистців є безсмертними й ніколи не втрачають актуальності. Але авторка "Жаїри" зовсім не претендує на безсмертну славу, ані не зачисляє себе до великих мистців, і найбільшим щастям уважатиме, коли доживе до того часу, в який ідея роману перестаріє, а сама книжка не знайде аналогії в подіях нової ери.

Земля "Святого Хреста"

Над водами Паранагви стояв теплий рум'яно-перламутровий листопадовий вечір 1640-го року. Під дотиками його пестливих долонь хвилі затоки мінилися й спалахували на гребенях рожевими вогнями. Золоте свічадо сонця, спускаючись нижче до обрію, побагряніло, і ліси на стіжкуватих островах у затоці видавалися зеленим полум'ям, що розливає довкола себе пристрасно-гарячу, помаранчеву луну.

Стомлений цілоденною спекою, острів Котінга тепер дрімав, заслуханий у безконечну казку, що її пряли свіжі морські вітри, а затока колисала його ритмічними поштовхами хвиль і тулила до свого теплого лона. Із західного боку, зовсім поруч, лежав його побратим — Котінга Раза, а обидва вони були подібні до близнюків, що розкошують у літеплі, наготованому ніжними материнськими руками.

Чудова є затока Паранагва із своїми широкими, спокійними водами, з пологими

біло-піщаними берегами на заході від материка і високими, вкритими густим лісом — із сходу від океану. Численні острови, розкидані по її плесі, з берега виглядають гірським кряжем, вирослим з води, — так тісно громадаються вони один при другому, заступаючи вид на схід і становлячи собою надійне забороло проти грізних атак Атлантийського океану. Під їхнім прикриттям, врізавшись глибоко в землі суходолу, лежать дві затоки: Ларанжейрас — на північ і Паранагва — просто на захід. Затока Ларанжейрас захищена від океану довгим, як рукав, півостровом Суперагві і щільно прилягаючим до нього островом Ільяс дас Песас — найбільшим у обидвох затоках. Трохи менший острів — Котінга і його побратим — Котінга Раза знаходяться близько устя ріки Ітібере, яка впадає з материка в затоку, а ще багато інших острівців довільно розмістилися по різних кутках Ларанджейрас і Паранагви.

Чудова тут місцевість! Чудова, як казка, виповнена бездонною синню неба, живою зеленню на островах, прозорим золотом сонця і мрійними сплесками теплих хвиль.

Красень Котінга, подібний до велетенського їжака, припавши плескуватою, оберненою на північ стороною до блакитного люстра, на самому вершечку своєї спини тримає білу, немов різьблену з цукру церковцю. З того горба відкривається широкий вид на всю затоку й полого побережжя суходолу, а тому й не дивно, що цей острів, як природна, оточена з усіх боків фортеця з обсерваційним пунктом на шпилі, став ще у 16-му столітті привабою для перших колонізаторів півдня Бразилії.

Ціле побережжя від Паранагви до Лагуни на півдні було ще в 1534 році зараховане до кіньйон^{[y\[1\]](#)} Санто Амаро, що належав до капітанії Сан Вісенте і був наданий з двома іншими кіньйонами шляхтичеві Перові Лопесові де Соуза у спадкове володіння за його заслуги перед португальською короною. Однак через те, що численні індіанські племена каріжо не допускали колонізаторів на свої землі й ця частина побережжя лежала пустою, власник її не мав з неї ніякої користі і зі своїх прав не користав. Тому пізніше територія Сан Амаро була прилучена знову до державних земель, на яких осідав собі, хто лише хотів. Але таких охочих було дуже мало.

Щойно пізніше, десь під кінець першої чверті 17-го століття збройні експедиції колонізаторів, вибивши у жорстокій боротьбі індіанські племена з острова Котінга, почали там оселяватися. Це був головно різний зброд злочинців та авантюристів, які ховалися від переслідування закону і, користаючи з безгосподарних земель, знаходили собі там безпечне пристановище.

Обставини, однак, змінилися, коли десь у тридцятих роках 17-го століття на Котінгу прибув з Кананеї фідальго еспанського роду — дон Габріель де Лара. Енергійний і спритний, він, перш усього, дійшов до порозуміння з племенами каріжо і не лише став з ними на мирну стопу, а й зумів заохотити їх до всілякої помочі у заснуванні нової оселі на материку. Ця оселя, що вибрала собі місце біля устя впадаючої в затоку ріки Ітібере, виросла у теперішнє місто й головний порт штату Парана — Парнагву.

Другим важливим потягненням Габріеля да Лара було — уміння підібрати собі гідних людей з родової шляхти, опираючись на яку, він скоро упорався з небажаними жителями Котінги і, або примусив їх утікати, або скоритися своїй владі. Ціла околиця

опинилася у твердих і господарних руках ніким не іменованого адміністратора.

Парнагва — одне з найстарших міст Бразилії, славне найстарішою в державі церквою Матері Божої з Вервичкою ("Носса Сеньйора до Розаріо"). Історія нам не зберегла дати, коли була ця церква збудована, відомо лише, що в 1578-му році вона вже існувала, а в 1661-му потребувала капітального ремонту. Хто і яким способом зважився побудувати церкву в умовинах постійної смертельної загрози від племен каріжо, — ми того не знаємо, бо перші вірогідні дані, які доходять до нас у документах, пов'язані з іменем згаданого вже Габрієля де Лара.

Габрієль де Лара, народжений і вихований вже в Бразилії, відіграв величезну роль в історії міста Паранагви та його околиць. Завдяки його організаційному хистові і працьовитості, Паранагва в 1648-му році була піднесена до значення віли^[2], а Габрієля де Лара іменовано її капітан-мором, себто адміністратором. Пізніше Габрієль де Лара посів усі головніші урядові пости в підпорядкованій йому місцевості І тримав їх до самої своєї смерті, що наступила в 1682-му році.

Але в ті часи, до яких стосується наше оповідання, Паранагва ще не була зазначена на картах, хоч на островах і суходолі вже десятиліттями писалася кривава історія завойовництва Нового Світу.

Отже, над водами Паранагви стояв рум'яно-перламутровий листопадовий вечір 1640-го року...

Острів Котінга, такий мальовничий здалека, зблизька виглядав дуже непривабливо, подobaючи скоріше на великий смітник, що разив око своїм образливим контрастом до непорочної голубизни неба, чітких рельєфів мрійної, чистої зелені й до решти краєвиду, який манив до себе непереможним чаром.

Круті схили острова пообсідали ліплені з глини халупи під очеретяними, або пальмовими стріхами, з маленькими прорізами замість вікон і дверей, і дивилися непривітно й недовірливо, наїжившись сірими покрівлями. Ніжно-білий килим піску, що збігав у хвилі затоки, був загиджений обгризеними костями, риб'ячими головами і хребтами, лушпайками і всяким іншим непотребом, який розкладався від гарячого сонця і видавав незносний сморід.

Назагал острів нагадував якийсь циганський табір. Тут і там палали вогнища, біля яких готувалася невибаглива вечеря, сюди й туди вешталися без діла різні люди: білі, метиси, муляти і мурини. Повдягані в барвисті, або облізлі від сонця й давности ганчір'я, напівголі, чи то майже зовсім голі, озброєні до зубів, або й без усякої зброї, вони то присідали біля вогнищ, запалюючи свої люльки, то збиралися гуртками й обмінювалися здогадами щодо цілі прибуття корабля, який тепер дрімав, стиха похитуючись на водах затоки. Жінок мало, та й то самі індіанки, метиски й муринки, зате дітей — багато. Цвіркотливі й непосидючі, як горобці, вони з криками ганяли довкола вогнищ, чубилися, або шарпали матерів за одягу, допоминаючись їжі. Коротко сказавши, населення острова представляло собою збір різноманітностей і контрастів, який рідко можна де зустрінути. А однак всі ці люди мали спільну рису у виразі облич і

в рухах тіла, мали спільне тавро, покладене на них тяжким, повним гірких досвідів, життям: вони всі, включаючи дітей, були насторожені й недовірливі, ніби кожної хвилини обиралися оборонятися, чи нападати.

У повітрі стояв запах диму й моря, свіжої й печеної риби, і притишений гамір розмов, крізь який часом вистрілював особливо голосний викрик.

На штучно виструганій при боці горба терасі стояла господа дона Габріеля де Лара. Зовні вона мало відрізнялася від решти жител, не мала ніякої огорожі й складалася з двох великих будівель, зліплених з глиняних вальків. Панський будинок був вищим і мав уздовж стіни, оберненої до моря, вузький ганок, затінений далеко навислою стріхою з пальмового листа. П'ять стовпів підпирало сволок, на якому лежала стріха з ганком, в долині між стовпами розтягалася виплетена з гнучких гіляк решітка, густо поросла диким ясьмином. За цим будинком виднівся сензал — кошара для рабів — низька повітка, що не мала вікон, а, замість дверей, сумно світила двома вузькими входовими дірами.

Зате всередині дім де Лара, як на часи й обставини, виглядав навіть дуже комфортно. У просторій світлиці стіни були завішані дорогими фламандськими тканинами, добре вбита глиняна долівка, як рівно ж і примітивно збиті меблі були заслані звіриними шкурами й килимами. Циновий, срібний і навіть подекуди золотий посуд, розставлений на полицях, відблискував матовими, м'якими вогниками і робив світлицю затишною й привітною. Взагалі на кожному кроці видна була рука доброї господині й старого шляхетського роду.

Правда, зараз у світлиці панував певний непорядок: стіл був заставлений начинням з недоїдженими стравами, збанками і келихами, шкури й килими — порозсовувані й пом'яті, а повітря — тяжке й гаряче. Навіть виплетена з тонкого пруття стеля не в силі була пропустити диму й випарів, що густо нависли над головами гостей.

А гості, спітнілі, розхристані й збуджені, не помічали ні непорядків, ні задухи, й далі вели гарячкову розмову. Був тут, крім господаря, найближчий його приятель Жвон Гонсалвес Пенета, був Жвон Масіел Базан, був Франсіско да Сілва Магальйос, Томаз Фернандес де Олівейра, Крістомо Алвес, Мануел де Веле Порто і Педро де Узда — все значні люди із шляхетських родин, що взяли на свої плечі весь тягар перших кроків колонізації дикого краю.

У куточку світлиці примістився й місцевий капелян — фрей* Жоакін — людина на перший погляд дуже смирна і непоказна з виду. Схиливши голову, він сидів мовчки, і, дивлячись на нього, можна було подумати, що він дрімає.

На почесному місці побіч господаря сидів шляхетний сеньйор дон Елеодоро Ебано Перейра, який кілька годин тому назад прибув до Паранагви з "великого світу", себто з Баїї, яка в той час відігравала роль столичного міста Бразилії. Це був чоловік іще нестарий і гарний, з привітним і розумним обличчям, і з тією шляхетністю в мові й рухах, які могло дати лише аристократичне виховання й високе становище в суспільстві. Його яскраво-синій жупан аж ряхтів від золотого шиття, білий мережаний комір ще більше підкреслював смаглявість обличчя, яке зраджувало сильну домішку

індіанської крові, а кожне слово і кожний рух мимовільно свідчили про свідомість вищостя над присутніми, за виїмком одного хіба Габрієля де Лари, до якого Ебано ставився, як до рівного собі.

Гості ж, не виключаючи й самого господаря дому, давно відірвані від цивілізованого світу, закинуті в дику глушину і поставлені віч-на-віч з усіма труднощами й небезпеками освоєння нової землі, мали зовсім інші прикмети вдачі, поведінки і способи висловлення. Помимо того, що для візити були вбрані у святкову одержу, їхні обличчя й руки виставляли їм свідощтва людей тяжкої праці. Мережані коміри й зарукавки виглядали недоречно при обпаленій сонцем шкірі лиць і шкарубких, вкритих шрамиами й мозолями долонях, а святкові жупани, як видно було по всьому, не дуже то часто виймалися із скринь і з'являлися на дебелих плечах своїх господарів. Мова їхня теж була не еспанською і не португальською, лиш особливим жаргоном, складеним на дві третини з індіанських слів, так що вони з трудом розуміли дона Елеодора і врешті змушували його сходити із своєї добірної португальщини і говорити так, як говорили в Бразилії всі колонізатори, раби і слуги. На щастя, достойний гість володів рівно ж добре, як португальською та еспанською мовами, так і місцевим жаргоном, і врешті розмова поплила чисто по-бразилійському, а від того стала ще більш щирою.

Початок дискусії дала найголовніша новина, що її приніс дон Елеодоро зі столиці: оце уряд видав декрет про підняття в Паранагві осельного стовпа. Іншими словами сказавши, Паранагву визнано вже за сталий осідок, який мав бути внесений на мапи і включений в адміністративну й господарську мережу корони.

— Нарешті додумалися! — вигукнув Педро де Узедра. — Давно пора!..

— Егеж! — підтакнув Крістому Алвес. — Пригадали собі, що десь люди живуть, працюють і потребують якогось відзначення й допомоги.

— Яка там у дідька допомога! — запротестував Жвон Пенедра, стукнувши по столі кубком. — Що ми зискаємо від корони? Думаєте, королівська й папська столиці дбають за наші інтереси? Ніколи! От, накладуть на нас податків, понаписують нам бул та декретів, щоб зв'язати нам руки, а накінець пришлють якогось нездарного адміністратора, який має ласки при дворі, але не має найменшого поняття про місцеві справи. От і все!

Пенедра обвів усіх вічно посоловілими, як у п'яного, очима, з яких однак у той момент сипалися іскри гніву, і, важко відсапууючись, замовк.

І з того почалася суперечка. Педро де Узедра зі своїми сторонниками обстоював погляд, що признання за Паранагвою прав оселі спричиниться до її скорішого розвитку, а Жвон Гонсалвес Пенедра, Габріель де Лара й інші доводили, що корона робить лишень труднощі й руками колонізаторів витискає для себе найбільші зиски. За тим посипалися скарги на королівський уряд за те, що в колонії висилають різних протегованих осіб, щоб допомогти їм збити капітали на кривавиці колоністів.

— Ви ж подивіться, — розходився все більше Пенедра: — приїде отакий білоручка, покрутиться трохи, набереться добра, щоб мати чим жити до кінця життя у розкоші, й тікає назад. А ми? Ми працюємо нарівні з нашими рабами, нераз під голим небом на

землі спимо, не раз тижнями голодуємо серед пралісів...

— Скажи, друже, що ми попросту дичіємо, — вкинув де Лара.

— Авжеж, що дичіємо! — згодився Пенедра. — Ми змішуємося з цією землею і стаємо подібні одні до одного: ми їй даємо цивілізацію, а вона нам — дикунство. Різниця між нами стирається...

— Почекайте, сеньйоре Пенедра, — поспробував зупинити сердитого шляхтича Крістома Алвес, — ось коли наша оселя розростеться, коли прийдуть свіжі сили з Європи...

— До дідька! — люто гукнув Пенедра. — Ясно, що на готове знайде всякої наволочі. Можливо, що навіть з'явиться сам спадкоємець колишнього губертатора — Лопу де Соуза, чи як його там? А де вони досі були? Навіть носа не показали, правда?

— Не показали, бо не мали чого тут шукати. Самі знаєте, що землі стояли облогом...

— На милість Божу! — відсапнув Пенедра. — А ви ж, приятелю, як хотіли?! Як же землі мали не лежати облогом, коли над ними господарського ока не було? Ви ж хіба не знаєте, скільки праці земля вимагає?

— Знаю... — якось неохочо відповів де Узедра. — А тому й кажу, що чоловік сам один тут нічого не зробить, хоч би і як хотів. Ось нас тепер є гурт, тепер...

— А, тепер — так! — перебив його Пенедра. — Тепер, коли вже найтяжчий початок зроблено — може з'явитися й господар — шляхетний дон Лопу де Соуза. Правда?

Педро де Узедра почав піддаватися:

— Не буду з вами сперечатися, шляхотний сусіде, тільки ж скрізь і завжди повинен бути господар...

— Чекайте, дорогі приятелі, — вмішався в розмову де Лара. — Я вам скажу свою думку... Ми, звичайно, не є проти того, щоб у Паранагві уряд затвердив якогось адміністратора. Порядок мусить скрізь бути. Але ми є також за тим, щоб цим адміністратором була своя людина, яка ділила з нами і ділить всі труднощі життя. Ми хочемо в нашому майбутньому начальникові бачити приятеля і товариша, а не якогось непотребу з білими ручками, що його корона схоче винагородити за якісь там заслуги нашим коштом. Чи не так я кажу, приятелі?

— Так, так! — дружно загукали всі присутні, включаючи й Узеду. — Ми хочемо свого чоловіка!

— Ми хочемо шляхетного дона Габрієля де Лара!

— Певно! Нікого іншого!

— Він би показав, як треба господарити!

— Він уже показав, більше не треба!

Гості похапали свої кубки, позривалися з місць і стали вигукувати "вівати" на честь господаря. Габрієль де Лара, скривавши свою радість, дякував на всі боки, обіймався, тиснув простягнені руки і говорив:

— Приємно мені бачити таку прихильність, шляхетні сусіди... Бог вам заплатить за щирість... Але я працював не для того, щоб стати вашим начальником... Мені байдуже

за уряд... Я працюю з обов'язку і любови до землі й наших дітей...

— Славно, славно! — ще більше розкричалися гості. — Отакого ми пана хочемо!

Фрей Жоакінъ, ніби прокинувшись, позіхнув і знову схилив голову, а дон Елеодоро Ебано Перейра перебігав поглядом з одного обличчя на друге, і в його гострих та мудрих очах світилася усмішка повного задоволення. Гості ж, яким хміль розв'язав язики, тепер почали напирати на нього з вимогами й запитаннями:

— Ви там, доне Елеодоро, близько стоїте до генерального губернатора. Перекажіть йому, щоб призначив нам дона Габрієля де Лара...

— А може й ви, шляхотний сеньйоре, тягнете руку за аристократами з корони, е?

— Певно, з них більше користи, як з бідних колоністів...

Ебано Перейра усміхнувся широко, виставивши, мов на показ, свої рівні, білі зуби.

— Ні, мої приятелі, — заперечив щиро й весело. — Я зовсім не тягну руки за аристократами з корони. У нас на півночі їх також ніхто не любить. Я ваш, друзі мої, і для вас готов зробити все, що лишень буде у моїх силах...

— Віват! Віват! — у захопленні заревіли гості, аж луна покотилася крізь відчинені вікна. — Оце так! Хай живе шляхетний дон Елеодоро Ебано Перейра!

— Хай живе! Славно!

Тепер настала черга для дона Елеодора стукатися своїм кубком об кубки, наставлені вдоволеними шляхтичами, кланятися на всі боки й дякувати за честь. Коли ж гості трохи погамувалися, він попросив хвилинку уваги й виголосив коротеньку промову. Згадав свої дитячі й юнацькі літа, проведені разом з Габрієлем де Ларою в колегії отців єзуїтів, підкреслив усі позитивні сторони вдачі свого приятеля і на кінець сказав:

— Я щасливий, шляхетні панове, що мій найщиріший приятель — дон Габрієль де Лара тішиться серед вас цілком заслуженою повагою й любов'ю. Знають про дона Габрієля також і в нашій столиці. Тому думаю, що, поки Габрієль де Лара житиме в Паранагві, нема підстав боятися призначення сюди якогось іншого адміністратора. Коли б же навіть якась така загроза і зайшла, то я вживу усіх сил і всіх впливів, щоб до цього не допустити.

Оплески й нові крики вкрили останні слова Ебана, так що минуло добрих кілька хвилин, поки гості заспокоїлися і заговорили на інші теми. Вони не відбігали далеко від першої і все зводилися до нарікань на корону. Колоністи скаржилися на державну монополію, що прибрала у свої руки торгівлю пшеницею, вином, оливою і навіть сушеною рибою, на всякі обмеження у розвитку промислу на терені Бразилії, на протегування короною всяких недолугих аристократів, що обіймали по колоніях важливі пости, і врешті — на постійну плутанину у справі індіан.

— Скажіть нам, шляхетний доне Елеодоро, — сопів дихавичний* Пенеда, — чи ми маємо право використовувати для роботи дикунів, чи ні? Як собі там корона думає: маємо ми купувати муринів аж з Африки, чи виконувати всю працю самі, щоб тільки не турбувати червоношкірих?

Гість засміявся:

— А ви чекаєте на спеціальне благословенство корони, чи Апостольської Столиці?

— Ми, звичайно, не чекаємо, але...

— Добре робите, — перервав Елеодоро. — Зрештою, маєте ж декрет його королівської милости — дон Феліппе Третього...

У світлиці знялася буря голосів:

— До дідька! Від того декрету минуло вже майже тридцять років, то ж ті індіани, які були в рабстві, вже вимерли!

— А з тих войовничих племен, які нам декрет дозволив поневолювати, нема й не буде користи!

— Авжеж, канібалом і ворогом доробишся!

— Доробишся до того, що твою кривавицю пустить з вогнем, а тебе на тому самому вогні спече і з'їсть!

— Ми не можемо обійтися без рабів!

— Хтось же мусить працювати!

Дон Елеодоро підняв руку — і присутні затихли.

— Мої шляхетні друзі, — заговорив він, — я далекий від того, щоб підбурювати вас проти королівських декретів, чи закликати до непослуху Найсвятішому Отцеві. Але кожен з нас має право боронитися. Звичайно, це дуже гарно, що король і Найсвятіший Отець керуються гуманністю і християнськими засадами, однак, вони може й не знають, що їхня оборона дикунів являється одночасно для нас смертним вироком... Ви правду кажете, що без рабів ми нічого тут не зробимо, ми загинемо всі, або станемо такими ж дикунами, як і всі червоношкірі. І тому мусимо боронитися. Ви чули вже про отця Таньо? Ні? То послушайте...

— Отже, отці єзуїти вислали з Буенос-Айресу до Апостольської столиці зі скаргою на бандейрантів і на торгівців рабами отця Таньо. Отець Таньо дібрався до Найсвятішого Отця папи Урбана, упав йому до ніг і наскаржився. Правда, бандейранти сильно потурбували єзуїтські редути в Парагваї, але, самі знаєте, що тепер поза редутами бранців тяжко знайти — отці єзуїти такі запопадливі, що нам нічого не лишають... Його Святість папа Урбан прихильно вислухав отця Таньо і видав йому булу, в якій екскомунікує бандейрантів, а при них і всіх рабовласників...

— Як?!

— Та не кажіть!

— Не може бути!

Гості позривалися з місць й загуділи, мов роздрочене гніздо диких ос.

— Не може бути, шляхотні панове, а так воно є насправді: Апостольська Столиця загрожує екскомунікацією* усім тим, хто полює за індіанами не лишень наверненими, а й ненаверненими, — з чемною усмішкою перекинув голову набік Елеодоро, граючи іронічним поглядом своїх чорних очей. — З того ясно виходить, що, хто підтримує бандейрантів, купуючи у них дикунів, — також має підпасти під екскомунікацію...

— Ну, ну, хай би спробували мене екскомунікувати! — спалахнув гнівом Габріель де Лара і вдарив долонею по столі.

— Спробували, кажеш? — обернувся до нього Елеодоро. — Тоді ти нічого не знаєш. Отець Таньо, вертаючись з Європи, заїхав до Ріо-де-Жанейро, вдався до єзуїтської колегії, порадився з клером, а тоді — бух! — прочитав булу в церкві й на її підставі проголосив екскомунікацію всіх бандейрантів і рабовласників...

По тих словах гудіння осиноного роя змінилося бурею.

— Та він здурів?! Нас екскомунікувати?! За дикунів?! За поган екскомунікувати католиків?! Оце так справедливість! І що люди на це?

— Люди? — перепитав дон Елеодоро. — Люди обурилися. Ціле місто зворохобилося і накинулося на колегію. Прийшлося б єзуїтам погано, коли б не вмішася губернатор І не вислав їм на оборону війська. З великою бідою вдалося стримати розшалілий натовп, який хотів рознести вщент цілу колегію.

— І шкода, що не рознесли! — зітхнув Пенеда. — Треба би було вже раз навчити преподобних отців розуму. Чому вони мішаються не у своє діло?

Очі всіх звернулися на отця Жоакіня, але він немов і справді куняв, глухий і байдужий до всього, що коло нього діялося.

— Слухайте ж далі, — продовжував оповідач. — З Ріо падре Таньо поїхав до Сантосу і там зробив те саме...

— Дивіться на нього! — здивувався Пенеда.

— Уперта бестія! — вихопилося з відтінком захоплення в Масіела Базана, але він пригадав собі присутність священика і зараз же затулив уста долонею.

— Гарно! — гірко зітхнув де Лара. — Отже в подяку за всі труди, за кров і самопожертву для інтересів батьківщини маємо екскомунікацію? Гарно!

Ебано Перейра, видимо, тішився тим враженням, яке викликали його слова і на хвилину замовк. Потім заговорив знову:

— Не є так зле, ні, друзі мої. Населення Сантосу зуміло— оборонити себе проти такої несправедливості. Люди обложили колегію єзуїтів і загрозили смертю вікарієві, коли він не відкличе екскомунікації.

— Оце так! Оце по-моєму! — крикнув Пенеда. — І що? Відкликав?

— Ні, не відкликав, — відповів Ебано. — Але це привело до того, що люди розгромили колегію, вигнали дев'ятьох єзуїтів геть, а тоді вдалися до інших чернечих орденів. Справа стала зовсім небезпечною, і нарешті екскомунікацію таки відкликано. В Сантосі тепер, як у пустелі; весь клер розбігся і провінція лишилася без духовної опіки, але це скоро налагодиться...

— А той падре Таньо? — спитав Крістімо Алвес.

— О, той — хитра лисиця! Вислизнув якось з міста, допав до покладу корабля і відплив до Буенос-Айресу.

— От шкода, що він до нас не заїхав! — засміявся Франціско де Сілва. — Ми б його тут... — Франціско зробив вигляд, ніби двома пальцями лівої руки підіймає когось за комір, і тоді, розмахнувши правою рукою, дзвінко стрільнув пальцями над уявним караним.

Всі присутні розреготалися.

— Дійсно, шкода, — згодився Пенеда. — Але, видно, преподобний отець Таньо стратив охоту до небезпечних забавок...

— Мої панове, — забрав голос грізний, густо зарослий бородою Фернандес де Олівейра, — мене тут усі знають, і, думаю, ніхто не посміє мені закинути, що я не шаную Церкви й духовенства. Але не зношу, коли преподобні отці втручаються у несвої справи. Сиділи б собі нищечком, молилися б Богу і навертали б дикунів на правдиву віру... Коли ж — ні! — і вони лізуть, куди їх не просять... Мало маємо клопотів з королівським урядом — то ще й отці нам перешкоджають, ще й Апостольська Столиця скрізь пальці мачає. І доки ми будемо це терпіти?

— Ну, — заперечив де Лара, — ми ще, хвалити Бога, тут у Паранагві нічого особливого не терпимо. Але от що королівська столиця мусіла б більшу увагу звернути на оборону наших земель від усяких зайд — це правда. Он голляндці нам уже відколи спокою не дають, десять років сидять у Пернамбуко, і ніяк не можна їх звідти викурити... І ця нещаслива остання битва... Скажи нам, шляхотний приятелю, — звернувся він до Ебана, — як там насправді було?

— Це ти про маркіза де Маскараньяса? — спитав Ебано.

— Та про нього. Чи то правда, що він сидить у в'язниці?

— Правда: сидить у в'язниці й чекає суду. Обвинувачують його у злегковаженні своєї місії, у страті людей і виряду*.

— Та ви розкажіть від початку, шляхотний пане, — попросив Крістімо Алвес. — Ми ж тут у цій глушині ніколи нічого толком не знаємо.

— Ет, — махнув рукою Елеодоро, — тут навіть розказувати соромно! Ви знаєте, що маркіза де Маскараньяса прислали сюди з подвійною метою: викинути голляндців з Пернамбуко, а потім зайняти пост головного губернатора. Він мав з собою флоту в числі 80 кораблів і біля 10.000 людей. І коли б маркіз був розумною людиною — він би відразу вдарив на Ресіфе і тим несподіваним наскоком голляндців вибив би. Але він, замість того, поїхав собі до Баїї і взявся господарити. Хотілося йому, бачите, посмакувати усіми почестями і вигодами становища генерального губернатора. Поки він там собі одинадцять місяців бавився та розкошував, голляндці добре підготувалися й озброїлися. А тоді, коли де Маскараньяс врешті дістав охоту воювати — дали йому такого чосу, що з 67-ти кораблів і 8.000 людей після остаточної морської баталії лишилося півтори тисячі недобитків, що висадилися з трудом на побережжі Баїї, та одна бригантина, на якій ясновельможний маркіз загнався аж на Азорські острови від страху. Щастя ще, що не забрав зі собою усього, що йому дали в столиці: все ж таки тринадцять кораблів і трохи залоги уціліло... За це маркіза поставили під суд і ув'язнили, але нам від того, звичайно, ні трохи не легше...

Ходором заходили від обурення високі груди шляхтичів, заблищали злі вогні в очах, з охриплих горлянок почали вириватися зневажливі вигуки на адресу невдалого маркіза:

— Півень самонадіяний!

— Білоручка нездалий!

— Королівський мазунчик!

— І він мав би бути тут генеральним губернатором?! Не було нікого ліпшого в короні?

— Хе-хе! — їдко засміявся Пенеда. — В короні вважають, що для нас ліпшого не треба... Наші землі — це ж смітник, куди збувають зі столиці всякі покидьки...

— Е-е, шановний пане, ви перебільшуєте, — запротестував Елеодоро. — Не можна сказати, що в Бразилію висилають самі покидьки. Часом висилають нам і дуже ділових людей. От хоч би й серед тих, що прибули з Маскараньясом, було багато справжніх героїв. На початку баталії наші били голляндців так, що аж мило було! Тільки пізніше вислід боротьби перерішили дуже несприятливі для нас, а вигідні для ворога, морські буревії. А наші люди гарно списалися — нема що казати.

Пенеда почервонів і надувся зі злости:

— Тим більша вина маркіза, коли він з такими відважними людьми програв битву! — вихрипів він. — Я просто божеволію, коли подумаю, що загинуло стільки війська, стільки кораблів і зброї, а у висліді голляндці святкують перемогу!

— Ну, вони сумно святкують, — якимось багатозначно усміхнувся Ебано. — Наш віце-король — маркіз де Монталвон вислав у Ресіфе проти голляндців Генріка Діаса та Павла да Кунья з військом. Ті роблять з голляндцями остаточні порахунки: де лишень не пройдуть зі своїми відділами — лишаються самі згарища і трупи...

Перше, ніж присутні встигли висловити свої міркування на подані вістки, з куточка, де сидів мовчазний фрей Жоакінь, розлягся болісний стогін.

— Боже, милостивий будь нам, грішним! — повним скорботи голосом обізвався священик. — "Згарища і трупи"! Які страшні речі оповідаєте ви, шляхетний пане!

Знаючи добре натуру свого капеляна, гості лишень мовчки презирнулися між собою й попускали очі, спешені* й похмурі. Але дон Елеодоро, здивований цим несподіваним втручанням, глянув на священика гордовито і глузливо відповів:

— А так, так, отченьку: згарища і трупи. Війна — це не жарт, і проти ворога ні кропило, ні проповіді не допоможуть. Тут треба таки вогню й заліза!

— Мені здається, — тихо сказав фрей Жоакінь, — що насамперед скрізь і у всіх випадках треба пам'ятати науку Христову...

— Звичайно! — з іронією підхопив гість. — Треба полюбити ворогів своїх і подарувати, наприклад, голляндцям усе Пернамбуко, яке вони видерли нам, мов кусень з живого тіла. Так?

— Даремне ви глузуєте, шляхетний пане, — з гідністю і нескаламученим спокоєм відповів отець Жоакінь. — Щоб дарувати щось — треба мати на нього право власности. Не можна несвого ні дарувати, ні відбирати...

— Он як! — почервонів і розсердився зачеплений до живого дон Елеодоро. — Несвого, кажете?! Хто ж інший може назвати цю землю своєю, як не ми?

— Ті, у кого ми цю землю відібрали... — з чемною усмішкою на устах легко хитнув головою священик.

— Отче, ми відібрали цю землю у дикунства, варварства і канібалізму! — почав

гарячитися дон Елеодоро. — Мій дід вісімдесят років тому назад обороняв цю землю від французів, мій батько народився тут, а в моїх жилах тече бразилійська кров!

Хоч дон Елеодоро старався говорити гордо — йому не вистачило відваги признатися, що та "бразилійська кров" є сумішшю крові португальської з індіанською. Це був драстичний пункт, до якого дон Елеодоро Ебано Перейра дуже неохоче торкався, особливо в колі чистокровної європейської шляхти.

— О, шляхотний пане, — зійшов на одверту іронію фрей Жоакінь, — ви висуваєте факти, проти яких неможливо сперечатися! Однак, дозволю собі спитати: в чиїх же інтересах діяв ваш достойний дід, вибираючись сюди на війну проти французів?

— Мій дід діяв в інтересах Бога, батьківщини і народу! — без надуми відрубав Елеодоро. — А тепер, шановний отче, дозвольте і мені спитати: хто ж ви такий і чиї інтереси бороните?

Священик підвівся, твердою ходою перейшов кімнату і став лице-в-лице з Елеодором.

— Я є чистокровним португальцем, мій пане! — викарбував величаво. — Я є одним з нащадків перших конкістадорів цього краю, який зі зневагою для Божого імени названо було чомусь "Землею Святого Хреста". Я народився і виховався в Португалії, я люблю свою вітчизну великою, незрадливою любов'ю. Але саме тому я вступив до лав Христових воїнів, щоб своєю працею, своєю посвятою, а, коли треба буде, то й кров'ю і життям, змити з неї ганьбу загарбництва. Я прийшов на цю землю для того, щоб у заміну за пограбоване добро, за невільність і смерть, що їх принесли сюди мої предки, дати покривдженим якусь рекомпенсацію: служити словом Божої істини, проповіддю любови, добра і справедливости. Я хочу бодай трохи піднести з неслави честь мого народу і доказати на майбутнє, що ми не лишень брали й відбирали, але в заміну й давали щось. Тому я також можу сміливо сказати, що дію в інтересах Бога, батьківщини і народу! Чи вас вдовольє моя відповідь, шляхетний пане?

Загнаний на слизьке, дон Елеодоро перебіг поглядом по обличчях присутніх, шукаючи допомоги, але даремне. Вся місцева шляхта респектувала і побоювалася отця Жоакіня, то ж тепер сиділа мовчки, з цікавістю прислухаючись до словесного поєдинку, що зав'язався між двома так сильними суперниками. Це був рідкий і незвичний випадок, якого ніхто не хотів псувати своїм втручанням.

Ебано Перейра, побачивши, що залишився зданим на власні сили, обтер спітніле чоло мережаним зарукавком і по надумі заговорив з удаваним патосом:

— Питаєте, шановний отче, чи мене вдовольє ваша відповідь? Ні! Не знаю, чи ваше поступування милим є Богові, але бачу виразно, що ви готові діяти на шкоду інтересам батьківщини і народові. Хто любить батьківщину й нарід — той не може посуджувати заходів, скерованих на їхнє добро, на збереження їхніх володінь перед захланним ворогом!

— О, шановний пане, — перебив гостя священик, — не все є добром, що нам вигідне! На добро, як і на зло, є інша міра, встановлена вищими законами, але ми їх не хочемо узнавати. Так, наприклад, коли ми нападаємо на бідних інціян, відбираємо їхні

споконвічні землі й добра — все в порядку; коли ж голляндці, чи, як було раніше, французи, відбирають відібране у нас — ми обурюємося і вважаємо це грабунком. І в першому випадку ми жорстоко караємо індіан за те, що боронять свою землю і свої права на волю, а в другому — стосуємо вогонь і залізо, боронячи те, що нам хочуть відібрати. Якась канібальська логіка: коли я когось з'їм — це добре діло; коли мене хтось з'їсть — це гріх...

Хоч які дошкульні були слова отця Жоакіня, всі розсміялися і навіть з відтінком пихи в очах поглянули на дона Елеодора, мовляв: "Ось який наш фрей Жоакінь!" — але зараз же спільним фронтом заатакували священика. Суперечка розпалювалася, голоси підвищувалися, атмосфера ставала гарячішою, але фрей Жоакінь стояв непорушно на своєму, мов скеля, і відбивав кожний напад з нескаламу — ченим спокоем і залізною логікою.

— Ми принесли сюди правдиву віру й цивілізацію! — гукали гості.

— Ми принесли сюди потоптання Божих законів і рабство! — парував аргумент фрей Жоакінь.

— Ми вирвемо край з дикунства й варварства!

— Але перше топимо його в крові й вогні!

— Дикуні також воювали між собою!

— Але їхні війни були іграшкою, і щойно ми їм покажемо, що означає зброя в руках цивілізованих варварів!

— Ми здвигнемо святий хрест над цією землею!

— Ми вже здвигнули хрест, але для того, щоб розіп'яти на ньому правду і любов до ближнього свого! — покрив своїм голосом загальний гамір священик. — Ми є більшими злочинцями, як жиди, бо ті не відали, що творять, а ми відаємо і діємо свідомо на користь диявола!

Господар дому встав і простягнув до гостей руки, запрошуючи до спокою.

— Дорогі сусіди й приятелі і ви, достойний отче! — заговорив він примирливо. — Не будемо сперечатися. Кожний з нас має по-своєму рацію. Наш загально шанований і загально люблений фрей Жоакінь говорить, як праведник, і як слуга Божий. А ми говоримо, як грішні люди і як господарі, які, перш усього, дбають за справи земні... Не можемо скрити, що ми і жорстокі й тверді й не часто заглядаємо до святого письма, щоб порівняти його приписи до наших вчинків. Але сподіваємося, що Бог простить нам багато за нашу працю і за те добро, яке чинимо отут на землі...

— Отче, — звернувся на цей раз дон Габріель просто до священика, — воно не випадає хвалити себе, але подивіться самі: відколи я поселився тут, припинилися кровопролитні війни з племенами каріжо, багато дикунів приєдналося до Христової віри, на материку виросла нова оселя, поширюється площа управної землі, розвивається різне ремесло... Ми ніколи не жалуємо грошей на Церкву, ми підтримуємо бідних, ми приймаємо на роботу за плату, хоч можемо обійтися при допомозі самих рабів. Подумайте лишень, що було тут давніше? Пустеля, заселена дикунами! І чи ж справді ми не заслуговуємо на ліпшу назву, як злочинці, чи справді

ми діємо лишень на користь диявола?

Очі гостей, приковані на хвилину з повною увагою до промовця, тепер усі разом звернулися до священика, питаючи: "І що ти тепер на це скажеш?"

— Шляхетний доне Габріелю, — поважно відповів фрей Жоакінь, — я все був про вас найкращої думки, коли дивився на вас, як на господаря, керівника і рабовласника. Ви і працювиті й справедливі й ставитеся до ваших рабів далеко краще, як інші. А ваші й вашої достойної пані дари па Церкву все були і є дуже щедрі. Однак, про що я вам уже не раз говорив, подумайте, шляхетний пане, над усіми вашими позірно добрими ділами і побачите, що вони в ґрунті своєму збудовані на злі й кривді інших. Ви зуміли заприятитися з племенами каріжо, але для чого? Щоб вони без бою віддавали вам свої землі. Ви будете нове місто, але для чого? Щоб дати пристановище іншим наїзникам. Ви даєте щедрі дари на Церкву, але чиїми руками ці дари придбані? Руками рабів. Ви і ваша достойна пані добре ставитеся до рабів, але чому? Тому, що приспаний добрим ставленням раб скоріше забуває про свою неволю і старанніше працює на свого пана. Але чи вас переслідують докори совісти, що сам факт існування рабовласництва десь там у пралісах родить трагедії нападів на мирні оселі, кров, рани, пожежі, жах невільничих ринків і право для "добрих" і недобрих рабовласників купувати невільників і тримати їх так, як кому подобається? Адже сама назва "рабовласник"...

— Е-е-е, отче, це стара пісня! — скривлено перебив священика де Лара. Він був лихий і розчарований, що його примирлива промова дала такі сумні висліди. — Вічно те саме: "раби й рабовласники", "раби й рабовласники"! А що ж тут чоловік може зробити без рабів? Хтось же мусить працювати, чи ні?

— Мусить! — згодився священик. — Але не як раб і не для других. Хай кожний працює сам на себе і на своїй землі.

— Слухайте, отче, — почав нетерпеливитися дон Елеодоро, — ви вже бачили, як дикуни працюють на себе? Що вони зробили зі своєю батьківщиною за всі ті часи, відколи її заселяють? Згадайте євангельську притчу про закопаний талант... Бог дав індіанам багатющу, величезну землю — і що з того? Вони — ледарі, вони — плісінь на землі й своїм існуванням лишень ображають Бога, марнуючи його дари. Хай ми жорстокі, але ми — заслужена кара для ледачого дикуна. Його лишень батогом можна змусити підняти з землі те, що вона дає. І ми є тим Божим "батогом". Не хотіли індіани підіймати для себе — хай працюють для інших! Бажають вони, чи ні — ми змушуємо їх батогом, вогнем і залізом до праці! Ми хочемо мати тут велику християнську державу, а не дикий праліс, населений поганами і людодідами, і во ім'я цієї держави, во ім'я Христової віри діємо! Ціль оправдує середники*!

Виголосивши свою тираду, дон Елеодоро ще раз обтер чоло хустинкою і переможно глянув на священика, а потім, зустрівши прихильні погляди присутніх, вдоволено відкинувся на спинку стільця.

Фрей Жоакінь лишень усміхнувся і сумно кивнув головою:

— У ваших словах, шляхетний пане, знову багато правди, і я б признав вам навіть рацію, коли б не один історичний факт: згадайте собі, що інки мали зорганізовану

державу зі старою культурою, а все ж це не врятувало їх перед еспанським погромом...

— Перепрошую, — підніс догори руку дон Елеодоро, — перепрошую! Я підкреслив: **християнську державу!** І ви перший, як священик, повинні були б тішитися, що з упадком імперії інків знищене ще одне поганське кубло. Еспанці принесли туди правдиву віру — і вже це одне оправдує завоювання імперії.

— Авжеж! — глумливо усміхнувся фрей Жоакінь. — "Побожний" Пізарро не знайшов іншої дороги, а почав "насаджування християнства" з грабунку імперської скарбниці... Пане, пане! Не кажіть ліпше нічого, бо і ви і я знаємо, чого пішли еспанці до інків і що вони там робили...

— Але що нас обходять в даному випадку еспанці?! — роздратовано обізвався Крістімо Алвес.

— Що обходять? — повернувся до нього священик. — Обходять остільки, що й еспанці й португальці й інші загарбники чужих земель завжди керуються тими самими цілями...

Елеодоро і де Лара порвалися з місць, щоб щось сказати, але фрей Жоакінь владно підняв руку і зупинив їх.

— Дозвольте мені скінчити, шляхетні панове! — промовив таким твердим голосом, якого ніяк не можна було сподіватися від цього непоказного чоловіка. — Дозвольте мені скінчити... Не дурім самі себе, мої панове, і не говорім слів, у які ніхто не вірить. Скажім собі щиро, що ми приїхали до цієї землі збагачуватися і що ми не перебираємо в засобах, які нас до збагачення ведуть. Нас нічого не обходить ні закон, ні державний устрій підбитого краю, ні віра його тубільців. Ми хочемо тут панувати і для цього бажання проливаємо ріки крові, зводячи на чужій землі порахунки з конкурентами. Коли б ми дійсно шанували чужі держави й чужу культуру — не громили б імперії інків. Коли б ми дійсно поставили собі за єдину мету — нести світло Христової віри дикунам — ми б знайшли для цього інший спосіб, а вже ні в якому разі не дозволили б бандейрантам руйнувати християнських осель, зорганізованих з такими труднощами і з такою самопосвятою місіонерами в пралісах...

Тут уже дон Елеодоро не витримав. Він підскочив на своєму місці й закричав:

— Що?! Єзуїтський орден захоплює величезні терени разом з тубільцями, закладає власні міста, видає власні закони, б'є свої власні гроші й поза нашими плечима творить собі окрему державу, а ми...

— Перепрошую, — зупинив його священик, — перепрошую... Ви самі, шляхетний пане, щойно сказали, що хочете бачити тут, замість пралісу, **християнську**, — ви підкреслили, — **християнську державу!**

— Державу — так! Але не з отцями єзуїтами на чолі!

Здавалося, що дон Елеодора вхоплять спазми, так розпучливо він протестував, натомість, фрей Жоакінь видавався самим втіленням спокою й самовпевненості.

— А чому ж би й не з отцями єзуїтами? — поцікавився він. — Чень* же отці єзуїти показалися прекрасними організаторами, у всякому разі, далеко ліпшими, як більшість губернаторів...

— О, так! — підхопив дон Елеодоро. — Вони прекрасні організатори, що й говорити, але у висліді їхніх старань португальці змушені будуть знову сісти на межі Олександрійської Лінії...

— Я бачу, шляхетний пане, що ви більший португалець, ніж я... — сказав отець Жоакінь сумно і глумливо. — Але одне мене дивує у вашому патріотизмі: Португалія, сама невдоволена приєднанням до еспанської корони, одночасно намагається уярмити інші землі й інші народи. Знову у нас вилазить канібальська логіка: коли нас позбавляють державної незалежності — це погано, але коли ми відбираємо індіанам не лишень незалежність, а й їхні землі й їхню свободу, це добре, бо "ціль оправдує середники". Ви тут дуже сперечаєтеся над правами володіння цією землею, але чому з вас ніхто не питає місцевого населення, хто йому миліший?

— Наймиліші отці єзуїти, звичайно... — ущіпливо відповів Пенеда.

— Так! — категорично підтвердив отець Жоакінь. — Єзуїти!

— Але яким правом мали би тут панувати єзуїти?! — скрикнув украй роздражнений дон Елеодоро.

— Не панувати, а будувати державу, мої панове! — поправив священник. — Місцеве населення вірить єзуїтам і шанує їх, а це вже і є підвалиною права місіонарів. Окрім того, чи ж єзуїти працюють менше, ніж колонізатори? Чи менше віддали прислуг краєві, ніж найвидатніші воїни? Чи ж вони не ризикують життям кожної хвилини ще більше, ніж ті, що підбивають землю зброєю? Мої панове, наша розмова занадто довго триває і навряд, чи дасть плодотворні висліди. Але на кінець хочу вам сказати таке: шкода, яку зробили бандейранти, поруйнувавши єзуїтські редути, буде щойно оцінена через кілька століть. Хто б не став власником центральних та західніх околиць Бразилії — ці володіння ще довго стоятимуть пустою. Ніяка сила не зможе заселити ті терени, де тубільне населення виловлене, вирізане, або розігнане на всі чотири сторони... Ви сказали, доне Елеодоро, що індіани є лишень плісінню. Тепер пожежі знищили й плісінь, а безлюдний праліс перетворився в пустелю, випалену сонцем, і вже нема кого змусити працювати для неї. Не допоможуть більше ні канчук, ні вогонь, ні залізо. Тіштеся ж, що, хоч і ви не будете мати з неї користи, але не будуть її мати ні еспанці, ні єзуїти, ні індіани! Розумна засада: ні мені, ні вам! Коли б же ми нашою злобою і нашою жадобою не були такі засліплені, а постаралися оком будівничих подивитися в майбутнє, — ми б усіми силами підперли б шляхетні зусилля місіонарів. Тоді єзуїтські редуты з часом вирости б у великі міста, де процвітав би промисел, торгівля, мистецтво й віра Христова. Природні багатства землі рікою полились би у всі частини світу, але не як пограбоване добро, а добро, чесно виміняне за продукти інших земель. Було б добре і одним і другим.

— Особливо було б добре отцям єзуїтам, ні? — хитро підморгнув Пенеда.

— А що отцям єзуїтам потрібно? — стрепенувся священник. — Вони ж не мають ні родин, ні дітей, яким треба будувати палаци, чи задовольняти їхні всякі примхи. Їм не треба ні слуг, ні грошей на забави, ні на пишні одяги. Вони не є марнотратцями, як ви, мої панове. Вони є ліпші організатори й господарі, як колонізатори. Два священники-

місіонарі уміють рядити без канчуків і зброї тисячами диких індіан. А ви? Вам на два десятки рабів треба тримати п'ятеро наємних наглядачів. Хто з вас може похвалитися такими надбаннями скарбів матеріальних, як єзуїти? Ніхто! А як і є у кого маєток, то для кого він приносить користь? Для вас самих! Єзуїтське ж майно є власністю Церкви, держави — того самого народу. І тому руйнація єзуїтських редутів є злочином не лишень з погляду християнської моралі, а й з погляду здорового державного глузду. І ви, рабовласники, є співучасниками і натхненниками того злочину!

— Ви собі співайте, превелебний отче, своєї, а ми знаємо своє, — відсапнув Пенеда. — Не лишень ми, а вже й самі еспанці побачили небезпеку єзуїтської сили. І вони вже беруться до ліквідації редутів.

— Це є лишень підтвердженням моїх слів, пане, що всі загарбники чужих земель керуються тими самими інтересами. Слава Ісусу Христу!

Фрей Жоакінь зробив загальний уклін і, не чекаючи ні на яку відповідь, тихо вийшов за двері.

Гості лишилися якийсь час сидіти мовчки, а тоді глянули один на другого і, мов на команду, розреготалися усі разом.

— Ну й задав же нам чосу цей смиренний, зморщений єзуїт! — вигукнув весело Елеодоро. — І ви не боїтеся тримати його у себе? Та він вам усіх рабів збунтує!

— Е, ні! — заперечив де Лара. — Нема страху. Він нам читає одні проповіді, рабам — інші, і всі з нього вдоволені.

— Що ж він говорить рабам? — поцікавився Елеодоро.

— Та от, обіцяє за всі терпіння на цьому світі — винагороди в царстві небесному...

— Ой, бережіться! — остережливо підняв палець угору Елеодоро. — Часом по таких розмовах раби тратають терплячку чекати до царства небесного...

— Ні, ні! — усміхнувся де Лара. — Фрей Жоакінь має щодо рабських бунтів свою окрему теорію. Але лишім це. Говори ще щось нового.

Та однак, з огляду на пізній час, гості почали підводитись з місць і прощатися.

— Поговоримо іншим разом, — пояснювали вони. — Шляхетний сеньор Елеодоро ще повинен погостювати у нас на березі. Подивиться на наше нове місто, побачить, яку нову господо будує собі наш приятель — дон Ґабріель... Просимо!

І лишень тоді, коли де Лара й Ебано Перейра лишилися самі у світлиці, на порозі з'явилася господиня дому — шляхетна сеньора дона Ізабела де Лара.

Це була молода ще жінка у віці за тридцятку, зі спокійно-величавою поставою, з надзвичайно гарним обличчям і темними великими очима, скромно спущеними вділ. Коронкова намітка, пришпилена дорогими аграфами до високої зачіски, спадала їй на плечі, а штивна сіра сукня з твердого шовку шуршала і хрускотіла при кожному русі господині.

Побачивши господиню, дон Елеодоро відразу схопився на рівні ноги й схилився в глибокому уклоні.

— Тисяча перепрошень, шляхетна доно Ізабело! — вигукнув він скорботним голосом. — Ми тут стільки накричали й насварилися, що напевне зовсім розстроїли

тендітні нерви шляхетної сеньори і прогнали сон з її повік.

Дона Ізабела усміхнулася:

— О, шляхетний доне Елеодоро, нерви наших жінок зовсім не є такі тендітні й звикли до гірших криків. А спати я ще й не збиралася перед вечерею. Зараз велю подавати...

— О, шляхетна сеньоро! — вдруге вклонився гість. — Ми насправду були вже цілком уконтентовані підвечірком, і мене просто совість загризає, коли подумаю, що я своєю візитом завдаю стільки клопотів шляхетній сеньорі...

— Але ж звідки, доне Елеодоро! Гість у домі — для нас велике свято, а ще й такий достойний гість, як дон Елеодоро... Боюся лишень, чи така незугарна господиня, як я, потрапить догодити своїми простацькими стравами такому значному панові...

— О, доно Ізабело! — аж руки заломив гість. — Смію запевнити шляхетну сеньору, що я за все своє життя не їв нічого смачнішого! Але, на жаль, свідомість того, що шляхетна сеньора мусить трудитися і клопотатися, додала до них деякого присмаку гіркоти...

— На милість Божу! — гучно засміявся де Лара. — Слухаючи цих вишуканих люб'язностей, я забуваю, що знаходжуся в дикому краю, і готов подумати, що перебуваю десь у Толедо... Доно Ізабело, моя найдорожча дружино, відкладіть свій страх на пізніше і веліть подавати вечерю, а ми ось її спробуємо і переконаємося, чи вона має присмак гіркоти, чи ні. Думаю, що ні, хіба би куховарка зазівалася і припалила м'ясо...

У світлицю увійшло дві рабині-муринки, вбрані однаково у вузькі смугасті червоно-білі туніки і, побризкуючи важкими мідними кільцями на руках і ногах, заходилися прибирати зі столу. А за ними нечутно прослизнула може дев'ятирічна дівчинка, чорнява, як жучок, вбрана в білі шовки й мережива, з золотими бранзолетами на обидвох ручках і рубіновими сережками у вушках. Вона стрелила на гостя лукавими веселими очима і соромливо заховалася за спину дони Ізабели.

Дон Елеодоро здивувався вкрай.

— Що це?! — спитав, не скриваючи захоплення. — Звідки впала ця прекрасна зірка у вашу оселю?

— Хіба не пізнаєте? — вдоволено усміхнулася дона Ізабела. — Це ж та сама моя похресниця ще з Кананеї? Пам'ятаєте?

— Ах, це та сама донька рабів, яку шляхетна сеньора врятувала від варварської смерті? Де ж би я її пізнав! Що за чудова дівчинка з неї виросла!

— Не хваліть, не хваліть цієї дикунки, — сміялася дона Ізабела. — Вона — дуже уперта й вередлива... Жарі, вилізть по там з-поза моїх плечей і покажись панові!

Але дівчинка ще далі заховалася за широкі фалди господинини сукні й звідти стригла настороженими чорними оченятами, з яких визирала цікавість і вроджена кокетерія майбутньої жінки.

— Жарі, ти чуєш, що я кажу?! — повторила дона Ізабела.

— Лишіть її, шляхетна сеньоро, — озвався гість. — Соромливість — найкраща

ознака молодії дівчини...

— О! — вигукнув де Лара. — "Соромливість!" Якраз вгадав! Це звірятко зовсім не належить до соромливих, але хитре з біса... Жарі, ступай сюди!

На цей наказ, виданий твердим тоном, дівчина зараз же залишила свій сховок, підійшла до дона Габрієля та вклонилася.

— Ну, — взяв її за руку де Лара, — кажи, чи ти є хитра?

— Так, пане, — покірно відповіла дитина, граючи веселим поглядом з-під опущених повік.

— І вперта?

— Так, пане...

— І вередлива?

— Так, пане...

— Гарно! А тепер скажи он тому сеньйорові, як ти називаєшся.

Дівчинка повернулася до Елеодора й сміливо сказала:

— Я називаюся Жануарія, шляхетний сеньйоре.

— Добре! — похвалив де Лара. — Тепер іще скажи, хто ти є?

— Я є похресницею шляхетної сеньйори — донни Ізабелі Габрієль де Лара, — відповіла дівчинка, ніби завчену лекцію.

— Ось, який у неї титул! — підморгнув де Лара до Елеодора, а потім знову звернувся до Жануарії: — А чому це ви досі не спите, сеньйоріто Жануаріє — похреснице шляхетної дони Ізабелі Габрієль де Лара?

— Бо я слухала, про що говорили гості, шляхетний пане...

— Ти підслухувала?! — суворо зморщив брови господар, але видно було, що його суворість удавана, і Жануарія не злякалася.

— Було дуже цікаво! — сплеснула вона ручками і засміялася. — Всі-всі сперечалися з отцем Жоакінем, а отець Жоакінь сварився. Отець Жоакінь завжди жалує рабів, але я не хотіла би бути рабинєю.

— А чим би ти хотіла бути? — спитав зацікавлений Елеодоро.

— Я буду шляхетною панею, — гордо відповіла дівчинка. — Рабам погано живеться, вони не мають гарних домів, гарної одежі, їх б'ють, коли вони не хочуть працювати, і продають... Бути рабинєю — дуже погано.

— Але зате рабам на тому світі буде добре, хіба отець Жоакінь не казав? — жартівливо продовжував розмову Елеодоро, переглядаючись багатозначно з господарем.

— Так, казав, — хитнула головою Жануарія. — Завжди каже... Але я жалуватиму рабів, як моя мадриня[3], даватиму їм завжди стару одежу й солодощі на свята. Потім пожертвую багато золота на Церкву, а за це Бог мене також возьме на небо. І буде мені добре на землі й на небі...

Чоловіки голосно розсміялися, але дона Ізабела обурилася.

— Жарі! — прикрикнула вона. — Що це за глупі розмови?! Перестань зараз же, або я тебе відішлю геть! Піди ліпше до кухні й скажи Барбарі й Саломеї, щоб уже

подавали...

Дівчинка змішалася, ображено накопилила губку і поспішила вийти. Дон Елеодоро проти волі замилювався її зграбними рухами і стрункою, прудкою фігуркою, що пропливла безшумно через кімнату і прослизнула, мов тінь, крізь тяжку котару на дверях, не змусивши її навіть колихнутися.

Дона Ізабела з виглядом, вкрай невдоволеним, почала нервово поправляти щось на столі, строго нахмуривши брови.

— О, моя шановна пані вже загнівалася! — трохи зніяковівши заговорив де Лара.

— Доне Габріель, мій достойний муже, — так само строго обізвалася господиня, — я вважаю, що говорити на цю тему тепер не випадає...

— Чому? Дон Елеодоро — мій найближчий приятель і в даному випадку нема нічого аж такого поганого, щоб робити з нього секрети...

Гість сидів ні в сих, ні в тих і запитливо поглядав то на дону Габрієля, то на його дружину, відчуваючи підсвідомо й свою провину в напнятті, що виникло між подружжям.

— Бачиш, приятелю, — став пояснювати де Лара, — ми обоє дуже прив'язані до цієї малої індіаночки...

— Але прив'язаність не сміє бути підставою, щоб псувати дитину... — вставила дона Ізабела.

— А хто ж її більше псує, доно Ізабело?! — живіше заговорив де Лара. — Я лишень на кожному кроці привчаю Жануарію визнавати свої недоліки, а ви, моя достойна пані, робите з неї забавку для себе. Виховуєте її, як шляхетну панну, навіть грамоти вчите. Ну, скажи, — звернувся він до Елеодора, — навіщо індіанці грамота, коли майже поголовно всі наші сусідки не вміють ні читати, ні писати? Та то ж таки жінки зі шляхоцьких родин!

— Що ж робити, пане мій? — терпко кинула дона Ізабела. — Мушу я чимсь своє життя заповнити, чи ні?

Де Лара сприйняв слова дружини, як докір, і похнюпився. Любив жінку дуже і не раз відчував докори сумління, що не міг дати їй веселішого життя. Взяв її майже ще дитиною з доброї родини, в якій дівчина не знала ні журби, ні тяжкої праці. А що дав їй? Самотнє життя в дикому краю. Дона Ізабела подарувала йому четверо синів. Але що з того? Двоє старшеньких мусів віддати далеко з дому до шкіл, двоє молодших померло, сам Габріель працював цілими днями і рідко коли бачив дружину. А вона сумувала в порожній хаті.

— Коли б хоч вітчим погодився віддати нам на виховання Анну-Марію. — тремтячим від болю голосом заговорила далі дона Ізабела, — то мені було б веселіше. Та й вітчимові — навіщо донька, коли він одружився вдруге і має сина? А дитині ліпше було б у нас, як при мачусі: все ж таки я її сестра, а Габріель — хресний батько.

— Навіщо донька? Та на те, щоб не випускати з рук маєтку покійної жінки! — сердито буркнув де Лара. — Ох, не зношу я, грішний, німців! Дивуюся навіть, як це ваша мама, доно Ізабело, зважилася на такий нерозумний крок! Вдовувала стільки літ,

а потім вийшла заміж, ніби лишень для того, щоб, давши світло ще одній дитині, померти... Коли б не те одруження — жила б собі наша достойна мати й досі, і вам, моя дорога дружино, не було б так сумно...

— До речі, — вмішався в розмову гість, бажаючи звести її в іншу сторону, — я довідався мимоходом, що ваш вітчим, шановна доно Ізабело, збирається виїжджати до Європи.

— О! — злякано зойкнула жінка. — І забирає Анну-Марію з собою?

— Думаю. Він казав, що хоче дати дітям європейське виховання, а особливо дбає про сеньйоріту Анну-Марію...

Увійшли ті самі рабині-муринки з паруючими полумисками вечері, й розмова увірвалася.

— А де Жарі? — спитала дон Івабела.

— Жарі сказала, що не буде вечеряти і йде спати, — відповіла рабиня.

— Бач, характер показує! — підсміхнувся дон Габріель. — Образилася!

— Мушу просити вашого ласкавого пробачення, шляхетна доно Ізабело, і тебе, дорогий приятелю, — зробив скорботну міну Елеодоро. — Мені невимовно прикро, що своєю недоречною розмовою з вашою похресницею я привів до цього неприємного конфлікту...

— Але де там! — махнув рукою де Лара. — Наша Жарі ображається на кожному кроці й не респектує нікого...

— Шляхетна сеньйоро... Донно Ізабело... — зашепотіла на порозі ще одна рабиня. — Там в сензалі... Сабія...

Господиня зараз же встала, перепросила гостя й спішною ходою вийшла.

Де Лара лишень багатозначно крешнув і сказав:

— Бачу, що ми будемо вечеряти лишень удвох. Ну, та воно часом і ліпше... Бери, приятелю, що тобі подобається, призволяйся... А ви, — звернувся він до рабинь, — лишіть нас самих. Коли треба буде чого — покличемо. Тепер ідіть там до пані, може будете їй потрібні...

Муринки, віддавши уклони, вийшли, і приятелі лишилися самі.

Вечеря була багата і смачно приготована. Складалася вона з кількох видів печеного і смаженого м'яса, риби з різними підливами, до яких подавалася прирум'янена на товщі мандьокова мука, коріння айпі й солодка картопля. Були тут також смажені в меді банани, солоджений, спечений зі шкіркою гарбуз і напої з різних овочів.

Приятелі спочатку їли мовчки, але згодом дон Елеодоро обізвався:

— Здається, що твоя шановна пані, приятелю, є дуже перечулена на пункті своєї похресниці...

— Ох, приятелю, з цією похресницею ми будемо мати ще багато клопоту! — зітхнув Габріель.

— Чому? Дівчинка премила і добре вихована.

— Та в тому то й річ, що задобре вихована, а це ледве чи розумно. Бо, бачиш, поки

вона в нас — усе добре. Але вона не наша, а Анни-Марії.

— Як це?! — здивувався Елеодоро. — Жануарія — рабиня?

— Рабиня, — потакнув головою де Лара. — Воно трохи глупо вийшло, але тепер — пропало... Бачиш, коли ми ще були в Кананеї, вітчим дони Ізабелі привіз Анну-Марію до нас. Пам'ятаєш ту страшну пошесть, що косила людей, мов траву? Так, отже, це було в часи пошести. В Кананеї тоді майже всі діти вимерли, і лишень чудо Боже спасло нам від смерті Антонія, Анну-Марію й Жануарію. Були хворі всі троє, але якось вижили. Анні-Марії було тоді три роки, а Жануарії — рік. Після хвороби діти, сам знаєш, страшно вередливі, а наша Анна-Марія вередувала за трьох. Тоді воно й сталося... Анна-Марія, як вчепилася, — просто дихати нікому не давала, — все кричала й плакала, що хоче мати свою власну рабину, і то не кого іншого, лишень Жануарію. Ми їй дарували двох, трьох інших дівчат, а вона — ні й ні! "Я хочу маленьку рабину! Хочу маленьку рабину! Я хочу Жарі!" — і ногами тупає, заходиться, аж синіє. Що ж було робити? Не допустити ж, щоб дитина другий раз розхорувалася, — ми й погодилися. Словом поручили, що віддаємо їй Жануарію... Покищо — нічого, Жарі у нас і виховується, як власна дитина. Але як воно буде, коли Анна— Марія упімнеться за неї? Добре, як схоче її звільнити. А як не схоче? Прикро буде дівчині призвичаюватися до становища рабині. Тому я все кажу дружині, що вона не виховує Жануарії, як слід. Ліпше би було її змалечку трактувати, як рабину. Ну, там, звичайно, не без того, щоб дати якісь привілеї, як похресниці, але тримати на місці. Пізніше, коли б навіть Анна-Марія задумала її звільнити, то легше було б Жануарії звикнути до становища вільної, ніж зі становища вільної і пестійки звикати до становища рабині.

Дон Габрієль сьогодні був у виїмковому настрої. Йому хотілося говорити й звірятися з думок, які роками дрімали в душі, приспані й заховані навіть від дружини.

— А як там твої хлопці? Здорові?

— Дякую, — відповів вдоволено Елеодоро. — Здорові й ростуть, як з води.

— Це добре. А ти не думаєш оженитися знову?

— Ні, приятелю, не думаю. Для чого мені жінка? — гість мало-мало не сказав: "Щоб сумувала в самотности, як твоя?", але втримався і натомість додав: — Я ж майже ніколи вдома не буваю, все їжджу з одного кінця в другий, як кочівник. Де мені женитися!

— Ну, все ж... Жінка б тобі хлопців доглянула...

— О, мої хлопці вже не потребують материнського догляду! — засміявся Елеодоро. — Та й мачуха тепер не дала б з ними ради — звикли до самостійності.

— Гм... Воно, правду сказавши, мачуха все є мачуха... От і я не раз думаю, чи там мою Анну-Марію мачуха не кривдить? Жаль мені похресниці... Ми з дружиною так були звикли до неї, ніби вона була нашою донькою... І... Ти не смійся з мене, приятелю, коли я тобі щось скажу... Бачиш, всі батьки завжди гордяться синами. А мені й доні Ізабелі так дуже хотілося мати доньку — і не судилося... Хлопці, як хлопці: вони все твердіші й не здібні до сентименту. А от дівчатка — що іншого. Нераз, — віриш? — не знати що віддав би, щоб тільки така маленька ніжна дитинка влізла на коліна, обняла за шию,

поцілувала, пощебетала, як робила колись Анна-Марія... Бракує цього мені в нашому шорсткому життю... Ти хоч бачив Анну-Марію? Яка вона там?

— Бачив рік тому. Обіцяє перетворитися в пречудну перлину краси й чеснот...

— Ну, це вже ти, приятелю, говориш, як в європейському сальоні! Чесноти виховуються, а я сумніваюся, чи її батько — німець зможе такі чесноти виховати... Ех, і чому б йому не віддати дитини нам?! Моя донна Ізабела стала б їй і за матір і за сестру...

Де Лара ще довго оповідав про Анну-Марію й про Жануарію, поки не зауважив, що гостя ця розмова починає нудити.

— Але що це я?! — схаменувся він і зніяковів. — Плету тобі всякі нісенітніці, як жінка. Оповідай ліпше щось. Які ще новини в світі?

— Новини? — зрадів гість, що врешті зможе перейти до теми, яка його найбільше цікавила. — Новини є, але не знаю, чи вони будуть до смаку фідальгові еспанського роду...

— Це ти про мене?

— Егеж...

— Ех, приятелю мій, — з досадою потер потилицю Габріель, — з мене такий самий еспанець, як з тебе португалець. І ти, і я народилися на новій землі, й нас нічого не в'яже з батьківщинами наших предків, крім прикрої залежності.

— Це правда, — згодився Перейра. — Мій дід, вибираючись до Бразилії на війну проти французів, напевно відчував і думав зовсім не так, як я...

— А, бачиш! Ну, про яку ж це ти новину згадував?

— Можу сказати, але довірочно, розумієш?

— Гаразд, кажи...

— Отже, бачиш, друже, дуже можливо, що саме в цей момент, коли ми тут сидимо і говоримо, в Європі рішаються великі події: Португалія домагається незалежності і стоїть напередодні спроби — вирватися з-під еспанської корони.

Габріель де Лара більше зацікавився, як здивувався, чи втішився.

— Так? — спитав живо. — І хто ж є кандидатом на престол?

— Дюк Жвон Браганса, коли Бог pomoже. Він тішиться великими симпатіями і є дуже політичною та розумною людиною. А ти що скажеш на це?

— Що скажу? — перепитав дуже поважно господар. — Скажу, що з того може для нас вийти велике лихо.

— Для Еспанії, хочеш сказати?

— Ні, для нас, бразилійців. Нам досі було однаково, від кого залежати: від Еспанії, чи від Португалії. За цих шістдесят років, відколи вони обидві були об'єднані, ми мали принаймі такий-сякий спокій з кордонами. Але що буде, коли обидві розділені держави почнуть ділити свої заокеанські володіння?

— А ти вже й боїшся? — підморгнув дон Елеодоро.

— Боюся, — щиро признався Габріель. — Адже сиджу на самій межі Тордезільського трактату. Дуже невдячне і непевне місце...

— Доведеться тобі рішатися, — добродушно закип Перейра, — і, або посунутися на

захід, коли ти за Еспанією, або пересунутися на схід і розташуватися просто на воді, коли ти за Португалією...

— До сто чортів! Посунутися, кажеш? — роздратовано гукнув де Лара. — Я звідси не посувся ні кроку — хай би там від того мала Еспанія, чи Португалія, чи вони обидві разом, провалитися в пекло! Я шість років тут живу,кладаю силу і піт в цей клаптик землі, привик до неї, полюбив її, придбав уже сякий-такий маєток і став на ноги. А тепер знову позбуватися того всього тільки через те, що хтось там десь там хоче відділятися від якоїсь корони?! Ну, ні! Ні! Пазурями й зубами буду боронитися, але звідси себе зіпхнути не дам!

— Ну, гаразд! — якимсь дивним голосом обізвався Елеодоро, і, хоч на устах його лежала жартівлива усмішка, — зіниці зробилися подібними до кінчиків стріл, готових зірватися з тятиви лука. — Гаразд... Але, на випадок розділу тутейших земель, незалежно від твого бажання, твій маєток або буде перерізаний кордоном, або в цілості приєднаний під владу якоїсь корони. Котру вибираєш?

— Бразилійську! — їдким шепотом відповів де Лара і лихо засвітив очима.

— Та ну, не жартуй! — аж кинувся Елеодоро. — Я поважно питаю: за ким потягнеш руку: за Еспанією, чи Португалією?

Дон Габріель відсунув тарілку, поклав лікті на стіл і, сплівши до хрускоту пальці, сперся на них підборіддям. Мовчав добру хвилину, і нарешті заговорив:

— Коли доводиться вибирати між двома злами, то мудрість каже вибирати менше. Тому я вже волю Португалію, ніж Еспанію, хоч, може, кости моїх предків обернуться від обурення в гробах. Але, повторюю, найкраще було би для нас не залежати ні від кого...

Видно було, що з душі гостя звалився великий тягар, бо напняття зникло в його очах, а лице роз'яснілося усмішкою.

— Значить, можемо числити на тебе, приятелю? — спитав він. — Тоді дай руку! Гаразд! А те, про що ти говориш, колись прийде само собою... Тепер ще зарано, абсолютно зарано...

Погодження викликало в приятелів добрий гумор і додало апетиту, а розмова поточилася ще живіше. Врешті, коли вже ні один, ні другий не могли більше нічого з'їсти, Ебано Перейра зачепив ще одне питання, яке було чи не найголовнішою метою його приїзду:

— Скажи мені, приятелю, скільки правди в тих фантастичних поголосках про поклади золота біля Паранагви?

Габріель здвигнув плечима:

— Дивні речі питаєш, Елеодоро! "Фантастичних поголосках"... Здається, що правда перевищить усі фантазії...

— Так?!

— А так, так. Тут люди вже більше, як півстоліття, золото здобувають, а ти говориш про поголоски.

— Бо уряд нічого толком в тій справі не знає, хоч ніби всі розшуки ведуться від його

імени.

— Наш уряд взагалі нічого не знає, — нахмурився Габрієль, — а люди не спішать його повідомляти — нема дурних! Якщо хто і знайде щось, то тримає в таємниці й використовує сам.

— Ти також?

— Я — ні. Я, хоч і не тягну за європейською короною, але злодієм не вродився й обкрадати держави, яка б вона не була, не хочу. Дивись, що я тобі покажу...

Господар встав, зняв з полиці невеличку мищину* і подав її гостеві. У мищині Елеодоро побачив пригоршню білого піску, серед якого рясно блищали золоті іскорки.

— Звідки це? — спитав.

— Та з нашої ж річки. Але це — дурничка. От в околицях річок Рібейри й Ассунгві шукачі познаходили де-що більше...

— І миють?

— Та, звичайно, миють. Хто ж їм заборонить? Самородки знаходять, діаманти — і все до власної кишені ховають.

— Злодійство! — обурився Елеодоро. — Але ми це припинимо! Слухай сюди, Габрієлю: я ношуся з думкою про заснування Дистрикту Копалень на південну Бразилію, розумієш? Держава врешті мусить взяти у свої руки всі поклади і покласти край грабіжницькій експлуатації. Я все був високої думки про твою честь і адміністративний хист, а тепер, коли знаю, що ти наш, — хочу тобі запропонувати увійти до адміністрації такого Дистрикту. Що ти на це?

— Я з охотою!

— Добре... Але, насамперед, мусиш пред'явити речові докази, що такий Дистрикт матиме за чим шукати і що його заснування має підстави. Починай справу на свій кошт. Коли треба буде — моя кишеня до твоєї диспозиції, але золотий пісок і самородки повинні бути знайдені! Розумієш? Пізніше уряд нам зверне всі видатки і дасть всяку допомогу для організації копалень. Крім того, тобі буде забезпечена стала і добре платна посада в Дистрикті. Згода?

Замість відповіді, де Лара міцно потиснув руку приятеля.

— Дякую, — сказав. — Я й сам давно хотів звернути увагу уряду бодай на охорону покладів. Адже по лісах волочиться маса всяких зайд з цілого світу, риється собі в землі, бовтається по ріках, входить у приязні взаємини з дикунами, і ті їм за різного роду сміття показують всі родовища, ще й помагають здобувати. А уряд і пальцем не кивне, чекаючи на готове. Чорти взяли б таку господарку!

До світлиці увійшла господиня. Де Лара, здається, миттю забувши про всі поважні справи, прилип до дружини запитливим поглядом. Дона Ізабела не сказала нічого, але по її сумному обличчі, по спущених очах і по стиснутих строго устах можна було вчитати все те, чого вона не висловила вголос. Дон Габрієль тільки нахмурився і зітхнув.

— Ну, що ж! — сказав, адресуючись не то до гостя, не то дружини. — Нічого не вдієш... Пізня пора вже... Підемо хіба на спочинок...

... Ніжна жалібниця-ніч вступила на свій дижур*. Вона затягнула темну запону над західнім краєм неба, засвітила в небі каганці, поприкладала цілющі масті до кривавих ран і позагортала їх синіми завоями. Тоді поклала палець на блакитні свої уста і наказала спокій. І хвора Земля заспокоїлася, забувши на кілька годин про чвари, злобу і роздори, про змаг ворожих сил на своїх грудях, про вогонь і залізо, що палили і роздирали її тіло, про ріки сліз і крові, що всякали в її нутро, про міжусобиці серед рідних дітей, про жах грабунків і невільництва, що перекочувались з краю в край. Яскраво горів у небі Південний Хрест, а під ним, трівожно приплющивши повіки, дрімала країна, яку зі зневагою для Божого імени названо було чомусь "Землею Святого Хреста"...

В сензалі

До пізньої ночі світилося в панському будинку, де господар обговорював з гостем поважні справи, до пізньої ночі бігала й метушилася хатня служба, а тим часом в сензалі відбулася чергова драма: Сабія знову породила мертвого хлопчика. Четвертого хлопчика і четвертого мертвонародженого!

Нещаслива мати лежить на м'яко вимощеній і чисто засланій постелі, дивиться в темінь і безперестанку ковтає холодні сльози. В ногах її ледве мріє постать зажуреного Пірауни, що сидить, закаменівши з горя, і лишень час-до-часу подасть ознаки життя важким зітханням. І Сабії й Пірауні байдужі справи, які цікавлять панів, вони нічого не знають про нещасливий бій маркіза де Маскараньяса, про жорстоку боротьбу в Пернабуко, про державні монополії на найважливіші галузі торгівлі й промислу, про бажання Португалії відділитися від еспанської корони й про пляни заснування Копальняного Дистрикту, — вони взагалі не уявляють собі, що поза їхнім нещастям існує ще щось. Вони і не догадуються, який тісний зв'язок має їхнє горе з тими подіями, що їх так Жоакінем*. Ні, вони навіть не догадуються...

Потомлені цілоденною працею на плантаціях, чи на будові, раби сплять тяжким сном. Дехто хропе, дехто кидається увісні, стогне й скрегоче зубами. Вони також не можуть нічим допомогти нещасливим батькам. От, як звичайно, посиділи трохи біля Сабії, похитали головами, пожурилися і розійшлися по своїх кутках. Дона Ізабела також, обдарувавши породіллю новим шовковим шалем та разком скляного намиста, щоб бодай трохи потішити пригноблену рабину, наговорила багато співчутливих слів, порадила більше просити Бога про ласку, висловила надію, що Сабія таки колись дочекається живого сина, навіть заплакала щирими сльозами і, ласкаво погладивши хвору по обличчю, відійшла. Сабія й Пірауна лишилися самі зі своїм болем. Тільки він один не відступав від них і стояв десь поблизу, невидимий, як вірний сторож на чатах.

— Чому не спиш, Пірауно? — слабим голосом питає Сабія. — Ти змучений, а завтра рано треба йти до праці. Лягай!

Пірауна мовчить і не рухається.

— Лягай, Пірауно, не сиди отак...

Застогнав тихо, як смертельно зраний звір, але не відповів. І Сабія більше не питає нічого і нічого не каже. Думки її повертаються в минуле, а з нього один по одному так яскраво виринають всі п'ять пам'ятних подій її материнства...

Її перший син народився майже дванадцять років тому назад на згарищах спаленого редуту св. Антонія. Сабія й Пірауна походили з одного роду племені гварані, що мало славу найбільш войовничого серед індіан[4], але після того, як їхня оселя, втративши у тяжкій боротьбі з сусідніми племенами майже всіх мужів, мусіла тікати, — молоде подружжя з горсткою недобитків вирішило пристати до місійної станиці св. Антонія. Їх прийняли радо, поселили всіх вкупі і прилучили до загального гурту.

Під твердою рукою настоятеля редуту — отця Педро Моли життя оселі йшло строго визначеним руслом і не всім подобалося. Однак дійсність ставила два вибори: або коритися залізній дисципліні в редуті, або забиратися звідси геть і шукати непевної долі в дальших мандрах. Гваранці вибрали перше і почали привчатися до нового життя. Воно, зрештою, не було таке страшне. Отець Мола дуже вміло вів свою місію, знав таємниці, при допомозі яких найважчу роботу перетворював у спортивне змагання, дбав неустанно про добро своїх диких підлеглих, улаштовував для них розваги у святочні дні, перекидав з однієї праці на іншу, щоб не наобриднути одноманітним зайняттям, гарував найбільше за всіх і своїм прикладом заохочував інших.

По впливі якого місяця гваранці освоїлися в редуті і, хоч їх нераз спокушала думка — вернутися до попереднього життя, — лишалися на місці, тим більше, що в лісах ширилася чутка про наближення величезної бандейри, яка змītала на своєму шляху найсильніші індіанські племена.

Чутка не була порожньою, і не пройшло двох місяців з моменту прийняття гваранців до редуту, як під його брамою зібралися тисячі дикунів, благаючи рятунку. Всі вони одногласно стверджували, що бандейра перейшла вже Ріо до Пейше (Рибну Ріку) і прискореним маршем простує до редуту св. Антонія. Тому індіанці просили хрещення й захисту, бо їм було вже звідкись відомо, що хрещених індіан з місійних осель ніхто не мав права брати в рабство.

В редуті зарілося від чужих людей, і привичний строгий порядок пішов шкереберть. Тут і там виникали сварки та бійки через брак приміщення і їжі, всяка робота стала, давніші мешканці оселі від бездіяльності не знали, до чого взятися, й починали сваволити, а тривога й непевність, що зависли над натовпом, витворили взагалі якусь незносну, божевільну атмосферу.

Падре Мола кидався на всі боки, забувши про їжу й сон, годив суперечки, видавав накази, посилав гінців у сусідні редуты, розміщував новоприбулих, а врешті стратив голову. Бо й що могла зробити одна людина в таких обставинах?

За пару днів схудлий і почорнілий до невпізнання, він ледве тримався на ногах від втоми. Молився в думках безперервно, маючи ще слабу надію, що бандейра піде стороною і не наслідиться нападати на редут. А коли сили вже цілком зраджували його — спішив до церкви, падав перед престолом хрестом і благав у Розп'ятого допомоги. Священик знав правду, знав, що ні хрещення, ні королівські декрети не охоронять

індіан перед бандейрою, але не казав цього нікому, щоб не викликати паніки й не наробити безповоротного лиха. Тому благав з глибини душі:

— Христе многострадальний, змилюєшся! Маріє, Мати Божа, моли Бога за нас, грішних!

Однак, останні надії розвіяв Татаурана. Він був колись вождем сильного й великого племені аресів, що пристало до місійної оселі св. Антонія. Проживши в ній кілька місяців, Татаурана збунтувався. Амбітна душа колишнього вождя племені, що сам рядив і наказував, не змогла скоритися наказам іншого, і Татаурана, зібравши найвідданіших собі людей свого племені, однієї ночі нищечком покинув оселю й подався у світ-заочі. Шість років пропадав він невідомо де, і ось тепер знову з'явився, упавши з двома синами до ніг отця Моли. Один його син був юнаком, другий — ще зовсім дитиною.

Отець Мола простив збігця, прийняв під свою опіку його і його дітей, але самого його огорнув розпач: зі слів Татаурани виходило ясно, що бандейра мала намір напасти на редут. Це була найславніша в історії об'єднана бандейра Антонія Рапозі Тавареса і Маноела Прето. Сам Татаурана з синами був власністю бандейранта Сімона Алвареса, який купив його на невільничому ринку в іншого бандейранта, в руках якого опинився бувший вождь скоро після того, як покинув редут.

Серед натовпу, що густо оточив священника й Татаурану з синами, заскакали вигуки переляку й паніки:

— Бандейра йде сюди!

— Бандейра хоче напасти на нас!

— Що будемо робити?!

Всупереч своїм внутрішнім переконанням, отець Мола сміливо глянув довкола й високо підніс голову.

— А, це дуже добре! — крикнув якомога бадьоріше. — Хай іде! Я вже давно хотів побачити бандейрантів. Ідіть же тепер, діти мої, готуйте луки, списи й тангвапемі[5]. Покажемо напасникам, чи ми ще вміємо воювати! Вміємо, чи ні? — й священник весело підморгнув.

— Го-го-го! — заревіло серед натовну. — Ще вміємо!

— Ми їм покажемо!

— Нас є багато!

Але до священника приступив круглоголовий, кострубатий Кервут і, намагаючись перекидати сотні голосів, заговорив з ненавистю й докором:

— Коли хтось хоче розпалити багаття, то навіщо мочить наперед дерево, отче? Коли ти хочеш тепер війни, то навіщо весь час говориш нам про любов до ворогів своїх? Бойовий запал згас у наших серцях, а руки відвикли від вбивства. Як розпалиш вогонь зі сирого дерева?

В найближчих рядах крики відразу стихли, й всі, хто чув слова Кервута, змішалися. Змішався внутрі й отець Мола, бо признав рацію Кервутіві, але не показав того. Лишень кинувся, мов уколений, і напав на Кервута з подвійним завзяттям.

— Кервуте! — крикнув на цілі груди. — Вогонь є добра річ, але не скрізь і не завжди. Коли мені вогонь непотрібний, я ховаю жар і присипаю його попелом, щоб він не наробив шкоди. Але коли я хочу роздмухати багаття, то б'ю кожного по руках, хто мені лле на нього воду, а сирі колоди відкидаю геть! Затям!

І, обернувшись до зниклового Кервута спиною, отець Мола почав видавати накази про оборону оселі. Робив це без віри в успіх, але натовпові треба було дати якесь зайняття, бо в противному випадку зчинилась би паніка.

Сабія тоді мало що розуміла з того всього, що діялося довкруги. Вона тремтіла, плакала й одного боялася найбільше — загубити чоловіка. Тому бігала за ним слідом, чіплялася за його пояс і повторювала:

— Будь зі мною, Пірауно, не тікай! Я боюся! Я боюся!

З великою бідою Пірауна умовив її йти до решти жінок і зайнятися заготовленням стріл. Взявшись за роботу, Сабія дійсно заспокоїлася і навіть повеселіла.

Перед вечором до оселі прибилося ще одне плем'я — шеріпас. Вони ломилися в браму, повідомляючи, що бандейра йде за ними по п'ятам. Впустили і шеріпасів, і від того стало ще тісніше.

Не встиг отець Мола дати ладу з новими збігцями, як на дорозі з'явилася група вершників, що летіла чвалом у напрямі редуту. Заходяче сонце червонило постаті їздців, вбраних у шкіряні й залізні панцирі, змилених коней і куряву, що окутувала їх хмарою, і надавала їм якогось несамовитого вигляду.

— Гей, там! — крикнув один вершник, що був віддалився від гурту й осадив коня під самою брамою частоколу. — Де є настоятель? Хочемо говорити з настоятелем.

Поки отець Мола підійшов до брами, під'їхала й решта вершників, а за ними на дорозі показалася вся бандейра що виростала, мов гребінь лісу, з-за недалекого горба.

Отець Мола вийшов за браму і став перед вершниками.. Був гордим і зрівноваженим. Тільки полум'я в його очах зраджувало глибоке хвилювання, а радше, — гнів і обурення до зухвалих напасників. Запорошена, аж посіріла, біла реверенда не могла скрити під собою великої фізичної сили, що чаїлася в цьому худорлявому, жилавому чоловіці. Стояв позірно спокійний, повний свідомості своєї внутрішньої переваги над гостями, і сміливо дивився їм в очі.

— Чого собі панове бажають? — спитав звучним, сильним голосом.

— Я є Сімон Алварес, — представився той, що був напереді. — Приходжу до вашої превелебности з проханням — видати мені мого раба — Татаурану і його двох синів, які вчора втекли з бандейри і сховалися у вашому редуті.

— Ага, — нахмутив густі брови священик, — то це ви, сеньоре Сімоне Алваресе, порушуєте королівські декрети, повертаючи в рабство катехізованих мешканців осель?! Дивує мене, однак, ваша... щоб не сказати більше, сміливість, з якою приходите вимагати, щоб і духовні особи ставали спільниками у ваших протизаконних справах...

Такої гострої відповіді Алварес не сподівався ніяк, спаленів і блимнув злим поглядом.

— Превелебний отче, — вимовив, скрипнувши зубами, — маєте щастя, що вас

хоронить священничий одяг, бо за таку зухвалу клевету я викликав би кожную світську людину на поєдинок! Не смієте мені закинути порушування королівських декретів і протизаконних справ за те, що я відкупив раба в іншого власника!

— Мій пане, — холодно відповів священник, — хто свідомо купує нечесно придбаний товар — мусить бути приготованим на це, що його також відсудять від честі, а, коли у нього відберуть купно, не сміє навіть скаржитися. Татаурана є християнином і колишнім обивателем місійної оселі, отже, знаходиться під охороною королівського декрету і не сміє бути ні проданим, ні купленим! А щодо поєдинку, то хай мій священничий одяг вас не в'яже: я хоч і зараз є до ваших послуг... — і отець Мола церемоніально вклонився.

Миттю оцінивши досвідченим оком жилаву, черству постать священника та зваживши його уміння панувати над собою, Сімон Алварес вирішив за відповідніше пропустити поза вухами недвозначну пропозицію і, щоб скрити своє замішання, постарався надати голосові іронічної інтонації:

— Превелебний отче, я не читав декрету його королівської милости стосовно мого раба Татаурани, навпаки, я знаю, що покійний король дон Феліппе Третій потвердив своїм декретом права господарів на всіх тих індіан, що вже перебувають у рабстві. І не я, а ви порушуєте той декрет, укриваючи втікача! Тому прошу ще раз при свідках — по доброму віддати мені Татаурану і його синів...

— Іншими словами, пане, — льодовим тоном спитав отець Мола, — ви погрожуєте вжити сили?

— Ви самі приневолите нас до того, коли не схочете вирішити справи мирним шляхом.

Отець Мола дав волю своєму обуренню і спалахнув, мов порох.

— Досить грати комедію! — гримнув таким могутнім голосом, що наполохані коні сахнулися назад. — Я, панове, одверто заявляю вам, що уважаю вас усіх звичайними розбишаками і підлими лицемірами на додаток! Ви йшли в ці сторони, маючи твердий намір напасти на нашу оселю, і випадок з Татаураною — це лишень вигідний для вас привід! Навіщо ж брешете? Мене ще можете обдурити, але Бога? А що каже в даному випадку ваша честь? Чи ви взагалі не знаєте, що це слово означає? Напевне, ні! Татаурани я не видам — можете вживати сили! Але, зятямте собі, ваш напад вам дорого коштуватиме, а хтось із привідців* наложить головою... Це кажу вам я, отець Педро Мола! Тепер можете робити, як забажаєте...

Священник обернувся і пішов назад, а за ним важко скрипнула дебелия брама.

За частоколом стояли кільцем індіанські оки, а в їхньому центрі за високим камінним муром з міцною, кованою залізом другою брамою, знаходилася церква, будинок резиденції настоятеля редути, шпихліри і пивниці*. І коли отець Мола доходив до цієї другої брами, його перепинив знову Кервут.

— Чого хочеш, Кервуте? — неприємно спитав священник.

— Падре, ми думаємо, що краще видати Татаурану, — понуро відповів Кервут, не вагаючись дивитися священникові в очі. — Не можна, щоб через них трьох гинула вся

оселя. І Татаурана не наш: він утік уже з оселі. Хай іде знову...

Падре Мола зробив уже якийсь рух, але погамувався. Глянув на обличчя своїх вірних і зрозумів, що вони — з Кервutom. Тверді жовна заходили на вилицях його худорлявого обличчя.

— Татаурано! — покликав він. — Де Татаурана?

Татаурана пробився крізь натовп і став з похиленою головою перед священиком. Був мужем у силі віку, але шість років рабства записали свою історію на його тілі: глибокі борозни від пут бранзолетами білили на зап'ястях ного рук, спина була вкрита довгими рубцями від батогів, а на чолі виразно виступали сліди від розпеченого тавра, яким його позначили ще на самому початку перебування в неволі, коли він пробував утікати. І все його кремезне, сильне тіло виглядало зламаним, знівеченим.

— Татаурано, — сказав священик глухо, — ти чуєш, чого вимагають твої брати?

— Чую, отче... — так само глухо відповів Татаурана.

— І що скажеш?

— Я можу піти, — з гіркотою відповідав далі бувший вождь, — хай брати потім не нарікають на мене... Але вони, — показав рукою у напрямі брами, де стояли бандейранти, — все одно нападуть... Я чув їхні розмови і знаю... Тому дозвольте мені лишитися тут...

— І що робитимеш, коли почнеться наступ?

— Що робитиму? О! — і Татаурана блиснув очима. — Я битимусь! Я битимусь до смерті! Я не забув війни, і я вмію... Я хочу вмерти в боротьбі, хочу боронити своїх братів!

— Братів? — спитав священик. — Хіба не чуєш, що твої брати хочать тебе видати? Вони не брати — вони вороги твої!

Татаурана тяжко зітхнув:

— Христос учив любити ворогів своїх. І я люблю їх, хоч вони хочать мене видати... Але це — нічого... Вони свої... Але ті, — показав знову рукою на браму, — чужі вороги, їх ненавиджу і битимусь з ними до смерті! Дозволь мені лишитися, падре!

Симпатії натовпу зі сторони Кервута виразно схилися в сторону Татаурани, і зніяковілі індіани почали вигукувати:

— Не видавати Татаурани!

— Він буде з нами!

— Він — добрий вождь і сильний муж. Хай лишається!

— Хай лишається!

Священик підійшов крок ближче до Татаурани і обняв його за плечі:

— Дякую тобі, Татаурано! — сказав зворушено. — Поручаю тобі оборону південної частини редуту. Там найнебезпечніше місце. Вибери собі найсильніших мужів і йди. З Богом!

Цікава Сабія завжди пробивалася найближче до місця таких сцен і, хоч далі не розуміла нічого, проте в душі її все більше зростало розуміння про наближення страшної небезпеки. І вона знову кидалася на розшуки чоловіка, повисала на його

поясі й скиглила:

— Пірауно, не відходь від мене нікуди! Я боюся! Я боюся!

Але заклопотаний Пірауна, здавалося, навіть не помічав її, а, коли вже Сабія дуже надокучила, нетерпеливо відводив її руки й казав роздратовано:

— Дурна, чого боїшся? Чи ти зроду не бачила війни? Іди до жінок, до роботи!

Сабія, як і кожна індіанка з дикого племені, звичайно, бачила не одну війну і звикла до них. Але то було в інших обставинах, серед своїх людей. Тепер же було не те: скрізь чужі люди, до яких вона ще не встигла звикнути, чужі обставини, а там, за частоколом, вороги, яких вона ще не бачила, але які викликали в неї почуття холодного трепету.

Запала ніч, а в її парноті й темені подвійно зростали примари тривоги, непевності й страху.

В оселі цього вечора не палили вогнищ і, за виїмком дітей, майже ніхто не спав. Частина чоловіків стояла на сторожі, частина, розложившись просто на землі під темним небом, стиха гомоніла, а жінки, в тому числі й Сабія старалися протиснутися до церкви, де отець Мола правив молебні й хрестив новоприбуле плем'я шеріпас. Він видав уже всі накази, повисилав з розпорядженнями гінців до трьох підлеглих йому священиків з поблизьких редутів, і тепер узявся за свої душпастирські обов'язки. Першим з них було — хрещення неофітів.

Церква була забита так, що, здавалося, стіни її розсаджувалися. Густі шеренги дикунів змінювалися одні за одними, приступали до священика, падали навколішки і схиляли голови. А отець Мола, з виразом обличчя, що його можна би було найправильніше окреслити словами "не від світу сього", але урочистий і зосереджений, зливав воду на коструbate, чорне волосся і молився, молився...

Прийнявши тайну хрещення, шеренги відступали трохи назад, змішувалися з іншими, ще неохрещеними, і приступали вдруге, втретє. Ніхто ж не мав часу вияснити їм, що цього непотрібно робити, ніхто не міг пізнати в цій каші людських тіл тих, що вже належали Христові, і тих, що були у владі поганства. Навіть Сабія, піддавшись загальним настроям, двічі доступала до священика, переконана, що, чим більше разів її скропить водою і помажеться миром — тим безпечніше буде їй перед білими людьми.

Години спливали за годинами, і отець Мола почав хитатися на ногах. Потім покликав собі на допомогу двох чоловіків, щоб підтримували його руки, якими він уже не міг володіти, а хрещенню ще не було видно кінця[6].

У церкві не було чим дихати, і Сабія, коли почувала приступи млости, продиралася надвір. Там знаходила Пірауну, припадала до його широких грудей і плакала. Він заспокоював її, пестив і відсилав назад до церкви.

На самому світанку, як лиш перші промені сонця позолотили відсвіжену росою землю, бандейранти почали наступ. Зараз же, як було умовлено заздалегідь, відчинено внутрішню браму в мурі і через неї впущено до середини всіх жінок і дітей. Натомість, усі здорові чоловіки повинні були вийти за неї і боронити оселю за частоколом.

Побачивши це, Сабія ще раз підбігла до Пірауни й почала його благати не йти, або

взяти її з собою, однак, Пірауна видерся з її рук і сказав твердо:

— Сабіє, іди з іншими жінками! Там буде тобі безпечно. Зі мною не підеш, там буде бій! — і пішов.

Молода дикунка заломила руки і з голосним криком стала бігати довкола. Почувала себе цілковито самотньою серед цього натовпу, була півбожевільна від страху, втоми, голоду й спраги, від турботи за долю чоловіка. Але через те, що жінки з дітьми, та й багато чоловіків, особливо з новоприбулих, тиснулися до церкви, — вона також плечима й кулаками промощувала собі туди дорогу. Нічого не розуміла, нічого не бачила, лиш діяла насліпо, керована відчаєм.

Врешті жінка таки видерлася на свіже повітря, але побачила картину, ще страшнішу, як у церкві: дивні люди, вбрані в шкіру й залізо, з озвірілими обличчями, обкривавлені й запорошені, ганяли по всьому подвір'ї й ловили індіан, зводили з ними рукопашні бої, або били чим попало й куди попало. Індіанці боронилися розпучливо, вкриваючи своїм і ворожим трупом землю. Тут же розбивали двері шпихлірів та пивниць, виносили звідти скрині, клунки, мішки, викочували бочівки, витягали виправлені шкіри й звої полотен. Дим пожежі застилав страшне видовище війни й грабунку, літали іскри й цілі вогненні снопи з палаючих індіанських ок.

Не знати, скільки часу минуло, але подвоєні крики й подвоєна паніка донесли якось до її свідомості, що бандейранти зломали опір оборонців під частоколом, і тепер вдираються у внутрішнє подвір'я. Тоді Сабія почала вириватися геть з церкви, щоб знайти Пірауна. Але це не було легко. Сотні людей також спішилися вибитися надвір, мішалися з тими, що, навпаки, тиснулися під охорону церковних мурів, до свого опікуна — отця Моли, який тепер лежав ничком перед престолом, — і всі вони творили дикий клубок, що вив, дряпався, штовхався і просив, невідомо у кого, помочі. Це було справжнє пекло, серед якого найтверезіші потратили рештки здорового глузду.

— Пірауно-о-о! Пі-ра-у-но-о-о! — вже не кричала, а завивала Сабія, кидаючись безтямно то в один, то в другий бік. — Пірауно, де ти-и-и?

На неї вискочив якийсь напасник і вхопив за руку. Але Сабія була молода і звинна, то ж спритним рухом видерлася від нього, а тоді з усієї сили вдарила його обома кулаками в лице. Той заточився і перекинувся на спину. Ця несподівана перемога на мить вернула розум Сабії, примусивши її подумати про зброю й оборону. Оглянувшись довкола себе, побачила впущену кимсь танг'вапему, підхопила її з землі, й, не тямлячись від шалу, сама кинулася в гущу бою. Валила своєю тяжкою зброєю направо і наліво, нападала й відскакувала, присідала й виверталася перед нападаючими і скоро звернула на себе численну увагу. На неї накинuloся кількоро відразу й оточили з усіх боків. Сили були занадто нерівні, але Сабії було все одно. Вона дужим розмахом повалила відразу двох, однак, втратила при тому рівновагу, зачепившись за якийсь труп, і впала. Решта накинuloся на неї гуртом, видерла танг'вапему і почала безжально бити. Сабія й досі пам'ятає звірські обличчя, похилені над собою, й заплилі кров'ю очі, що світилися злорадною втіхою перемоги. Потім тяжкий удар в голову перемішав усе і наклав дійсність чорним покривалом...

Сабія прийшла до пам'яті аж перед вечором. Спочатку не могла зрозуміти, де вона і що з нею. Піймала носом запах крові і згарищ, а слухом — тяжкі стогони й плач. Вона зробила над собою зусилля, підвела трохи голову і, глянувши довкола, пригадала все. Але зроблене зусилля потягнуло за собою такий нестерпний біль, що вона впала знову і застогнала, заплющивши очі. По тому почула спішні кроки й бризки води на своєму обличчі. Підняла повіки й побачила над собою обличчя отця Моли. Він схилився над нею, сам маючи перев'язану закривавленою ганчіркою голову, і приставляв до уст Сабії дзбанок з водою.

— Доню моя, — говорив ласкаво. — Ти жива? Слава Богу! Напийся, дитино моя, напийся і лежи спокійно... Все скінчилося... Зараз перенесемо тебе на вигідніше місце... Почекай... Боже, наш милостивий, все скінчилося... Все!

Отець Мола відійшов, а Сабія, зібравши всі свої сили, підвелася й сіла. Глянула в один бік — руїна й трупи, глянула в другий — руїна й трупи, а в ногах у неї — мертвонароджена дитина. Її перший син! Сабія взяла його на руки й заридала.

Незабаром по неї вернувся падре Мола у товаристві кількох старших жінок. Її підняли обережно з землі, занесли в зруйнований дім, положили поруч інших ранених, напоїли й перев'язали рани. Там Сабія пролежала останок дня й цілу ніч у непритомності. Але ранком, коли свідомість вернулася до неї, першим її питанням було:

— Де Пірауна? Де моя дитина?

Дитину поховали вже, а де був Пірауна — того ніхто не знав. Були ж мертві, були поранені, були такі, що повтікали, а найбільше попало в сирицю — хто ж міг знати, серед котрих був Пірауна?

І Сабія, плазуючи, мов перебита ящірка, почала шукати чоловіка. Схилялася над раненими, заглядала в засклені очі мерців і все питала, питала... Нарешті один ранений з їхнього племені сказав, що бачив Пірауну серед бранців. Не пам'ятав точно, чи це й справді був Пірауна, але йому так видавалося.

Після цієї вістки ніщо не могло стримати Сабію на місці: ні рани, ні ослабленість, ні небезпека, ні наполягання отця Моли — вона заявила, що піде вслід своєму полоненому чоловікові, бо без нього не зможе жити. Її ще силоміць затримали пару днів на руїнах, але того дня, коли вона вже могла самостійно втриматися на ногах — безплідними показалися слова умовляння й сила. Сабія сказала, що піде, — і пішла. Вслід їй послалися побажання щасливої дороги, остороги й повчання індіан та благословенства й молитви сумного і розчуленого отця Моли, який і сам потребував догляду й опіки, ослаблений потрясенням і раною. Священика зворушувала до сліз вірність молодій дикунки, що не зупинялася перед усіма небезпеками подорожі і вирушала, ледве жива, навздогінці чоловікові з наміром ділити його долю і неволю.

І справді, жахлива була дорога Сабії. В очах у неї темніло, ноги відмовляли послуху, біль у ранах тьмарив розум, сліди заливалися кров'ю, а вона йшла і йшла. Падала, непритомніла, зводилася і знову йшла. Бандейра залишила занадто помітний слід, щоб з нього зблудити: витолочена трава, криваві плями, нарешті, й умираючі, або вмерлі

бранці, що лишалися обабіч дороги, були дуже промовистими і страшними воднораз дороговказами, — і Сабія йшла за ними. Тільки бандейра випередила її на кілька днів, і цих кілька днів треба було надолужити. Тому Сабія спішила так, як лишень могла. Йшла вдень, йшла вночі й відпочивала лишень тоді, коли непритомніла, або падала з утоми й виснаження. Але напевне була б не дігнала, коли б бандейранти не зупинилися двічі для нападу на інші оселі. І ця їхня затримка сильно скоротила віддаль між Сабією й чоловіком.

На третій день зустріла двох священиків, які йшли також за бандейрою і підбирали за нею хворих, ранених і ослаблених. Побачивши страшну, скривавлену, напівбожевільну появу в особі Сабії, вони хотіли її затримати й завернути. Але Сабія з диким криком видерлася від них і пішла далі. Видно, була в ласці Божої опіки, бо звірі не займали її, хоч вона не уникала зустрічей з ними, не думала про них і не помічала їх.

Так, може, по тижневі, а, може, й більше, дігнала бандейру. Дігнала тоді, коли бандейра зупинилася на відпочинок, а останні сили у Сабії вичерпалися. Добігши до людей, жінка завилася несвоїм голосом і звалилася, мов мертва, на землю.

Спочатку її хотіли прогнати геть, уважаючи за якусь нечисту силу, потім, коли довідалися, чому вона йшла за ними, — дозволили їй плентатися вільно, не звертаючи на неї уваги. І лишень тоді, коли переконалися, що вона не вмере і може ходити, — зв'язали, як і іншим, руки і поставили за Пірауною. Сабія не відчула пут на руках, бо вони перестали існувати від свідомості близькості чоловіка, і вона, не тямлячись від радості, щасливо усміхалася і з подякою схилялася до ніг своїх "добродіїв"...

Бандейра поверталася з багатою здобиччю до Сан Павло...

Страшне й сумне було це видовище. П'ять з половиною тисяч людей, розтягнувшись довжелезною гадиною, крок за кроком відміряло безкраї простори дикого пралісу. Верхівців небагато — ледве пара сотень. Решта — самі піхотинці. Верхи їхали найчільніші бандейранти — спільники у розподілі майбутніх зисків — та найбільш упревілейовані мамелуки. Ці ганяли кіньми вздовж колони, покрикували, підганяли відсталих, пильнували, щоб хто не втік, і справно орудували довгими батогами. Мамелуків було біля тисячі, а ще — дві тисячі вільнонаємних і приручених рабів — індіан. Почорнілі від сонця й пекучих вітрів, вихудлі, мов тріски, від недоїдання й надмірних зусиль, голі, або напівголі, вкриті ранами й струпами, — всі вони нагадували скоріше мучеників з пекла, ніж грізних завойовників. Поруч з чоловіками йшли жінки, що несли малих дітей, або двигали на головах тяжкі клунки, в яких містилися здобутки й власність бандейри. Старшенькі діти підбігали, напружуючи всі сили, відставали, губилися й плакали. Це — сама бандейра. А посередині того натовпу під наглядом мамелуків і озброєних індіан ішли бранці. Понад дві тисячі свіжо наловлених робочих сил для невільничих ринків! Йшли, пов'язані за руки, один за одним гусаком, сумно поспускавши голови, спотикаючись на кожному кроці й хитаючись від ослаблення, мов п'яні. Крики, лемент, стогін і ляскання батогів супроводжували сумну каравану і висіли над нею, як прокляття. А, зрештою, чи не несли з собою бандейранти справді

прокляття? Неодному з них пригадується віщування отця Моли про неминучу загибель когось з привідців нападу. І хіба ж не збулося віщування? Хіба ж не загинув у страшних муках від затроєної стріли інспіратор нападу на редут — уславлений Маноел Прето? Загинув. І тому, хоч багата здобича походу, хоч бандейра без пригод повертається назад до вихідного пункту своєї виправи, — всіх щось муляє під серцем, а ночами відвідують погані сні...

По довгих місяцях важкого маршу невільників пригнали до Сан Павло і розпродали. Для Сабії й Пірауни знову почався важкий перехід по незнайомих околицях, поки вони нарешті не опинилися в Кананеї. Тут щойно довідалися, що вони належать білому панові на ім'я Габріель де Лара. Хоч яка страшна річ — неволя, але молоде подружжя, приведене в сензал і нагодоване досита, відчуло себе, ніби в Раю. Ніхто їх не бив, ніхто над ними не знущався, навпаки, новий пан, побачивши, в якому жалюгідному стані привели нових рабів, наказав їх добре годувати й пару тижнів не посилати ні до якої роботи. Їх, правда, замикали й пильнували, але не в'язали їм рук і взагалі всякими способами старалися приручити, як приручується дику звірину. І лишень згодом почали привчати до нової праці й нових обов'язків.

Почалося нове життя — життя в рабстві, але до того звикали всі, то ж звикли й Пірауна з Сабією.

Через два з чимсь роки в молодого подружжя народилася дівчинка без пазурів, без волоссячка, мізерна і квола. У вільних племенах усіх передчасно народжених дітей, близнят і калічок убивають зараз же після народження, і жінки, що були в той момент біля Сабії, за тим звичаєм, хотіли задушити й дівчинку. Але, на щастя, до сензалу прийшла дона Ізабела. Вона скартала рабинь за їхній грішний намір, забрала дитину з собою, а Сабії веліла лежати, поки не одужає. Дона Ізабела взагалі з великою увагою ставилася до кожної рабині, яка ставала матір'ю, опікувалася нею, присилала харчі з панського стола й давала подарунки. І за це рабині дуже любили свою добру господиню. Особливо ж вдячною їй була Сабія, якій страшно було подумати, що без втручання пані і друга б її дитина не жила на світі. Правда, дона Ізабела привласнила собі маленьку Жаїру і лишень приносила її до матері погодувати, але все ж дитина жила, і жила у великому добрі.

Дівчинку охрестили, — сама дона Ізабела стала хресною матір'ю, — назвали Жануарією і лишили в панському домі. А коли її приносили годувати, Сабія з подивом, навіть зі страхом, дивилася на свою донечку, загорнену в білі блискучі плахти й мережива.

Так якось дитина вижила. Її всі кликали Жануарією, або Жарі, а батьки між собою називали її Жаїрою, бачили свою доньку тільки здалека, і вона їм видавалася якимсь божеством, любим, недосяжним і чужим одночасно.

Після Жаїри в Сабії що-три роки народжувалися хлопчики, але мертві. Четверо синів — і всі четверо мертвонароджені! П'ять разів ставати матір'ю і в кінцевому висліді не мати біля себе ні одної дитини! Сабії й Пірауні було чого плакати й журитися...

Жила одинока Жаїра. Але що вони значили для Жаїри? Для неї вони були такими ж рабами, як і всі інші мешканці сензалу. Рідко коли батько, чи мати важились зачепити її словом і з болем та сумом вислуховували байдужі, згірдливі відповіді. Одного разу Пірауна зробив для доньки прегарну сопілочку з кости. Працював над нею ночами й святами, викарбовував тонкі визерунки, просверлював дірочки, на кінець прикрасив сопілочку найкращими перами і одного дня, зустрівши Жаїру, подав їй свій подарунок. Дівчинка подивилася на сопілку, попробувала навіть засвистати, але потім зневажливо скривилася.

— Навіщо вона мені? — спитала з кислою міною. — Для панночок не підходять такі іграшки. Віддай її ліпше паничеві Антонію...

Пірауна не послухав її й сопілочки малому Антонієві не дав. Він вкинув її в огонь і цілий вечір плакав, ніби дитина.

Сплять у сензалі поморені цілоденною працею раби, вже й в панському будинку полягали спати, вже й домова служба повернулася й пішла на спочинок, а нещасливі батьки все думають і зітхають, зітхають і думають. Пірауна часом застогне, часом шарпне себе за волосся, або почне товкти кулаками власну голову. Тяжко йому.

— Чому не спиш, Пірауно?

Пірауна не може спати, бо його облягають спогади, як і дружину, а до того мучать ще й інші думки, які напевне Сабії не приходять до голови. Сабія вже звикла до рабства і не мріє ні про яке інше життя. Але Пірауні з кожним днем стає все гірше. Щось душить його, щось гнітить, щось манить і тягне геть з цього сензалу.

Спочатку, як тільки попав у сирицю, був таким приголомшеним, що нічого не думав, нічого не відчував, навіть удари безжальних канчуків його не боліли. Був, як дерево. Потім, коли опинився вже в сензалі, його опанував страх, такий страх, якого не відчував навіть перед смертю. Боявся, сам не знав, чого, тремтів і сторожко розглядався по сторонах. Поволі при звичаївся до обставин, і страх минув, але, замість нього, прийшла нудьга від бездіяльності. Тому був радий, коли почав працювати. Брався до роботи запопадливо, а що був сильним, спритним і розторопним, то скоро зискав собі прихильність і наглядачів і пана. Дон Габріель так уподобав собі Пірауну, що ставився до нього з виїмковою ласкавістю, цинив навіть більше від муринів, яких уважав найліпшими рабами з огляду на фізичну силу, покірність і витривалість. Згодом дійшло до того, що господар брав його з собою скрізь і всюди, як свого тілохранителя, ставив на найкращу роботу, вчив різного ремесла, довіряв йому цілковито, посилаючи без охорони з різними орудками, а при тому не жалував подарунків.

Порівняльна свобода рухів з одного боку і ласкавість де Лари — з другого, остаточно примирили Пірауну з неволею. Він навіть відчував гордість з того, що пан вірить йому, що виділяє серед інших рабів. Але це тривало чотири роки, а потім стався ніби незначний випадок, який потягнув за собою зовсім несподівані наслідки.

Одного разу наємний наглядач дона Габріеля — мамелук Маврикій сказав Пірауні:

— Учора був купець на тебе, Пірауно.

— І що? — спитав зі страхом Пірауна.

— Давав добрі гроші, — продовжував Маврикій, — але дон Габріель не схотів. Він сказав, що, коли б йому навіть прийшлося продати всіх рабів, то тебе одного залишить. Каже, що ти — найкращий і найвідданіший раб. Дуже тебе наш пан любить! — скінчив наглядач, переконаний, що каже Пірауні дуже приємну річ.

І дійсно, в першому моменті Пірауні дуже підхлібила ця вістка і викликала вдоволену усмішку на його уста. Але щойно через кілька днів він відчув, що його щось болить біля серця. Спочатку не знав — що? І лишень, добре розібравши свої почування, зрозумів причину свого неспокою: прихильність, яку зискав у пана, стала невидимим ланцюгом, що ще більше закріплював його в рабстві, закріплював назавжди!

Усвідомивши собі це, Пірауна заскакав від злості й обурення.

— І це у них називається любов'ю? — питав сам себе. — Любити — значить тримати у досмертній неволі?! Гаразд! Коли так — гаразд...

І Пірауна спочатку постановив збунтуватися й перестали працювати. Але передумав. За кару його могли продати іншому, могли розлучити з Жаїрою, а цього він найбільше боявся.

Вибух минув, і Пірауна не зробив нічого. Залишився далі покірним рабом, працював навіть ще запопадливіше, бо в праці знаходив певну розраду, але закинута в серце іскра тліла й пекла. Пірауна став задуманим, сумним і часто не спав цілими ночами. Коли ж і спав, то йому снілася воля. Бачив себе то на полюванні, то у війні з іншими племенами, п'янів з розкошів і відчував, що груди його тріскають з радості. Від тієї радості Пірауна завжди прокидався, пригадував собі, що він лежить на соломі в сензалі, і є лишень найкращим рабом шляхетного пана — дона Габріеля де Лара.

І тоді лютий біль рвав душу Пірауни й не давав заснути до самого ранку. Він кусав собі руки, щоб не кричати вголос, товк головою об долівку й тяжко стогнав. Ах, ті золоті сні! Чому вони такі короткі, чому не тривають вічно? Пірауна тільки в них знаходив втрачену волю і втрачене щастя...

І тепер, сидячи поруч хворої Сабії в темноті, він всоте передумує знайомі думки і врешті тихо каже до дружини:

— Знаєш, Сабіє, це краще, що наші сини приходять на світ мертвими...

— Що кажеш, Пірауно?! — жахається Сабія. — Чому краще?

— Бо не варто жити в неволі...

Але Сабія не годиться з чоловіком. Чи ж їм погано в дон Габріеля? Чи ж вони журяться їдою? Чи не мають вони блискучого намиста, бранзолет і навіть одежі? Вони мають тут усього-усього більше, як мали в племені. Хай Пірауна ліпше не нарікає. І те сказати: дон Габріель і дра Ізабела — найкращі з усіх рабовласників. Ніде так добре не ставляться до рабів, як в домі де Лара! І Сабія воліє сто разів жити у безпеці під їхньою опікою, ніж бідувати в пралісі серед диких племен. Вона вже відвикла від нападів і небезпек. Вона боїться диких індіан.

Пірауна кидається, мов ужалений, присувається ближче до дружини і вибухає пристрасним шепотом їй у вухо.

— А я волію найгіршого серед індіан, як найліпшого серед усіх Габрієлів, чуєш?! Найбільшого ворога серед своїх можна уласкати, можна зробити своїм приятелем на життя і смерть, коли з ним поступити добре. А з білими — ні! Чим ти ліпший для нього, чим покірніший, чим більше користи він має з тебе, — тим міцніше він триматиме тебе у своїх руках. У них це називається "любити"! Чуєш? "Любити"! Яке ж найгірше індіанське плем'я так розуміє любов? У нас воюють і вбивають. Відбере один другому життя, а решта помириться і живе в згоді. Але волі ніхто нікому не відбирає. У нас роблять кривди одні одним і за кривди мстяться, воюють, але знають, за що. А з білими? Що ми їм зробили? Забрали їм місця полювання? Зайняли їхні рибні річки? Знищили їхні оброблені поля? Чого ж вони нищать нас? За що беруть у рабство?

— Не знаю, Пірауно...

— Не знаєш? А я знаю: вони хотять нашої землі і всього, що на ній і в ній є. Вони хотять усе пожерти! Вони хотять винищити нас, щоб забрати собі все-все, а, кого не винищать, — змусять працювати на себе. Вони роблять так, як не зробить ні одне плем'я! Вони не шанують ніяких законів і не знають миру. З ними не можна жити в згоді!

— Чому, Пірауно? А племена ж каріжо примирилися і живуть у згоді...

— Племена каріжо — найдурніші племена у світі! Вони думають, що білі з ними в мирі через приязнь? Через страх! Каріжо є багато, і, коли б тільки їхній головний вождь схотів проголосити війну, — тут не залишилось би ні одного, білого! Дурні, дурні! Згодилися на мир, з якого не мають ніякої користи! Пасуть ворогам худобу, носять дерево і камінь на будови, шукають для білих золота й срібла, працюють тяжче, як невольники, а за те їм дають намисто, чи інші дрібнички, які варті у білих стільки, скільки в лісі варте листя з дерева!

— Гарне намисто! — мрійно зітхнула Сабія і тим зітханням відразу охолодила чоловіка. Пірауна побачив, що жінка його не розуміє зовсім, і йому стало соромно, що так розговорився.

Замовк знову і тяжко задумався.

— Так, це неволя вбиває наших дітей! — обізвався по хвилині тоном найглибшого переконання.

— А Жаїри ж не вбила, — відповіла Сабія.

Жаїра!

Це був пункт, якого Пірауна ніколи не міг собі вияснити. Але, чи думав він про мертвих синів, чи про живу доньку — відчував той самий біль. Бо сини не живуть — їх нема. А от Жаїра жива, росте гарна і здорова — але її також нема! Кожного разу, коли раніше бачив доньку з панськими хлопчиками, або тепер — у товаристві дони Ізабели, відчував заздрість, що дитина тулиться не до Сабії, а до чужої їй жінки. В сензалі діти рабів живуть разом з батьками, сплять поруч них, їдять разом з однієї миски, а старші — то й працюють разом. Правда, вони ходять голі, нероз'явлені й кривджені наглядачами, в той час, коли Жаїра сліпить усім очі своїми одягами й прикрасами, а оточена такими почестями, ніби була рідною донькою панів.

Добре це, чи ні?

Сабія завжди каже, що так, але Пірауна не може собі відповісти на це питання. Інколи навіть ловив себе на думці, що було б краще, коли б і Жаїра не жила. Тоді він давно покинув би остогидлий, зненавиджений сензал, зрікся б ласки і подарунків дона Габріеля і втік би до лісу. Але Жаїра...

Жаїра!

— Пірауно, лягай уже! — просить Сабія. — Скоро сонце зійде, а ти мушиш рано вставати до роботи...

І Пірауна лягає поруч жінки на землі, щоб тільки не слухати цих пригадок. По віддиху пізнає, що Сабія скоро заснула, але сам він не заплющив очей до ранку...

Рабиня

Минуло майже вісім років...

Багато більших і менших подій наступило в світі, зазнала різних змін і Бразилія. Португалія в кінці 1640-го року таки відділилася від Еспанії й стала знову незалежним королівством з Жвоном Четвертим на чолі. У Пернамбуко далі йшла запекла боротьба проти голляндців, і в цій боротьбі об'єдналися в одному спільному фронті місцеві уроджені португальського походження, метиси, індіани, а навіть привезені з далекої Африки невільники-мурини, і всі вони разом, як твердять історики та соціологи, у цій боротьбі виробили початки для зовсім нової бразилійської нації. Проти неї голляндці не могли втриматися й поволі здавали одну місцевість за другою.

На півдні ж Бразилії без офіційного проголошення війни між обома розділеними державами йшли безперервні криваві сутички за межі колоніальних володінь. Спустошивши єзуїтські редути, бандейранти робили дальші спроби до опановання ще й Парагваю, і лишень після того, як еспанці, одержавши дозвіл на озброєння індіан вогнепальною зброєю, завдали інтрузам* кілька дошкульних поразок, — провізоричний кордон було так-сяк забезпечено.

Паранагва тим часом розрослася і розбудувалася до невпізнання. На лівому боці ріки Ітібере стояло вже справжнє місто. В центрі його височіла та сама, невідомо коли й ким збудована, церква Матері Божої з Вервичкою. Одна з її стін, завгрубшки півтора метра, збереглася й досі, й до неї приставлено в 1936-му році зовсім новий корпус церковної будови. Зараз, навпроти цієї церкви, вже в 1646 році був піднятий і пропам'ятний стовп на признание за Паранагвою прав віли, хоч офіційний акт — "Карта Режія" наспіла двома роками пізніше.

Біля церкви тісно один попри одному стояли будинки значніших обивателів Паранагви, творячи тісні вулички, в яких лишень з великою бідой могли розминутися два вантажених вози. Будинки мали такі ж грубі, як і церква, мури, зложені з сирого каміння, важкі ковані двері й вікна лишень на поверсі, а тому скоріше подобали на фортеці, ніж на людські житла. Перепровадившись з тростяних і глиняних халуп на острові Котінга, жителі забрали з собою і страх та недовір'я до оточення, і це виразно

задокументувалося на їхніх нових господах: вони були похмурі, замкнені й недоступні.

Зрештою, зовсім не дбаючи про красу своїх домів ззовні, багатші люди надавали великого значення внутрішній стороні, й обставляли свої житла з усіма можливими розкошами. Граніт і мармур з близьких гірських кряжів, найцінніші породи дерева з довколишніх лісів, дармова рабська сила й добрі прибутки — все це забезпечувало задоволення найпривередніших смаків і забаганок. З Європи прибували все нові майстри різних національностей і різних фахів: будівничі, теслі, столяри, ковалі, малярі, а то й прості заробітчани без певного фаху — і всі вони мали повні руки роботи. Кораблі доставляли різні заморські товари, в крамницях ішла жвава торгівля й обмін на місцеві сирівці, життя кипіло.

За грубими мурами кожного дому також ішло своєю колією недоступне для стороннього ока родинне життя паранагванянців: народини й смерти, радощі й смутки, прибутки й страти, згода й роздори чергувалися між собою, змінювалися одне з одним і трималися в позірній таємниці, хоч раби й слуги вмудрялися завжди знайти хвилину, щоб роздзвонити найбільш дискретні речі по всіх сусідах. Так вістки про найінтимніші випадки кожної родини просочувалися з-поза кованих дверей, глухих стін і закритих внутрішніх дворів і розходилися з швидкістю, пропорційною до сили, з якою їх намагалося зберегти в таємниці.

За цією центральною частиною міста, що йшла вздовж берега широкої, як затока, Ітібере, тулилися бідніші, а то зовсім жалюгідні подоби будинків: глиняні, або бамбукові, а ще далі виднілися палаючі під голим небом вогнища чи згаслі купи попелу й головень, біля яких знаходили тимчасове пристановище різного роду невдахи й шукачі щастя. І вже зовсім далеко за містом ширилися управні поля, курилися ганчарні, або черепичні печі, й тягнулися обгороджені пасовиська рогатої худоби й коней.

А на самому лівому крилі міста, близько гирла Ітібере, стояла господа Габріеля де Лара — оувідора[7] Паранагви. Діяльний фідальго таки дотримав даного Елеодорові слова і в 1646-му році зголосив у Сан-Павло відкриття золотих покладів біля Перуни, як рівно ж повідомив про наявність золота в інших місцевостях. Вскорі після цього проект Елеодора Ебано Перейри про заснований Копальняного Дистрикту на Південну Бразилію був прийнятий, а де Лара увійшов до його адміністрації. Рівночасно він вніс до уряду прохання про признание за Паранагвою прав віли і, не чекаючи навіть відповіді, підняв вілійний стовп.

Відповідно до становища й заможностей цього пана, відрізнялася від інших і його родинна резиденція. Правда, на початках різниця була лишень хіба в розмірах, але пізніше, окрім розміру, зайшли ще й інші зміни.

Отже, по первісній своїй формі, дім Габріеля де Лара скидався на всі інші будови того часу: мав грубі стіни, що продовжувалися від фронту у високу камінну загороду двору, мав два входи, захищених дебелими кованими дверима, і вузькі вікна у верховій частині. Нижня частина фронтової стіни становила собою глухий мур, за виїмком, як було згадано, тих двох дверей. На правому крилі дому від середини фронту

аж до рогу тягнувся вздовж поверху балкон, на який виходили вікна і скляні двері з їдальні.

Дім був дуже просторий, мав багато кімнат, домашню капличку мізерикордії, коридори, сходи й переходи, а внизу — муровані міцні комори, де зберігалася живність, вина, тканини й шкіри, знаходилася скарбниця родини, приміщення для домашніх рабів і велика пекарня. В долішній частині вікна були лишень маленькі й заґратовані й виходили вони на внутрішнє подвір'я. З цієї ж внутрішньої сторони був ще один невеличкий балкончик, з якого можна було мати в полі зору все те, що робилося в "чорній" частині господи: сензал, конюшні, комори з господарським реманентом і дерев'яна "буциґарня" для караних рабів — усе було, мов на долоні. Фронтний же балкон давав можливість бачити широке плесо Ітібере, куди нераз запливали з затоки кораблі, і частину самої затоки.

З лівого боку дому за камінною огорожею зеленів садок. На піщаному ґрунті годі було виплекати щось добірне, і Габріель де Лара, стративши немало зусиль на різні спроби, врешті обмежився до пальм, кількох дерев камелій, корчів сапатеїри, що дає чудові червоні квіти різних відтінків, кремезних іньяме, які родять солодкі їстівні стрючки, та декоративних корчиків. Була тут і гарненька альтанка, з якої, до речі, ніхто не користувався, були доріжки вистелені у взірці чорним і білим мармуром, і водограй, з якого дуже неохочо біла вода.

Перед тим, як мав повернутися по скінченні науки додому старший син де Лара — Антоніо, батько постановив оздобити будинок. Найняті майстри наново обтинкували всю господу, додавши багатих прикрас у бароковому стилі довкола вікон і дверей. А ще пізніше, себто, незадовго перед моментом, коли продовжується наше оповідання, вдруге заройлося біля дому де Лара від майстрів і робітників, а в брами безперервно в'їжджали вантажені будівельними матеріалами вози. По кількох місяцях гуку, стукоту, криків і метушні при лівій стороні дому виросла дивна й невидана в Паранаґві будова — щось ніби мініатюрна подoba палацу в мавританському стилі. Виглядала так, ніби її хтось посунув з фронту вглиб двору і так лишив. Поміж фронтовою стіною палацика, а бічною стіною великого дому, в кутку, зроблено гарний ганок зі сходами і дашком, а всередині пробито двері, так що прибудівка сполучалася з рештою господи. Вільне місце, що лишалося між палациком і вхідною брамою, перетворено у квітник, а доріжку від ганку до брами вистелено мозаїковими взірцями з мармуру.

Сама добудівка стояла, ніби на постументі, — на підмурівці висоти партеру з глухих стін, а її горішня частина скидалася на цяцьку: вітражні віконця, тонкі орнаменти, ніжна, як мереживо, різьба і на вивершення — круглий копулуватий дах. Щоб закрити прості й занадто контрастуючі до решти палацiku лінії підмурівку, довкола нього пересаджено відразу цілі кущі повзучих рож, і добудівка виглядала веселим кубелечком, вирослим на гнучких гілляках зелені й рожевого квіту. Дон Габріель не жалувал грошей на свій задум і наперед втішався враженням, яке зробить на свою похресницю, що мала повернутися з Європи і назавжди поселитися у своїх кривних.

Доля цієї молоді дівчини була занадто трагічна, щоб її можна було розказати в

кількох словах. Вона народилася від другого шлюбу своєї матері з німецьким бароном фон Бартом, і по кількох днях стала сиротою. Спочатку нею опікувалася сестра по матері — дон Ізабела, яка тоді вже була заможна і мала свого власного сина. Дон Габріель, ставши хресним батьком сестри своєї молоденької дружини, урочисто приобіцяв дбати завжди про долю маленької Анни-Марії, і цієї обіцянки справді чесно дотримував. Коли фон Варт оженився вдруге з донькою власника великої цукрової плантації (також німкою) і, придбавши з нею сина, вирішив виїхати з родиною назад на батьківщину, дон Габріель робив усе можливе, щоб затримати в Бразилії бодай частину маєтку, який належав покійній тещі. З великими труднощами йому вдалося відвоювати трохи землі, що стояла пустою і не представляла великої вартості. Згодом однак, коли фон Варт був уже в Європі, показалося, що на тій землі виявлено великі поклади срібла, і таким чином Анна-Марія стала багатою дівчиною.

Але й фон Вартові не судилося довго жити. Він скоро помер, а його дружина також вийшла заміж вдруге. Доля ніби кпила собі з фон Бартів і з тих родин, що вступали з ними в подружні зв'язки, і незабаром прибрала з цього світу й колишню фон Бартову. Двоє дітей — Анна-Марія і її молодший брат — лишилися круглими сиротами без ніякої опіки.

Довідавшись про сумну долю похресниці, де Лара вжив усіх своїх зв'язків, щоб Анну-Марію забрала до себе на тимчасове виховання його далека родина в Іспанії, приобіцявши оплатити всі зв'язані з тим видатки. Родина погодилася, але разом з тим, невідомо яким способом, з Анною-Марією потрапив і її брат, про якого дон Габріель навіть слухати не хотів. Однак, сталося. Родина повідомляла, що діти дуже прив'язані одне до одного і не хочуть розлучатися нізащо в світі. На щастя, дід малого фон Варта ще жив, а його плантації давали добрі прибутки, і він охоче погодився поділити видатки, потрібні для виховання обидвох дітей.

Від родини надходили вісти досить рідко, а коли і надходили, — змушували дон Габріеля хмурити брови. Родина скаржилася на дорожнечу, натякала на те, що діти були зіпсовані попереднім життям і тепер вимагають цілого штату учителів та виховників, і що остаточно та сама родина не нарікає, знаючи про свої обов'язки супроти так далекого і незнайомого особисто, але тим не менше дорогого і шанованого кузина — дон Габріеля де Лара...

Де Лара сердився, гримав кулаком об стіл, але, щоб дітям не було кривди, з кожним роком збільшував свої посилки до Європи.

І от якось це все несподівано скінчилося. Капітан одного корабля, великий приятель дон Габріеля, передав йому листа від Анни-Марії. Першого листа за всі роки! Лист, однак, був дуже сумний. З нього де Лара довідався, що похресниця зовсім не хоче жити далі в Іспанії, як постійно запевняли її родичі, а, навпаки, хоче вернутися назад до Бразилії. Далі дівчина писала, що і її, і її брата родичі тримають в чорному тілі, вбирають лишень у недоноски по кузинках і кузинах, не випускають між люди, дорікають кожним шматком хліба, усім скаржаться, що тримають дітей виключно з милосердя, а на кінець забороняють їм звестися зі своїми родинами в Бразилії. Тому

Анна-Марія просила дуже, щоб її якось забрати з Еспанії, а одночасно повідомити й діда свого брата про те саме. Отже виявилось, що самотньо, в чому родичі не брехали, була приятель між братом і сестрою.

Дон Габріель зареагував негайно: послав реляцію власникові цукрових плантацій, а родичам загрозив великим скандалом, якщо вони відразу ж по одержанні листа не вишлють Анни-Марії під опікою згаданого вже капітана до Бразилії. Повідомляв також, що більше не пошле ні одного гроша і що взагалі більше про родину чути не хоче. Але, попри те, все ж дав капітанові величезний мішечок золота на випадок, коли б "ніжні опікуни" задумали робити якісь труднощі, ну, і на видатки, необхідні для придбання сеньориті належного вигляду й гардероби. На кінець ще сказав капітанові:

— Того молодого німчика, капітане, не привозьте мені на очі! Скиньте його в Сантосі — нехай манджує* до діда!

Вирішивши так справу, дон Габріель поспішно взявся за приготування до прийняття похресниці. У скарбниці на її рахунок лежало вже чимало міцних бочівочок з сріблом і золотом, то ж де Лара міг собі дозволити на те, щоб збудувати для неї і відповідне кубелечко. Воно не було велике — дві кімнатки для господині і одна для покоївки, — але за те розкішшю дорівнювалося найбагатшим домам Європи. Для нього закуплено важкі сувої різних матеріял і килимів, дорогих свічників, кристалів, люстр, а мистці-майстри по дереву вирізьбили дивовижні меблі з найдорожчих ґатунків дерева, що ним так багата Бразилія. Все устаткування спальні вирізьблене було з ніжно-червоної канжарани, а сальончика — з оливково-золотистого іпе. На мозаїку підлог пішли також найцінніші породи дерев, що експортувалися до Європи хіба на прецизні вироби. Але тут вони встигали долівку: пахуча кабіруа, що її прийнято називати "бальзамовим деревом", наповняючи тонким ароматом приміщення, темніла майже чорними ромбами і квадратами поміж складними візерюнками з червоно-помаранчевого бразилійського дуба, темно-жовті з чорними прожилками дошки ґважувіри відтіняли ще більше білість седра, а все разом творило примхливі мистецькі комбінації й орнаменти, в яких майстри не стримували свободи мистецької уяви.

Драпування стін ніжно-візерючастими матеріалами, добір килимів, фіранок і котар йшли під особистим доглядом дони Ізабелі і були чи не найскладнішою проблемою. Але остаточно все було скінчене, і кімнатки очікуваної гості перетворилися в уламок арабської казки.

Третя кімнатка, призначена для Жарі, виглядала трохи простіше, але знову не настільки, щоб різниця занадто кидалася в очі. Зробили й для Жарі нові мебелі, послали дешевший килим, повісили фіранки й котари, обтягнули стіни матеріями — і дівчина була вдоволеною, хоч і здавлювала в собі мимовільне зітхання, коли заглядала до кімнат Анни-Марії.

Отже, все було готове для прийняття молодої родички.

Дона Ізабела за останніх вісім років, у протилежність до свого чоловіка, який ніби засох і стверд під гарячим промінням сонця, залишившись майже незмінним, — сильно постаріла, підупала духом і часто скаржилася на різні недомагання. Замість неї,

обов'язки ведення дому перейняла на себе Жануарія. З дитини вона виросла в дорослу чарівну дівчину, енергічну, второпну і владну. Вона носила при собі всі ключі, за виїмком ключа від скарбниці, приймала й видавала запаси комор, пильнувала кухні й часто вирішувала справи не лишень за господиню дому, але й за господаря. Раби й наємні слуги зверталися з кожним питанням лишень до Жануарії, покійно гнули перед нею голови й беззастережно виконували всі її накази, хоч поголовно всі її ненавиділи. Сильна й гнучка, мов пантера, чорноока й чорноволоса, з напрочуд білими й рівними зубами та примхуватим рисунком надломлених посередині брів, Жарі з першого погляду кожного вражала своєю надзвичайною красою. Було в ній щось безконечно привабливе й солодке у хвилинах, коли усмішка розкривала гарно викроєні, ледь-ледь припухлі уста, приплескувала милий тупенький носик і застрягала іскорками у крайніх, помітно піднятих догори, куточках очей. Не менш чарівною була Жарі у хвилинах жалю, коли тремтіло її кругленьке підборіддя, коли очі ставали вогкими і глибокими, а зрошені сльозою рісничі діставали блиску свіжо наведеного ляку.

Проте, рідко коли хто бачив Жануарію розчуленою, натомість частіше бачено її в приступах гніву, й тоді краса дівчини набувала зовсім іншого характеру. Скісні очі дівчини звужувались зовсім, уста попеліли, все обличчя ставало пласким, ніби мертвим, і лишень тонкі ніздрі нервово тріпотали, зраджуючи вогонь дикої крові, зануздової добрим вихованням, але готової вибухнути кожної хвилини. І в такі моменти гнулися перед Жануарією раби, уникаючи зустрічатися з її поглядом.

Спадковість з одного боку і виховання під наглядом дони Ізабелі — з другого зробили з дівчини типову половинчасту натуру. Як на ті часи, Жарі була дуже освіченою: уміла читати й писати, уміла гарно висловлюватися, знала життя багатьох святих, розумілася на найголовніших законах і навіть цікавилася подіями в світі. Кожного разу, коли до дони Габрієля приходили сусіди на обговорення тих, чи інших справ, Жарі неодмінно ховалася в сусідній кімнаті і з цікавістю вислуховувала їхні розмови і суперечки. Крім того, вона вишивала, робила мережива, навіть трохи бренькала на клявесінах, — словом, уміла все те, що належалося вміти кожній панні з доброго дому, і знала багато більше від того, про що знали всі разом узяті представниці прекрасного полу з цілої Паранагви. Жарі уміла поводитися, була гордою і зарозумілою, і в душі постійно плекала надію — вийти заміж за багатого і родовитого шляхтича, не підозріваючи зовсім, що вона є власністю справжньої аристократки, себто, — тільки добре вихованою рабиною.

Зате по матері Жануарія одідичила* чисто дикунську пристрасть до ганчірок, до блискучих брязкалец, до отієї "бужігангі"[\[8\]](#), за яку мешканці бразилійських пралісів, чи африканські мурина, часто віддавали всі скарби, до власної свободи включно. Нова сукня, нова бранзолетка, чи намисто, викликали в Жануарії цілу бурю радості, і вона часто, замкнувшись у своїй кімнаті, витягала всю свою одягу, розкладала на видних місцях справжню й фальшиву біжутерію, й могла годинами сидіти, любовно перебираючи одну річ за другою.

Але це все порівняно було ще дрібничками. Далеко поважніші риси її натури

проявлялися у ставленні до людей. З людьми вищого кола Жануарія була шанобливою, привітною і скромною. Супроти дона Габріеля і дони Ізабели являлася самим втіленням безмежної відданості, покори і любові. Супроти ж рабів і служби Жарі була завжди високомірною, жорстокою і попросту брутальною. І не можна сказати, що в першому випадку вона грала комедію, а в другому проявляла справжній характер — ні! Вона в обидвох випадках була щирою і керувалася своїми внутрішніми переконаннями і почуттями. Коротше сказавши, Жануарія була типовим хворим витвором рабської системи, який, маючи в рівних дозах елементи раба і пана, одночасно не є ні одним, ні другим. Ким вона була? На таке питання всі, в тому числі і Жануарія, вдовольнилися окресленням: похресниця дони Ізабели Габріель де Лара. Це заступало їй власне прізвище, вичерпувало становище в суспільстві й назву зайняття. Всі, включаючи й рабів, казали їй "ти" і називали просто по імені. Одиноким лишень молодий Антоніо де Лара, що вернувся недавно до батька, часом пробував з неї кпоти, звертаючись через третю особу і величаючи її "шляхетною сеньорітою". У таких випадках Жарі почувала себе діткнутою до живого, ображалася, тікала до своєї кімнати й плакала, сама не знаючи — чому?

Зрештою, грубуватий і насмішкуватий Антоніо не був злою людиною і до всіх, за виїмком батька й матері, ставився однаково. На. Жануарію дивився так, як старші поважні люди дивляться на чужих для них дітей, або домашніх тварин: з певною симпатією, поблажливостю і свідомістю своєї вищості. Для батька ж і матері був просто вірцевим сцном — шанобливим, покірним і ніжним.

Приїзду Анни-Марії Жарі чекала з такою ж нетерпеливістю, як і старі де Лара (Антоніо не проявляв ні радості, ні огірчення — був попросту байдужий), сподіваючись, що з приїздом молоді сеньоріти життя в домі зміниться і стане веселішим. Напевне, — думала собі дівчина, — почнуться в домі учти й забави, наїде різних людей, і з того може щось вийти і для неї, для Жануарії. Не сидіти ж до віку при боці мандріні, не бігати ж до смерті з ключами при боці, відчиняючи й зачиняючи чужі комори. Можна вже подумати і про власні ключі, про те, щоб все вміння й досвід у господарстві перенести на власний дім...

І трохи збуджена, повеселіла Жарі приймала найактивнішу участь у приготуваннях до прийняття Анни-Марії.

Одне лишень не подобалося в тих клопотах молодій дівчині: вона вперше за все своє життя відчула себе особою менше ніж другорядною в цьому домі, що його звикла уважати своїм. Все, що робилося — робилося виключно для Анни-Марії, все, про що говорилося, так, чи інакше, стосувалося знову Анни-Марії, кожне рішення приймалося, або ні, також в залежності від евентуального погляду Анни-Марії. Не скрилася також від чуйної і спостережливої дівчини незрозуміла поведінка хресної матері. Кілька разів дона Ізабела спеціально викликала її для якоїсь поважної розмови, але, тільки почавши, зараз же звертала на щось інше, а на кінець старалася переконати Жануарію, що Анна-Марія повинна бути дуже доброю, що вона багато зазнала горя в збитті й що Жануарія повинна її дуже полюбити. Жарі годилася наперед, притакувала, але в душі

дивувалася і ніяк не могла собі пояснити збентеження, що в таких хвилинах виразно проявлялося у дони Ізабелі.

І от наступив цей довгоочікуваний день!

Малий Бенто, що вже місяць сидів з ранку до вечора на березі, виставлений на обсерваційний пост, прибіг з таким переляком в очах і з таким криком, немов би за ним гналося по п'ятах ціле плем'я канібалів, і ще здалека повідомляв:

— Приїхали! Приїхали! Корабель в затоці! Спускають човни!

Все живе в домі забігало, заметушилося і заговорило уриваними вигуками. Дона Ізабела, обважніло присівшись на перше крісло, що було біля неї, розгубилася цілком. Потім підскочила і почала видавати одні за другими різні накази: до чоловіка, до сина, до Жануарії й до рабів. Усіх наглила, усім веліла мерщій братися до роботи, а сама кидалася і крутилася, не знаючи, за що вхопитися.

— Мадрині треба передягнутися? — несміливо спитала Жарі.

— Ах, так! Правда! — пригадала дона Ізабела. — Чого ж ти стоїш?! Ходи, допоможеш мені! Ні, перше піди до кухні... Ні, почекай, треба сказати Барбарі й Саломеї... Ах, ти нічого не знаєш, ліпше я сама... Ви все переплутуєте... Чи Маврикій дома? Треба йому сказати, щоб смажив м'ясо...

Врешті решт скінчилося тим, що наплутала сама дона Ізабела і спантеличила усіх так, що вже ніхто не знав, за що має братися і з чого починати. Але на поміч прийшла Жануарія, видала усім точні накази, розподілила обов'язки — і робота закипіла.

Давши лад зі службою, Жарі скочила на допомогу доні Ізабелі. Бідна жінка заплуталася в шнурівках, коронках і стяжках, стояла безпомічно і мало не плакала. Але в спритних руках дівчини всі зрадливі вузли й зашморги розплутались, коронки повідчіплялися, а стяжки позаймали належні їм місця. Так що за чверть години дона Ізабела вдоволено оглядала свою постать у великому дзеркалі.

— Так, увійде! — сказала вона і, раптом повернувшись до похресниці, наказала з якоюсь розпучливою відвагою в голосі: — А ти, Жануаріє, візьмеш свою червону спідничку, жовту блюзочку і на руку — срібну бранзолетку з колечок. Ніяких більше прикрас! Чуєш?

Видно, що в очах Жарі відбилося дуже велике здивовання, і дона Ізабела, злякавшись його, додала тоном, виключаючим усякі заперечення:

— Прошу не сперечатися і робити так, як я кажу! Скоро!

Такого прикрого тону дівчина давно не чула від хресної матері і тепер знайшла за відповідніше не перечити. Знала вже, що дона Ізабела стала нервовою й вередливою, а останнім часом взагалі багато говорить не до речі. Але все ж, взявшись за переодягання, дівчина відчула гіркоту. Спідничка, правда була нова, шовкова і зграбненько вшита — якраз на те, щоб в неділю вдягнути в пообідній час, не виходячи з дому. Та на такий урочистий день Жануарія плянувала одягнутися зовсім інакше. Адже має кілька суконь, що викликали загальну заздрість молодих панянок з Паранаг'ви!

Скінчивши одягатися, стала перед дзеркалом і мимоволі усміхнулася. Виглядала дуже гарно: оксамитна чорна керсеточка з глибоким вирізом, одягнена і зашнурована

поверх блюзочки, виразно підкреслювала ніжні форми стрункої дівочої постаті; при кремовій блюзочці очі видавалися ще темнішими, а смаглявість шкіри набрала особливого відтінку — золотисто-бронзового, м'якого і делікатного.

— Жарі, де ти там забарилася? — відірвав її від люстра голос дони Ізабели. — Подивися, чи все гаразд на столі" і заглянь до Маврикія, як він там ту печеню смажить!

Дівчина крутнулася на одній нозі і побігла на двір, де у товаристві двох помічників під відкритим небом Маврикій смажив великі кусні м'яса, настромлені на веретели.

— Маврикіє! — гукнула різко Жарі. — Скроплюй печеню частіше, щоб не вийшла знову суха, як попереднього разу!

— Попереднього разу не я смажив! — огризнувся Маврикій і навіть не глянув на Жануарію. Він самотній не боявся Жануарії, заздрив її становищу в домі і ніколи не завдавав собі труда скривати свою антипатію до неї.

— Смажив, чи ні, а печеня була суха, як дерево! — продовжувала Жарі. — О, дивися, дивися, як твоя робота виглядає! Скроплюй, кажу тобі!

— Відчепися ти від мене! — визвірився Маврикій. — Іди краще пильнуй своєї справи! Всім наказали убратися по святочному, а ти ніби горшки на кухні мити збираєшся. Іди вже вдягнися!

Маврикій сказав це виключно для того, щоб підкреслити, що і він — найстарший наглядач над рабами — уміє наказувати, але Жануарію вразила в тому наказі зовсім інша сторона, про яку Маврикій напевне й не догадувався. Стиснувши зуби, вона помчала в дім з наміром поважно поговорити з доною Ізабелою. Але на середині двору її перепинила Сабія:

— Жаїро...

Жарі стала, невдоволено нахмурившись:

— Чого тобі?

— Яка гарна твоя спідниця, Жаїро! — захоплено заговорила Сабія, обережно проводячи рукою по червоному шовку від стану вниз. — Я б також хотіла мати таку саму...

— Геть! — злісно відкинула руку матері дівчина й побігла назад.

Дорога до кімнат дони Ізабели йшла через їдальню, і, коли лишень Жаїра переступила її поріг, піймала на собі погляди обидвох муринок, що накривали стіл. Побачивши Жануарію, якось хитро переглянулися між собою і, стараючись укрити злорадні усмішки, поспускали очі вниз. Зауважили, що в дівчини були попелясто-сірі уста, звужені очі і спласе, подібне до маски, лице. А це не віщувало нічого доброго.

Але вже від одних їхніх поглядів дівчина вибухнула:

— Ви! По якому це у вас стіл накритий?! Цей полумисок для чого тут стоїть? А ця ваза має тут бути? А кубки як ви розставили?!

Муринки змішалися й розгубилися. Чого вона хоче? Здавалося ж, усе було в порядку, так, як подавалося завжди і як їх вчилася здавна робити. Що ж тепер знову за новина?

— Все познімати! Все попереставляти! — бушувала Жануарія, згортаючи в купу

накриття. — Нічого не тямите робити, дармоїди прокляті!

Саломея не стерпіла.

— Коли ми прокляті дармоїди і нічого не тямимо, — сказала ображено, — то роби сама, а ми подивимося...

Жануарія вмить опинилася біля муринки і почала її бити, куди попало.

— Маєш, потворо, маєш, маєш! — приговорювала за кожним ударом, задихаючись від злості. — Маєш іще раз, щоб не важилася пащекувати! Робити так, як я кажу! Ясно?

Саломея відвела руки, якими захищала обличчя, і сказала тихо й сумно:

— Бог тобі заплатить за це... Навіть сама дона Ізабела ніколи не б'є рабів, а ти...

— Пани бридяться брудити руки бійкою, — докинула ущипливо Барбара, — на те вони мають наймитів, або інших рабів...

Жануарія вже зробила рух, щоб провчити і другу муринку, але в тому моменті в кімнаті дони Ізабели щось гримнуло і розсипалось, а вслід за тим почувся крик:

— Жарі, Жарі! Ходи сюди зараз же! От іще тільки цього бракувало!

— Щоб у цю ж хвилину було все готове! — рубнула Жануарія і, кинувши на прощання проречистий погляд, від якого у бідних рабинь мурашки побігли за шкірою, побігла на заклик.

Дона Ізабела, розгублена і роздосадувана, стояла посередині кімнати, а біля її ніг лежала касетка і валялася розсипана біжутерія.

— Дивись, Жарі, — скаржилася вона, — випала мені з рук касетка і розірвався шнурок з перлами. Збирай це скоренько, дитино моя... Перел мусить бути тридцять шість... Ах, яка досада! Вона зараз приїде, а я їй хотіла на привітання подарувати перлове намисто... Збирай, Жарі, збирай, її щойно не видно...

Жарі впала навколяшки і почала визбирувати перстені, сережки, брошки й розсипані перли, а дона Ізабела стояла над головою і наглила:

— Скоріше, Жарі, скоріше! Подавай сюди, а я нанизуватиму...

Та це було легше сказати, ніж зробити. Коштовні дріб'язки порозкочувалися по всій кімнаті, поховалися під меблями й килимами, і, щоб їх визбирати, треба було було добре налазитися.

— Двадцять сім... Двадцять вісім... — рахувала дона Ізабела, нанизуючи перли на голку. — Двадцять дев'ять... Тридцять... Ще шість...

— Йдуть! Йдуть! — закричали у дворі.

Дона Ізабела покинула роботу:

— Жарі, ти скінчиш, як позбираєш... Тут футляр. Покладеш сюди перли і винесеш мені... Касетку замкнеш у скрині... Господи, як я хвилююся! Де моя сіль? Серце мало не вискочить...

І, ледве перебираючи тремтячими, непевними ногами, що підломлювалися на кожному кроці, дона Ізабела подріботіла на зустріч сестрі. Про якесь переодягання не могло бути, звичайно, й мови і, зрештою, сама Жануарія про нього забула, зайнята перлами.

Врешті, донизала шнурок, закріпила замочок і поклала намисто до футляру. Цю роботу знала, бо робила її не вперше. Потім замкнула касетку, поклала в скриню, замкнула й скриню, глянула довкола господарським оком, чи чого не забула, і собі пішла на ґанок.

У дворі було гамірно й людно. На привітання Анни-Марії зібралася вся місцева еліта з родинами. Блищали в сонці різнокольорові шовки, оксамити й золоті гафти, сліпили очі дорогоцінні запинки, намиста, сережки — немов зграя барвистих папуг спустилася на подвір'я й стрекотіла на всі лади.

Дві старших пані підтримували під руки дону Ізабелу, готову от-от зімліти від зворушення, і приговорювали:

— Так не можна, доно Ізабело, заспокойтеся, побережіть своє дорогоцінне здоров'я!

На поштивій віддалі за спинами панів тулилася цікава чернь — раби і слуги — що також подекуди виблискувала, але не дорогими матеріями й цінними каміннями, а спітнілою від горячі, обсмаленою на сонці шкірою голих рук і ніг, чорними очима і білими зубами. Дітвора повилазила на мури й дерева, щоб звідтам краще придивитися зустрічі.

Від моря в супроводі густого натовпу зближалася під руку з доном Ґабрієлем Анна-Марія. Вітер жартівливо підвівав поли її дорожнього сірого плаща, з-під широких крисів сірого капелюха визирало молоденьке, тонке личко. Дон Антоніо байдужо ступав поруч і все робив рукою такі жести, ніби промітав під ногами гості дорогу.

Коли всі вступили за браму, дона Ізабела простягнула руки назустріч сестрі й розхлипалася на повний голос:

— Анно-Маріє, Анно-Маріє, моя дорога сестричко!

Панночка покинула руку дона Ґабрієля і метеликом підпурхнула до сестри, відразу впавши в її обійми. В тих обіймах капелюх злетів назад, повиснувши на зав'язаних під бородою стяжках, а з-під нього розсипалися буйні кучері ясно-золотого волосся.

Жануарія заціпеніла з дива. За все своє життя ніколи не бачила бльондинок, хоч і знала, що такі існують, і тепер їй видалося, що бачить перед собою якесь диво, якусь святу в авреолі золотого сяєва.

Анна-Марія була справді гарною. По батькові — німцеві одідичила ясне волосся і ясну церу*, з-під якої на скронях виразно виступали ніжні блакитні жилки; по матері — португальці — чорні очі, чорні брови й рісниці, а ще невідомо, по кому, — тоненьку, зграбну постать і малесенькі, мов точені, руки. Правда, хтось об'єктивний міг би сказати, що молода сеньоріта непотрібно вживає рум'ян і білил, які зовсім не надаються для гарячого клімату Бразилії й можуть викликати згіршення серед суворо вихованого жіноцтва, але все ж не одно чоловіче серце, особливо молоде, забилося сильніше на вид новоприбулої панни і не одна паранаґванянка прикусила зі заздрости губку.

Здавалося, що поцілункам, вигукам і словам не буде кінця. Дона Ізабела обцілювала лице й голову Анни-Марії, Анна-Марія старалася цілувати руки дони Ізабели, але та ховала їх і казала:

— Не треба, не треба — ми ж сестри!

— О, доно Ізабело! — протестувала Анна-Марія. — Шляхетна сеньора не лишень моя сестра, а й моя мати, моя спасителька, моя добродійка — мій цілий світ. Не руки, а ноги ваші цілуватиму з побожністю! О, доно Ізабело, пані моя найдорожча!

Всі були дуже зворушені такою шанобливістю Анни-Марії супроти сестри, але чутлива Жануарія помітила, що в тому всьому було більше слів, ніж щирости, а голосні ридання Анни-Марії не супроводжувалися ані однією сльозиною. Глянула на Антонія і з приємністю відмітила, що той лишень глузливо посміхається. Значить, і він поділяє її спостереження!

— Анно-Маріє, дитинко моя дорога! — захлиналася дона Ізабела. — Як же ти виросла! Яка ж ти гарна! Як же я дякую Богові, що привів тебе до нас!

— О, моя найдорожча сестро, доно Ізабело! Я згодна засушити свою молодість, готова вибрати свої очі й роздерти своє обличчя, коли б лишень ця жертва змогла бодай в одній сотій частині винагородити зроблені для мене добродійства! — вторувала Анна-Марія і заковувала очі під лоба.

Коли перша буря радості минула, дона Ізабела оглянулася за Жануарією, жестом поклікала її до себе і забрала у неї з рук футляр.

— Ось, — сказала вона, виймаючи намисто і надягаючи його на ший сестрі, — тут мій подарунок на привітання. Хай він нагадує моїй дорогенькій сестричці про сьогоднішній щасливий день. Бережи це намисто, моя кохана. Воно походить ще від нашої бабуні і має переходити з роду в рід по жіночій лінії. Бог не дав мені дочки — тож дарую його тобі, а ти подаруєш колись своїй доньці.

Дона Ізабела знову розплакалася.

— Які чудові перли! — скрикнула Анна-Марія, скося впиваючись жадібними очима на відведений від грудей разок намиста. — Але, — покинувши нараз перли, додала вона, — перлою над усіма перлами є моя найшляхетніша сестра. Дона Ізабела є найкоштовнішою перлою серед усіх людей, і найбільшим подарунком неба для мене є саме сьогоднішня зустріч. О, моя найшляхетніша сестро, чим же може вам віддячитися таке мізерне сотворіння, як я?!

Анна-Марія знову кинулася цілувати руки сестрі, а та, не знаючи, яку б то ще приємність зробити для родички, тільки пригортала її до себе. І раптом згадала! Коли б не ця розчуленість від зустрічі, напевне ніколи б не поступила так нетактовно і простацьки, але в цей момент для неї не існувало нічого поза сестрою.

— Ходи сюди, Жарі!

— Ось, — сказала дона Ізабела, — це — твоя рабиня, пам'ятаєш? Ти колись так дуже хотіла мати свою власну маленьку рабину?

— Моя рабиня? — здивувалася Анна-Марія. — Ах, правда, покійний тато щось був згадував про якусь малу індіанку, але я вже забула. То це та сама мала індіанка? — спитала баронівна і вкрай здивованим та заздрісним поглядом прикипіла до Жарі, миттю оцінивши небуденну красу чорнявої "дикунки".

— Ну, як бачиш, вона не така то вже дуже мала, — засміялася дона Ізабела, — і

добре вихована. Вміє все робити, є дуже вірна і стане тобі у великій пригоді... Жарі, привітай свою господиню і поцілуй їй руку!

Перемігши в собі почуття заздрости, Анна-Марія ласкаво простягнула руку, але рука повисла у повітрі. Жарі стояла, мов камінна, і дико розширеними очима водила довкола, не довіряючи власним вухам. Що вона почула, що?! Рабиня? Вона — рабиня?!

— Ну, чого ж ти?! — нетерпеливо підштовхнула її доня Ізабела. — Не чуєш, що я кажу? Поцілуй свою паню в руку! Ти належиш їй від малечку.

В очах у Жарі потемніло, а на тлі цієї темені замиготіли якісь вогненні зиг'заги, що розсипалися сліпучими іскрами. Готова була впасти, але їй видалося, що погляди численного натовпу, який стояв нижче від ганку, підпирають її, підносять вгору, мов на списках.

"Рабиня! Рабиня!" — крутилося в голові, а якась холодна, тверда рука вдерлася в груди і безжально здавила серце.

Наступив момент якогось моторошного напруження, і всі, дивлячись на спопелілі уста дівчини, на звужені до щілин очі, на спласе, помертвіле обличчя, сподівалися вибуху, як то звичайно бувало. Але вибуху не сталося. Жарі поволі обернулася і, не сказавши ні одного слова, скрилася за дверима.

Йшла темним коридором, звертала і переходила кімнати, але не в напрямі до новозбудованого палацу — йшла в протилежнім напрямі, де ще до недавна мала свою спальню поруч кімнат дони Ізабели. Увійшла і обережно причинила за собою двері. Старі меблі стояли по-давньому на своїх місцях, але постіль, скатертини і всякі дріб'язки були вже перенесені на нове місце. Кімната виглядала спустошеною, як і душа дівчини.

Присіла на краєчок голого ліжка і здавила скроні в долонях. Була занадто приголомшена, щоб освоїтися з новою думкою, удар був занадто несподіваний і страшний, щоб його можна було так відразу перетравити в мозку.

Провела долонями по задеревілому обличчі і в тому моменті почула легенький дзвякіт срібного ланцюжка на руці. І цей тихий звук, дивним дивом, відразу довів до свідомості дівчини всю страшну правду. Ланцюжок — символ рабства!

Вихор шаленої розпуки вхопив у свої обійми душу дівчини і закрутив її, ніби відірваним від дерева, засохлим листочком. Жарі впала на тверде ліжко і заридала у приступі свого першого, невимовно тяжкого горя.

— Рабиня! — стогнала вона. — Рабиня! Я — рабиня! О, Господи, яке ж це страшне слово! Хто його видумав? Навіщо воно? Рабиня! Як можна жити з цим тавром? А-а-а!

Її дівочий радісний світ — світ повний барв і надій, перетворився раптом в руїну і провалився в бездну. А на дні бездни було темно, було душно і страшно... Жануарія торкнулася руками до шиї, бо їй видавалося, що фізично відчуває на ній дотик ланцюгів. Рабиня! Ніколи раніше не думала над цим словом, бо навіть не підозривала, що воно колись набере і для неї всієї повноти змісту. Досі "раб" і "рабиня" — були просто істоти, що працювали на полі, або в домі, й спали в сензалі. Все. А тепер... тепер... Так ось воно що означає бути рабиною! Ось хвилину тому назад її так просто

взяли і віддали в інші руки на очах у всіх. Спочатку перли, а потім — її. Ясно ж: перли варті сотню рабів, а їх було тридцять шість. Майже три раби за кожну перлу — три Жануарії за одну маленьку білу кульку! Третина кульки — це ціна Жануарії.

— Я того не переживу! — янчала дівчина. — Я заподію собі смерть! Я не знесу цієї ганьби!

Тим часом гамір з подвір'я перенісся до дому і розсипався по просторах світлицях. Жануарія зіщулилася і припала щільніше до ліжка. Пожалувала, що сховалася тут, а не втекла кудись далі з господи, де б її ніхто не міг побачити. Тремтіла, як у пропасниці, й зі страхом позирала на двері, чекаючи, що ось-ось хтось увійде і потягне її на позорище.

І справді, двері відчинилися, і на порозі з'явився сам дон Габрієль. Помимо свого горя, Жарі зірвалася на рівні ноги і стала, похиливши шанобливо голову. А де Лара, зовсім спокійний на вигляд, холодно сказав:

— Я попрошу ключі, Жануаріє.

"Почалося! — шибнула догадка в голові Жарі. — Вже й ключів мені не довіряють!"

Тремтячими руками відчепила від пояса ключі й покійно подала господареві. А той, широко відкривши двері, вказав на них рукою.

Жарі запитливо подивилася на нього, похитала заперечливо головою і знову розридалася. Ні, вона не вийде до гостей. Нізащо!

Де Лара стояв, незмінно вказуючи на двері, й по якійсь хвилині коротко кинув:

— Прошу зараз же покинути мій дім!

— Що?! — голос Жануарії пересікся, а в очах засвітився новий переляк.

— Прошу зараз же покинути мій дім! — повторив де Лара. — Дорога відкрита...

Цього Жарі не сподівалася. Була приготована на кару, на докори, на насильство, але на це — ні!

— Як, як? — перепитала, поступаючи боязко назад. — Шляхетний сеньор виганяє мене з дому?

— Ти сама позбавила себе права перебувати під дахом цього дому, а нас — обов'язків дбати про твою долю, — відповів ворожо де Лара. — Тому прошу зараз же забиратися звідси геть!

— Сеньор жене мене до сензалу?

— Ні! Ні в сензалі, ні в домі, ні в цілій господі моїй місця для тебе нема! Не потребую тебе зовсім і не хочу тебе бачити — марш з двору!

Жануарія миттю збагнула ситуацію і відчула, що деревіє зі страху. Йти — куди? Де прихилити голову? Де подітися? Адже ніхто не прийме її, нікому вона не потрібна. Як рабиня, вона ще має вартість хоча б третини однієї перли, але, як вільна дівчина, — і того ні. Знала долю тих небагатьох самотніх жінок, що лишилися без мужеської опіки! Вони заздрили рабам навіть найгірших господарів, і їхнє життя було або ганьбою, або найстрашнішою мізерією: спали на прибережному піску, ходили майже нагі й годувалися покидьками. Вони ховалися вдень від людського ока і ніколи не сміли з'явитися в тому місці, де заходила небезпека хоч би принагідно зустрітися з

порядними жінками, їх гнали, як бездомних собак, і могли б забити навіть у церкві, коли б вони туди зважилися зайти. І це мало б бути також долею Жануарії?!

— Ні, — зойкнула дівчина, — ні!!! Не женіть мене, добрий мій пане! Простіть мене! Я хочу лишитися! — і вона почала повзати на колінах біля ніг дона Габрієля, ловлячи його руки.

— Не називай мене своїм паном! — ще гостріше й неприязніше сказав де Лара і відштовхнув Жарі. — Ти тепер не маєш панів — ти вільна...

— Я не хочу бути вільною! — голосила дівчина. — Я хочу лишитися...

— Лишитися? Навіщо? Чим будеш? — поставивши останнє питання, де Лара перехилив голову так, щоб ліпше почути відповідь.

— Я? Я буду най... най... найвідданішою ра... ра... рабинею шляхетної сеньйоріти Анни-Марії фон Варт... — загикуючись вимовляла Жарі, ніби читала власний смертний вирок.

Рокове слово було сказане...

По обличчі дона Габрієля пробігла вдоволена усмішка, і він відразу подобрів. Підвів дівчину з підлоги і примирливо заговорив:

— Слухай, Жарі, хочу тобі дати маленьку науку, яка колись тобі здасться в житті... Ти, от, збунтувалася, почувши, що тебе названо рабинею... Не знаю, чому? Затям собі, що у світі всі раби, а ті люди, котрі називають себе вільними — помиляються. Ти, наприклад, наша рабиня, але і ми також раби його милости короля, а всі королі є рабами Господа Бога. Кожен має свого пана, який дбає про своїх підлеглих, опікується ними, або карає за непослух. І ніякий пан не любить рабів непокірних, але покірних обдаровує ласкою. Любить, або карає Бог королів, залежно від того, на що вони заслуговують, королі нагороджують, або засуджують на смерть своїх підлеглих, відповідно до їхніх вчинків, а рабовласник має право так само чинити з тими, кого купив, кого годує і ким опікується. Так було, так є і так мусить бути! Ти, от, живеш у нас сімнадцять років і цих сімнадцять років була доброю рабинею? Чи тобі було зле? Скажи!

— Ні, пане, мені було добре, — мусіла признати Жарі.

— Отже, коли будеш і надалі такою — тобі буде й надалі добре! — підсумував усе сказане дон Габрієль і спитав ще раз: — Ну, то як: лишаєшся, чи йдеш геть?

— О, пане, я прошу дозволу лишитися! — тихо попросила Жарі. — Буду доброю і слухняною рабинею для молодой сеньйоріти...

Жарі, звичайно, не підозрівала, що все сказане господарем було наперед ним обдумане і то обдумане так, щоб розмова кінчилася саме тим, чим скінчилася справді. Габрієль де Лара не був таким дурним, щоб вигнати з дому рабиню, якій, по правді сказавши, ціни не було. Але й терпіти сваволі він не вмів. Інша річ, що сьогоднішній поступок дружини оцінив, як найглупіший, і тому, відвівши її набік, спочатку зробив сцену. Для чого було взагалі вимовляти слово "рабиня" і демонстративно передавати дівчину в інші руки, мов бездушну річ? Чи не можна було просто не казати нічого? Поволі Жарі сама привикла б до свого становища, прив'язалась би до Анни-Марії і

служила б їй вірно з любови так, як досі служила їхній родині. Тепер же вона збунтувалася, образилася і, — що було найгірше, — дозволила собі в присутності багатьох людей зігнорувати наказ. З такої рабині добра не буде, і тримати її далі в домі є навіть небезпечно.

Слухаючи докори чоловіка, дона Ізабела винувато кліпала очима, і, як звичайно, проявила чисто дитячу розгубленість. Габрієлеві стало її шкода, і він взявся перепрошувати. Потім пообіцяв сам усе направити — і направив!

Кроком переможця увійшов до кімнат похресниці і привів за собою упокорену Жарі. Анна-Марія саме оглядала своє кубелечко, що-хвилини скрикувала від радості й з подякою цілувала руки сестри. Побачивши дону Габрієля й Жануарію, насторожилася, питаючи очима, що воно має означати?

Жарі наблизилася з опущеною головою, смиренна, ніби зів'яла, тихо схилилася перед новою панею і покірно поцілувала край її довгої спідниці.

— Шляхетна сеньйоріта зволить вибачити своїй рабині, — промовила здавленим глухим голосом. — Жарі буде відданою і вірною своїй пані, що є доброю, мов ангол, а своєю красою затьмарить найкращі орхідеї пралісу...

Личко Анни-Марії напевне зашарілося від вдоволення, але під густими білилами і рум'янами цього не було видно.

— Гаразд, — сказала, вдаючи байдужу, і подала на знак особливої ласки руку для поцілунку. — Тепер допоможеш мені переодягнутися, бо гості ждуть на обід...

Так Жануарія з похресниці шляхетної сеньйори дони Ізабели Габрієль де Лара зійшла на становище рабині шляхетної сеньйоріти Анни-Марії фон Варт.

Марні надії

З першого ж дня Анна-Марія цілковито завоювала собі серця родичів. Дона Ізабела аж помолоділа, перебуваючи постійно в товаристві молоді сестри. У них було стільки спільних інтересів, стільки обопільно цікавих спогадів, стільки цікавих думок, якими треба було обмінятися, що вони майже не розлучалися ні на хвилинку. А й дон Габрієль, покинувши свої папери й господарські справи, часто просиджував години у товаристві дружини й зовиці, чи то пак, похресниці, залюбки слухаючи веселого щебету Анни-Марії. Молода панна внесла з собою щось надзвичайно істотне в сумний дім де Лара, заповнила якусь велику порожнечу і замінила собою те, чого так бракувало старіючому подружжю — доньку. Коштом дрібних сюрпризів, незначних, але постійних прислуг, позірною дбайливістю вона купила собі в старих де Лара тверде переконання, що належить до найніжніших і найбільше відданих їм сотворінь. Вона дбала про незмінно свіжі китиці квітів у кімнаті дони Ізабели, кілька разів денно приносила донові Габрієлеві овочевий напій, або кубок вина, на кожному кроці питала, чи вони здорові, чи не болить у кого голова, чи нема яких прикростей? І досить було одному, чи другому трошечки нахмуритися, або попросту перестати усміхатися, як Анна-Марія била на сполох, умовляла лягати до ліжка і прийняти ліки. Вона сама

зачісувала дону Ізабелу, пестилася біля дона Габрієля. і при кожній нагоді цілувала їм руки.

Тільки дон Антоніо ніяк не піддавався чарам Анни-Марії. Був супроти неї підкреслено чемний, стриманий і... насмішливий. Величав її незмінно "дорогою тіточкою", чим дуже дражнив молодшу від себе на цілий рік Анну-Марію.

Можна сказати, що з приїздом баронівни фон Варт оживилося взагалі ціле місто. Спочатку дон Габрієль улаштував забаву у своєму домі для всіх значніших обивателів

Паранагви, а в наступних днях кожна значніша родина робила забави у себе, і, поки черга обійшла всіх, минуло зо два тижні часу. Анна-Марія познайомилася з усіми сусідами, сусіди познайомилися з нею, а дехто з молодих кавалерів спробував був навіть щастя на завойовання сецря молодой баронівни. Тільки ж вона нікого не допускала близько до себе, вважаючи, що тут нема рівної їй партії, й знаходячи у кожного претендента якісь поважні недоліки.

Але не можуть забави й гулянки тривати вічно. Де Лара мав занадто багато клопотів і обов'язків, щоб дармувати дорогий час. Тож в скорому часі він припинив святкування, забрав з собою Антонія і вирушив з ним до копалень золота. З тим моментом дім замкнувся для відвідувачів, і в ньому запанувала сонна тиша.

А для Жануарії, помимо обіцянки дона Габрієля, що їй і далі буде добре, обставини змінилися зовсім. Правда, вона і далі носила ключі, завідувала коморами, рядила домашніми слугами, але тепер її становище було таке, як становище метиса Маврикія: він також мав ключі від дворових комор, рядив рабами, що працювали в полі й дворі, завідував стайними і конюшнями, де був всесильним володарем. Але так, як і Маврикій, Жануарія тепер не сміла сісти до панського столу і перестала взагалі належати до панської родини. А роботи прибавилося вдвоє: вона usługувала при їді нарівні з Барбарою і Саломеєю, бігала на кожний заклик Анни-Марії, яка мала сотні різних справ щодня, і позатим, як звичайно: кухня, комори, слуги...

Але сама вона їла тільки прихапцем і покрадьки, коли її ніхто не бачив, бо скоріше вмерла б з голоду, ніж би мала засісти до спільного столу домових рабів у кухні. Почувала себе відбитою від берега, самотньою і нещасною. Інші раби жили у своєму колі, веселилися і сумували спільно, життя господарів ішло окремим колом, лишень вона одна не мала пристановища. Рабині бокували від неї й не минали нагоди, щоб не вколоти її терпким словом, а дона Ізабела була така далека від неї, ніби їх ніщо-ніщо ніколи не лучило. Зрештою, були моменти, коли дона Ізабела на довший мент зупиняла свій погляд на змарнілій, засмученій похресниці, й тоді серце її стискалося від жалю. А Жануарія, піймавши цей погляд на собі, насторожувалася і завмирала, благаючи очима і кожною рисочкою свого обличчя ласки, співчуття, милосердя! І дона Ізабела розуміла її добре, інколи навіть робила якийсь рух, але зараз же перемагала себе і відверталася. За її плечима Жануарія кусала уста й стримувала ридання...

Що ж до Анни-Марії, то вона була панночка, як панночка: вимагала постійних послуг, любила покірність і компліменти, а остаточно звертала більшу увагу на свою рабиню лишень тоді, коли треба було видобути якісь відомості про звички й уподобання

родичів, або позлословити про пара— нагванянських жителів. Щовечора, вернувшись з забави, Анна-Марія допізна затримувала Жануарію, розповідала їй усе, що бачила, пліткувала і насміхалася, зовсім не переймаючись тим, що рабиня ледве трималася на ногах, а на другий день мусіла вставати зі сходом сонця.

І от забави скінчилися. Анна-Марія два дні відпочивала, пролежавши у своїх кімнатах, і майже з них не виходила. На третій день вона встала, обходила цілий дім і подвір'я, погуляла в садку, заглянула до сензалу, трохи пограла на клявесінах, а четвертого дня почала нудитися.

— Чи у вас тут завжди так сумно? — спитала дони Ізабелі.

— А тобі сумно?

— Я була б останньою невдячницею, коли б посміла нарікати на сум у товаристві моєї дорогої сестри! — поспішила з запевненням Анна-Марія. — Але чи вам, доно Ізабело, моя шляхетна сестро, не сумно отак сидіти ціле своє життя?

— Я вже звикла, моя кохана, — сумно усміхнулася дона Ізабела. — Але, коли хочеш, підемо до панства Пенедів. Дон Жвон виїхав також, а сеньоріта Катаріна не покидає недужої матері. До речі, я б тобі радила заприятелитися з сеньорітою Катаріною — вона дуже мила і добре вихована панна. Збирайся, підемо...

Вернувшись по двох годинах з гостини, Анна-Марія просто впала на канапу і, простягнувши ноги, щоб Жануарія її роззула, заговорила таким голосом, ніби щойно скинула з плечей тяжкий мішок:

— Фу! Оце так нагостювалися! Та я там більше змудилася, як дома.

— Не сподобалася сеньйоріті сеньйоріта Катаріна? — спитала Жарі.

— Ну, вже мені твоя Катаріна! — відмахнулася Анна-Марія. — Погана, як сова, дурна, як пень, а поводить, як дикунка. Гарну ж мені товаришку дона Ізабела підшукала, нема що сказати!

— Ти щось про мене кажеш? — спитала дона Ізабела, з'явившись на порозі.

— Та ні, — трохи змішалася Анна-Марія. — Я говорю про сеньйоріту Катаріну: чому вона така мовчазна й несмілива?

— Така вдача, — пояснила дона Ізабела. — Але вона дуже мила панна, побожна і доброго серця...

Другого дня сестри знову вибралися на візиту, потім знову і знову, але все ходили до тих родин, де чоловіки були відсутні, бо було б загальним згіршенням, коли б самотні жінки зважилися піти в гості до знайомих і там зустрінутися з мужчинами. Також і до дому де Лара часто приходили сусідки, але все самі, без чоловіків, чи братів. Прийде отак мама з донькою, або з двома доньками, посидять, поговорять на побожні теми, подивляться на вишивки, чи мережива, обміркують куховарські рецепти, вип'ють чаю і прощаються.

По якомусь часі Анна-Марія почала нарікати вголос:

— І що це за край?! Як тут можна витримати? Та я скоро здичію серед цієї глушини!

Вже більше не вважала невдячністю нарікати на нудьгу у товаристві сестри.

Дона Ізабела потішала її, як могла, пропонувала знову кудись піти до подруг, але Анна-Марія тільки сердилася, і в такі моменти ніжні блакитні жилки на її скронях набрякали й ставали фіалковими.

— Ах, нехай лишень моя дорога сестра нічого мені не згадує ні про яких подруг! Для баронівни фон Барт тут, як бачу, нема товариства. Просто аж дивно стає, коли подумаю, що всі дикунки, які не мають ні виховання, ні добрих звичок, походять зі шляхоцьких родів.

— Що ж робити, моя кохана? — сумно відповідала дона Ізабела. — Жіноцтво тут живе замкнуто, і ніхто навіть не посміє подумати про те, щоб вислати свою доньку на виховання до Європи.

— До Європи? Та тут либонь ні однієї такої нема, щоб побувала принаймі десь далі за вашою нужденною Паранагвою.

Дону Ізабелу діткнуло таке зневажливе ставлення до оселі, яка була твором рук дона Ґабрієля і його гордістю, але вона стрималася і тільки сказала:

— Ні, чому ж? Є такі, що побували в Сантосі, Сан-Павло і Белень.

— Ох, також мені "великий світ"! — зіронізувала Анна-Марія. — Ніби в Сантосі, чи Белень, не те саме, що й тут...

— Та певно, що ні, хоч і не те саме, що в Мадриді, чи Толедо... Але ти, моя кохана, будь вибачливіша до місцевих панночок. Вже он і так сеньйоріта Катаріна, і Лусія і Жероніма ображені на тебе. Кажуть, що ти занадто горда й насмішлива.

— А хай собі там ображаються! Що мені до того?

— Не годиться так, сестричко. Вони ж наші сусіди й приятелі.

— Ну, сусідом може кожен бути, але що ви, моя дорога сестро, уважаєте їх за приятелів — то я дивуюся!

— А дон Ґабрієль не бажає мати кращих сусідів, — несподівано обізвалася Жарі, — і дуже шанує місцевих людей...

Це був попросту виклик, і Жарі зробила його навмисне. Анна-Марія перед нею ще одвертіше висловлювала свої антипатії до людей і міста, то ж хитра рабиня вирішила в цьому місці бити клина, щоб якимось порушити ідилію між господарями і своєю суперницею.

Анна-Марія відразу схопилася з місця.

— Рабине! — крикнула гостро і якомога зневажливіше. — Знай своє місце і не мішайся до розмов, які тебе не стосуються! Раб є німий, поки його не спитають, і глухий, поки до нього не заговорять. Забирайся звідси геть!

— Чому ти так різко з нею поступила? — спитала дона Ізабела, коли Жануарія вийшла.

— А що ж — терпіти таку зухвалість?

— Ну, я не вважаю це за зухвалість, бо вона у нас досі не була трактована, як рабиня у повному того слова значенню. І, крім того, вона правду сказала: дон Ґабрієль дійсно високо цінить наших місцевих приятелів.

Жилки на скронях Анни-Марії загрозливо завібрували, і вона почервоніла:

— Прошу мені дарувати, доно Ізабело, моя шляхетна сестро, я не можу з вами зрівнятися, звичайно, коли мова йде про доброту серця, і тому не вважаю добрими людей лишень за те, що вони сусіди. Але у вас усі добрі, добра навіть і ця рабиня, хоч вона навмисне вам притакує, щоб зробити мені наперекір!

— Ні, ти помиляєшся, Анно-Маріє, — заперечила господиня, — вона шанує широко все те, що й ми шануємо.

— Ах, так?! — скипіла дівчина. — Моя шляхетна сестра натякає на те, що навіть підла рабиня уміє вас більше шанувати, як я?! Дуже ж мені прикро, що я не заслужила собі бодай рівності з рабинею! Я не вмію підлизуватися, не вмію інтригувати, а тому, звичайно, я й не заслуговую на таку вашу ласку, яку має ця нікчемна дикунка!

— Анно-Маріє, що ти кажеш?! Заспокойся, дитино моя!

— Ні, ні, я не заспокоюся, поки не скажу всього! Я давно мала намір уже сказати, але терпіла, стиснувши зуби. О, я знаю! Я все вже давно помітила! Ця нахабна потвора, використовуючи ваші безмежно добрі серця, ваше довір'я, пролізла так далеко, що стала вашою справжньою донькою. Вона мала все те, що хотіла, але чого не повинна була і не мала права мати. Вона продавала вам фальшивий товар, а ви їй платили за нього щирим золотом... Але я вам можу доказати кожної хвилини свою справжню любов! Прошу дуже: я маю якісь копальні і якісь гроші — можете забрати їх! Дарую вам усе і нічого за це не хочу!

— Але ж, сестричко, — занепокоїлася донна Ізабела, — ніхто від тебе не вимагає ніяких доказів. Я і без них знаю...

— Ні, ні! — увійшла в екстазу Анна-Марія, не даючи собі нічого сказати. — Я вже вирішила! Як тільки приїде падриньо^[9] — скажу йому, щоб відібрав у мене копальні! Я не хочу нічого! Я навіть прошу вас, щоб ви мене зненавиділи, а я тоді молитимусь до вашої ненависти, бо люблю вас справжньою любов'ю, а не такою, як ця рабиня!

Чи вірила панна у те, що говорила, чи ні, — справа інша, але плакала так широко і так рясно, що донна Ізабела ледве-ледве її заспокоїла.

Після цієї розмови щось тривожне посіялося між усіма трьома жінками. Дона Ізабела стала пильніше придивлятися до Жануарії, Жануарія при кожній нагоді хвалила Паранагву і її обивателів, Анна-Марія постійно хмурилася, злобно зиркаючи на рабину. Але всі три старалися обережніше висловлюватися і обережніше поводитися, ніби ходили з вогнем довкола бочівки з порохом.

Щоб розвіяти трохи цю гнітючу атмосферу, Анна-Марія сама почала просити сетру виходити десь трохи між люди і все запрошувала сусідів до себе. Мала принаймі ту розраду, що могла наївним паранагванцям оповідати про Європу, про блиск і багатство столиць, про пишноту королівських дворів, яких, до речі, не бачила, про свої надзвичайні успіхи у великому світі, а кінчала звичайно наріканнями на несправедливу долю, що закинула її в глуху Паранагву.

Спочатку її слухали з цікавістю, розпитували про подробиці, дивувалися і заздрили. Але через те, що оповідання повторялися все у нових варіантах, а між ними багато не годилося одне з другим, — жіноцтво охолело до них, і нарешті хтось шепнув, що Анна-

Марія — безлична брехуха і що вона всім до смерті надокучила, оповідаючи по сто разів ті самі речі.

Чутка через послужливих рабень донеслася до дому де Лара, а в наслідок того між Анною-Марією та іншими сеньйорітами виріс холодний мур обопільної антипатії. Візити й ревізити припинилися зовсім, і молода баронівна не знала, що зі собою від нудьги робити. Хоч-не-хоч, доводилося обмежитися товариством сестри і рабині.

Дивлячись на засумовану сестру, дона Ізабела старалася її розважити розмовами, оповіданнями про минулі часи, про всякі випадки в родині, й це часом Анну-Марію розважало. Але далеко більшу приємність справляло їй — примусити Жануарію щось робити зі своїм волоссям. Прикривалося це претекстом, ніби навчити рабиню робити зачіски, але насправді Анна-Марія любила цей лоскіт шкіри на голові без усякої окресленої цілі. Вона сідала собі на дзиглику біля сестри, кликала Жануарію і могла сидіти годинами, насолоджуючись легкими дотиками гребінця, що виблискував у спритних пальцях дівчини. Так слухала оповідань дони Ізабели, інколи мріяла, інколи просто дрімала. А дона Ізабела у таких хвилинах не дармувала: гаптувала, або робила мережива, бо не звикла сидіти без роботи.

Так одного дня перед вечором усі троє сиділи на ґанку, з якого відкривався широкий вид на затоку й.острови. Дона Ізабела поринула у якийсь складний взірець вишивку, Жануарія була зайнята будовою хитромудрої башти з волосся Анни-Марії, а сама Анна-Марія дивилася на море і мовчала.

— Про що думаєш, сестричко? — спитала дона Ізабела.

— Ах, — смутно обізвалася Анна-Марія, — мої думки, як поштові голуби: куди їх не завези — все вертаються на те саме місце...

— Коли б і я хотіла говорити фігурально, — відповіла дона Ізабела, — то сказала б: і голуби звикають до нового місця... Чи ти справді так жалуєш, що приїхала до нас?

— Ах, ні! Я така безмежно щаслива, що можу бути при боці моєї шляхетної сестри... Але я думаю, як би це було чудово для нас усіх, коли б ми цілою родиною переїхали до Іспанії!

— А мене зовсім не тягне до Іспанії, — байдужо знизала плечима дона Ізабела і нахмурилася.

— О, доно Ізабело, моя дорога сестро, як можна так казати?! — зойкнула Анна-Марія, ніби почула святотатські слова. — Сеньйора так каже, бо ніколи не бачила краси Європи. О, яке там веселе життя! Лицарські турніри, пісні трубадурів, дотепи блазнів...

— Ну, блазнів там найбільше, в це я вірю, — іронічно перебила дона Ізабела. — Бачимо ми їх і тут, коли приїжджають зі шкіряними міхами і лопатами, питаючи, де можна золота накопати? Але я не маю охоти їх і тут бачити, а не то — їхати на них дивитися аж до Європи.

— Гм, дивно... — трохи образилася Анна-Марія. — Чи моя шляхетна сестра уважає, що справді в Європі усі є блазні?

— Ну, не всі, звичайно, але є їх досить...

— А в Європі якраз вважають, що блазні є тут... .

— І ти цей погляд поділяєш?

— О, доно Ізабело, звідки?! Зовсім ні. Але мені справді трохи дивно, що я тут так мало бачу рівних собі людей. Себто, можна сказати, зовсім не бачу. Моя шляхетна сестра і мій дорогий падриньо стоять значно вище від мене, а вся решта — нижче. І тому мені так сумно...

Доні Ізабелі стало жаль сестри. Відчула себе ніби винною в тому, що молода сестра опинилася справді в глушині, серед життя, яке так мало давало радості. І, щоб потішити її, пригорнула до себе, поцілувала в чоло і сказала:

— Справді, у нас тепер сумно, але не все так буде, і Бразілія — це не сама Паранаг'ва. Почекай ще трошки — і будуть знову забави, будуть музики, наїде гостей — і розважишся. Ми чекаємо з нетерплячкою нашого приятеля — дона Елеодора Ебана Перейру. Він приїде напевне з синами...

— І що з того? Гості приїдуть і поїдуть, а по тому знову все лишиться по-старому.

— Хто знає? — загадково усміхнулася дона Ізабела. — Може й не буде по-старому, а буде зовсім по-новому...

Анна-Марія відразу насторожилася:

— Чи моя шляхетна сестра і пані на щось натякає?

— Не кажучи нічого конкретного, не виключаю можливосте, що хтось з молодих кавалерів Ебанів, дуже природно, може припасти моїй дорогій сестричці до вподоби.

Панночка з обуренням тріпнула головою:

— А я дозволю собі, відкидаючи всі можливості, конкретно спитати моєї шляхетної сестри: що сказала б шляхетна кров нашої покійної матусі, яка походила зі старого роду Дуарте де Коста, коли б її донька — баронівна фон Барт — упідлилася до шлюбу з нащадком дикої індіанки?

— Мати шляхетного дона Елеодора була вже Марією де Соуза Бріто... — з притиском сказала дона Ізабела, глянувши невдоволено з-під лоба на сестру.

— О, так, — злісно підхопила Анна-Марія, — найлегшим є одержати порядне ім'я від хресних батьків! Але, цікава я знати, чи та "дона" Марія де Соуза Бріто після хрещення навчилася бодай носити одержу й їсти ложкою, чи й далі ходила нага та жерла сире м'ясо, роздираючи його лазурями?

Обличчя дони Ізабелі стало зовсім похмурим.

— Прошу вас, доно Анно-Маріє, моя шляхетна сестро, ніколи про це вголос не говорити, — сказала холодно. — Дон Елеодоро дуже не любить, коли хтось непочитально висловлюється про його матір. Особливо було б йому прикро, коли б такі розмови вийшли з нашої родини...

— Прошу мені дарувати, — схаменулася Анна-Марія і на знак перепрошення поцілувала руку сестри, — я знаю, що мій дорогий падриньо дуже прихильний до дона Елеодора.

— Не лишень прихильний, і не лишень падриньо, — далі вела дона Ізабела. — Не забувай, що дон Елеодоро вистарався для дона Габрієля дуже почесне і дуже добре

платне місце в Дистрикті Копалень, що дон Елеодоро робить заходи перед урядом про призначення дона Габріеля капітан-мором на майбутню вілу, коли дасть Бог дочекати до того, і взагалі ми дуже багато завдячуємо донові Елеодорові. А наш Антоніо є досмертним боржником молодих Перейрів. Вони проявили дуже багато серця й уваги, коли бідний хлопець опинився самотнім в єзуїтській колегії. Він же мав ледве десять років, і дуже важко прийшлося б йому звикати до нового життя, коли б не молоді Ебани. Вони, як старші, стали йому опікунами і ніби братами. Тому й досі Антоніо згадує їх найкращими словами і уважає своїми найближчими приятелями.

— Але ж я нічого не маю проти Перейрів, — почала оправдуватися Анна-Марія, — й вірю свято в те, що вони — дуже добрі люди. Лишень хай моя дорога сестра не гнівається, коли я не проявляю великого захоплення до цих шлюбів між білими й дикунами. Проти них бунтується моя амбіція. Це ж — пониження для білих.

Жануарія з моменту, коли дона Ізабела згадала про майбутні забави і наїзд гостей, забула зовсім про фризуру Анни-Марії. Водила автоматично гребінцем сюди й туди, а сама поринула в мрії. Кожного разу, як тільки приїжджали до Паранагви нові люди, вона оживала сподіваннями, що між ними знайдеться хтось і для неї. Тому так чекала приїзду Анни-Марії, тому по першому приголомшенню старалася придобритися новій пані, тому в найгірші хвилини намагалася сама себе підбадьорити, що її становище, прикре й принизливе, — явище тимчасове.

"Знайдеться ж хтось, хто врешті вирве мене з неволі!" — уперто повторювала собі і в тому знаходила розраду. Пригадка дони Ізабели про майбутні забави знову сколихнула надіями дівчини і понесла їх в інший радісний світ...

— Ти виховувалася в Іспанії, — між тим говорила дона Ізабела, — і дивись на певні речі так, як дивляться еспанці. Вони мають велике упередження до шлюбів з індіянками, або мішанцями, але португальці собі з того нічого не роблять. Багато наших кавалерів побралося тут з індіянками, і на це була виразна воля королів. Сама знаєш, що жінки і тепер нерадо їдуть у Новий Світ, а раніше білих жінок сюди взагалі не пускали. Що ж було самотнім чоловікам робити? Вони мусіли одружуватися з індіянками, і, як показалося, добре робили. Імена ж не йдуть по куделі, лиш по мечу, і тепер маємо навіть багато шляхти з старовинними гербами, в жилах якої тече індіянська кров. Добре виховання не залишає на таких нащадках найменшого сліду з дикунства, і вони стають більшими патріотами, ніж подекуди й самі португальці. Мішанці є найздоровішим, найбільш життєздатним елементом на цій землі, й майбутнє країни в їхніх руках.

Анна-Марія задумалася.

— Хто зна? — обізвалася по хвилині мовчанки. — Я не смію перечити моїй шляхетній сестрі, але і ви, доно Ізабело, мусите признати, що справжній аристократизм крові, плеканий довгими поколіннями, тут затратився.

— Може бути, що той аристократизм, про який ти думаєш, справді затратився, — згодилася дона Ізабела, — але не від домішки індіянської крові, а тому, що він тут попросту смішний і непотрібний. Аристократизм, виплеканий на лінощах і розкоші,

умер, але народився інший, виплеканий на праці, відвазі й силі.

Анна-Марія вже не перечила, схиляючись під вплив сестриних слів, але доля, видно, не хотіла, щоб сьогоднішня розмова скінчилася мирно, і підсунула ніби зовсім невинний випадок: зведене у високу башту, волосся Анни-Марії несподівано вислизнуло з рук замріяної Жануарії і золотим шовком розсипалося по плечах панночки. Щоб попередити вибух гніву, а почасти й тому, що в проміннях сонця ясні кучері заясніли, як золоте полум'я, Жануарія поспішила з компліментом:

— Боже небесний, що за чудове волосся має шляхетна сеньйоріта!

Анна-Марія гордо і вдоволено усміхнулася.

— Уважаєш? — спитала кокетливо.

— Кажу щиру правду, сеньйоріто! Такого чудового волосся я ще від роду не бачила.

— Ну, певно, — засміялася Анна-Марія, — що ти могла бачити у цій нужденній Паранагві! Хіба чорне муринське клоччя, або чорну індіанську щетину...

Діткнена до живого, Жануарія спалахнула від образи:

— Шляхетна сеньйоріто, — сказала глухо, і ніздрі її нервово затремтіли, — маєте щастя, що дон Габріель не чує... — і не скінчила, бо в тому моменті дона Ізабела різким рухом вікинула шиття і встала.

— Анно-Марія, — кинула ледовим тоном, — ображаючи Паранагву, ви одночасно ображаєте й родину де Лара. Прошу собі зятимити, що, чи наша Паранагва нужденна, чи ні, — вона є ділом наших рук і нашою гордістю!

— О, доно Ізабело! — почала було Анна-Марія цілком переляканим голосом, але сестра не дала їй скінчити.

— Дивно мені, сеньйоріто Анно-Маріє, що ви, закидаючи місцевим обивателям брак виховання й аристократизму, — вела незмінно холодним і твердим тоном ображена до краю дона Ізабела, — самі не дотримуетесь найсвятішої засади — пошани до батьківщини, на якій народилися, і своїх родичів, що заступили вам рідних батьків. Прошу прийняти до відома, моя шановна сестро, що я оцінюю ваші слова, як образу для мого шляхетного мужа дона Габріеля де Лара і для мене самої. Мені соромно за вас!

Дона Ізабела пішла геть, але на самих дверях її перепинила Анна-Марія. Впала перед сестрою на коліна, обняла її за ноги і сховала своє обличчя в її сукні.

— Змилосердїться наді мною, негідною, дорога сестро! — заридала вона якимсь диким, спазматичним голосом. — Простіть мене, благаю вас! О, я знаю, що не заслуговую на ваше прощення, але в зухвальстві своєму відкриваюся до вашого святого серця! О, простіть, простіть мене, або забийте! Я не можу жити без вашої ласки, я відберу собі життя за те, що вас розгнівала! Вічні пекельні муки стануть мені справедливою карою! Лишень тепер я справжня сирота! Тепер я не маю більше нікого-нікого у світі! О, навіщо я народилася?!

Була така зворушлива у своєму розпачі, така обеззброююча у своїй покорі й золотому сяєві буйних кучерів, що дона Ізабела не встояла. Зігнулася, підвела сестру з землі й притулила до своїх грудей.

— Я прощаю тобі на цей раз, Анно-Маріє й обіцяю забути все, що ти сказала, але

смію думати, що такий випадок більше не повториться. Гріх великий так зневажати землю, яка нас годує! Скажи мені, звідки в тебе стільки злоти?

— То з нудьги, сестричко моя золота, з нудьги! — хлипала Анна-Марія, пригортаючись до сестри. — Просто не знаю, що з собою робити...

Ох, ця нудьга! Хіба сама донна Ізабела не зазнала її в молодих роках? Хіба не божеволіла з розпуки, коли лишалася сама з дрібними дітьми вдома? Та ще ж хоч діти розраджували її. А яка розрада у цієї нещасливої сироти?

І жаль обізався в грудях старіючої жінки до цієї юної дівчини, що плакала тепер, тісно притулившись до неї.

— Тобі й справді нудно, сестричко, — погодилася вона, цілуючи сестру в чоло, — але це тому, що ти нічим не зайнята. Візьмись щось робити — і тобі веселіше збігатиме час.

— Що, наприклад?

— Ну, от, придивляйся до господарства, привчайся поволі до обов'язків господині дому — тобі ж колись доведеться цим зайнятися.

— Не цікавить мене господарство, я до нього не здібна, — призналася Анна-Марія, — і не люблю я того.

— Ба, моя кохана, не все робиться таке, що нас цікавить і що ми любимо. Життя — це ланцюг прикрих обов'язків, і до них треба привикнути.

— Навіщо ж до них привикати? — цілком з дитячою наївністю спитала Анна-Марія.

— Як то?! — аж усміхнулася донна Ізабела. — Та ж тобі колись треба буде вести дім, управляти слугами і рабами, а до цього треба заздалегідь привчитися.

— На те є, власне, слуги...

— Але над слугами, моя дитино, якраз треба господарського ока!

— На те є Жануарія, — уперто боронилася Анна-Марія.

— Ну, і на Жануарію не можна покладатися до віку.

— Як то не можна покладатися? — здивувалася Анна-Марія і навіть плакати перестала. — Чому?

— Бо немає певности, чи Жануарія буде з тобою все життя.

— Чому не буде, чому?

— Ну, ти, сестричко, також смішна: чому, чому? Та тому що й Жануарія врешті може заміж вийти.

— То що з того? Видам її за свого раба й будуть обоє при мені.

— А як вона не схоче за раба, а знайде собі вільного? — з усмішкою питала донна Ізабела, не підозріваючи навіть, до чого доходить у своїй розмові.

— За вільного я її не дам — шкода мови! — відрізала Анна-Марія й відразу стала пурпуровою від власної затятости, а фіялкові жили на скронях виразно віддулися під тонкою церою.

— Фе, Анно-Маріє, як можна так говорити! Чень же не маєш такого твердого серця, щоб стати іншій дівчині на дорозі до щастя...

— Рабині, хоче сказати донна Ізабела?

— Чи ж і рабиня не заслуговує на вдячність за свою вірну службу?

Тон розмови знову ставав гострішим, і дона Ізабела почала нервово стискати уста. Обидві сестри були такі подражнені, що забули за присутність Жануарії, яка стояла збоку, прислухалася до того всього і відчувала, що її поперемінно кидає то в жар, то в холод.

Нарешті Анна-Марія вибухнула:

— Прошу моєї шановної сестри нічого мені не казати! Я нічого не хочу слухати! Жануарія моя рабиня, і я маю право розпоряджатися нею, як хочу! Не звільню її, не звільню, не звільню!

— Навіть коли ми тебе попросимо? — ледве стримуючи себе, якомога спокійніше спитала дона Ізабела.

— О, "попросимо"! Спочатку дарувати, а потім відбирати! — зухвало крикнула панночка. — Звичайно! Можете її забрати вже! Не потребую! Вона інтригантка, фальшива і злобна! І тому ви так обидвоє до неї прив'язані. Тільки до мене не маєте жалю, може навіть шкодуєте, що я сюди приїхала? О, я ж сама бачу, що належу до найгірших сотворінь у світі! Ліпше ж мені не жити, коли так! Я вас звільню від своєї особи!

Далі почалася зовсім дика сцена: Анна-Марія кинулася до бар'єру балкону, наміряючись скочити з поверху вниз. Дона Ізабела, перелякана на смерть, кинулася її відривати, а навіть Жануарія, хоч і бачила, що сеньйоріта грає комедію, поспішила на поміч. Анна-Марія відбивалася, кричала і дійшла до такого стану, що й справді готова була здійснити свій намір. А потім видерлася з рук сестри й рабині, кинула їм через плече: "Прощайте, йду втоплюся!" і полетіла в дім. Звідтам, перше ніж слуги догадалися, що їм робити, вистрибнула на вулицю і стрілою понеслася в напрямі моря.

Її піймали аж на березі й принесли додому. Дона Ізабела була така налякана, що мало не збожеволіла, калялася страшно, що довела сестру до такого стану і робила все можливе для направлення лиха. Під її особистим наглядом Анну-Марію поклали до ліжка, роздягнули, почали скроплювати й розтирати, давали нюхати ароматичну сіль, закликали знахарку і за її приписом наварили суміші різних зел, які мали допомогти. Може було б і це не допомогло, коли б сестра її не перепросила і не приобіцяла урочисто більше ніколи-ніколи не гніватися.

Жануарія ж, помігши дещо, скоро покинула кімнати сеньйоріти, вийшла знову на балкон і сіла в покинуте доною Ізабелою крісло. І, хоч догораючий день палав у небі квітом розцвілих настурцій, хоч води затоки мінилися кольорами блакитних перел, дівчині здавалося, що світ почорнів, як головня. Слова баронівни згасили останній вогник надії, що світив і грів, що був метою, осолоджуючою гірку долю рабства. Тепер не стало й того...

Отже, так? Отже, треба назавжди попрощатися з думкою — вийти на волю й зажити незалежним життям? Боже, Боже, як же це страшно — зректися останньої надії!

— Ні, так не може бути! — зірвалася вона з місця. — Я допну свого! Я ще покажу

цій золотоволосій гадині, хто з нас ліпший! Подивіться на неї: така ніжність, така чуйність, така відданість на словах, а на ділі? Квіточки для сестри, чарочки вина для падриня, для обидвох — цілування рук на кожному кроці й запевнення у своїй любові... О, шляхетна сеньйоріто, я не ганяла рабів по квіти для свіжих китиць дони Ізабелі, не бігала кожної години з кубками для дона Габрієля й ніколи не співала їм про свою любов. Мене не пестили щохвилини, і я не вимагала, щоб мене повсякчас облизували, але я знаю ціну справжній приязні! І я ніколи не посмію собі кпити з того, що є дорогим для родини де Лара, і не гратиму комедій самогубства, як оце ви тепер заграли. Мадриня має добре серце і вона вірить у все, але ця віра скінчиться! Я відкрию їй очі, я скажу правду зараз же, при першій нагоді, — і тоді побачимо! Тоді можете бігти топитися, але, гарантую вам, що ніхто пальцем не кивне для вашого спасіння, і ви непишно вернетесь назад. Ха— ха!

Нервові, спішні кроки в домі змусили Жануарію покинути мрії і взятися до порядкування покинутих знарядь до вишивання. Вона відразу пізнала, що то йде дона Ізабела, і, наготовившись до такої поважної розмови, схвилювалася.

— Жарі! — прикрикнула дона Ізабела, з'явившись на балконі. — Куди ти запропастилася?

— Я потрібна мадрині?

— Оце так гарно! — аж сплеснула руками дона Ізабела. — Вона мене питає, чи потрібна! Та ти ж не бачила, що було з сеньйорітою?! Бідна дитина там ледве дихає, а ти дурничками зайнялася. Ступай зараз до неї!

— Хай мені мадриня дарує, — зібравши всю свою відвагу, почала Жарі, — але те, що зробила оце сеньйоріта, — гріх і образа Божа.

— Жарі! — розгнівалася до краю дона Ізабела. — Ні слова більше! Щастя, що дійсно не дійшло до страшного гріха, але для таких делікатних натур, як сеньйоріта, Бог є милосерднішим суддею, ніж ми.

— Ні, я не про це, — пояснила Жарі. — Того страшного гріха й так би не сталося, бо сеньйоріта й не думала топитися. Вона лишень хотіла сеньйору налякати. Знала, що нагрубіянила, що провинилася, і...

— Що-о-о?! — відразу зрізала похресницю холодним тоном дона Ізабела й високо підняла брови. — А тобі яке діло до того, що заходить між мною й сеньйорітою?

Жануарія змішалася:

— Прошу мені дарувати, доно Ізабело, але я хочу сказати...

— А я не хочу слухати! — увірвала дона Ізабела. — Здається, що треба буде тобі підшукати інше зайняття, бо ти стаєш зовсім зухвалою. Сеньйоріта правду каже, що ти інтригантка. Хочеш посіяти роздор між нами? Перший раз тобі сьогодні вдалося. Але, начувайся, Жануаріє!

Жарі затулила лице долонями й розплакалася.

— О-о, ще почни комедії! — нетерпляче й нервово потрясла головою дона Ізабела. — Думаєш, що я так тобі й повірю? Ступай зараз до сеньйоріти і допоможи їй зібратися до церкви. Незабаром почнеться вечірня, а ми тут через тебе стільки страху наїлися, що

готові спізнитися, йди і пам'ятай добре, що я тобі сказала!

У церкві повно. Передні місця позаймали багатші й видатніші обивателі Паранаг'ви, за ними сідали бідніші й менше значні, а на самому кінці — вільнонаємні робітники. Раби — індіани й мурини — юрилися біля самого входу, або й надворі, за дверима.

Жіноцтво з'являлося до церкви у неформених чорних сукнях, довгих і бахматих*, як мішки, завуальовані густими чорними серпанками, так що годі було відрізнити стару, згорблену матрону від молоденької стрункої дівчини. А все ж закохані кавалери вмудрялися пізнати своїх вибраниць і в бахматих сукнях і в чорних серпанках та, вибравши зручно коротку мить, потиснути крадькома маленьку ручку, або ненароком шепнути до захованого вушка кілька слів. Це було гостро заборонено, це загально уважалося каригідним*, але тому було й привабливим, непереможно спокушаючим. Це був один з пунктів, на якому кожний кавалер міг пописатися своєю відвагою і спритом.

Рабині приходили до церкви лишень одягненими, але без серпанків. Серпанки й чорні сукні являлися виключно привілеєм вільного жіноцтва, і рабині не сміли з нього користати. Виїмком була хіба одинока Жануарія, та й то в силу звички. Раніше вона навіть сідала собі за доною Ізабелою, але, відколи приїхала Анна-Марія, мусіла вдоволитися стоячим місцем побіч пань під кар'ятидою.

Однак, в цей день Жарі не пішла наперед зі своїми панями. Затримавшись біля входу, вона пробилася крізь гурт до бічної нави*, де стояла статуя св. Йосипа — Покровителя дівоцтва. Вирішила сьогодні молитися перед Ним і просити у Нього допомоги. Клякнула в куточку й почала відмовляти вервичку*.

Але думки її блукали далеко поза церквою, а душа не була в єдності зі словами, що їх механічно вимовляли уста. І, хоч дівчина дуже потребувала розради й помочі, хоч дуже намагалася зосередитися в молитві, — розуміла, що не молиться. Знову її огорнув сум і почуття самотності, навіть тут, на розмові з Богом, серед людського натовпу, об'єднаного спільною молитвою. І це почуття було таке сильне, що вона незабаром забула і про вервичку і про те, де знаходиться. Гіркота заливала груди і підступала під горло.

"Рабиня... Рабиня... — не виходило у неї з голови. — Ітриг'антка... Ніким не люблена, всіми погорджувана рабиня... Анна-Марія ненавидить, дона Ізабела збайдужіла зовсім, навіть раби — і ті насміхаються... І не буде ніякої зміни, до кінця життя лишуся рабиною, всіми нелюбленою, всіми погорджуваною"...

І раптом відчула якийсь неспокій, немов би її хтось обережно, але вперто, лоскотав у спину стебелинкою трави. Нетерпеливо повела плечима й оглянулася: з присмерку на неї дивилися очі матері — Сабії. І було у них стільки доброзичливості, стільки ласки й любови, що, здавалося, вони аж світилися дивним світлом.

Жануарії стало відразу якось тепло й радісно від того погляду.

— Мама! — подумала вона, і це слово набрало несподівано змісту найглибшої молитви. — Мама, мама! У мене є мама! Вона пізнала мене серед півсмерку і крізь одягу! Вона любить мене... Я маю маму! І тата! Мама і тато... Мама і тато... Які чудові

слова! Як це розкішно мати маму і тата! Чому я досі ніколи не думала над тим, що маю родичів? Правда, вони живуть у сензалі, вони бачать мене тільки здалека, але вони люблять мене, завжди любили. Їм байдуже до того, чи я — пестійка дони Ізабелі, чи рабиня, як і вони... Ні, навіть не байдуже: коли б вони лишень знали, яку муку я терплю, — любили б мене ще більше...

І, зігріта цією думкою, Жарі відразу попадає в щирий молитовний настрій, стискає міцніше вервичку в руці і зливається в одне з побожним натовпом, що виповнює церкву. Тепер уже нема ні панів, ні слуг, ні рабів — тут усі рівні перед лицем Господа Бога.

Вечірня скінчилася, і люди повагом сунуть з церкви. Величаво пливуть чорні постаті родовитого жіноцтва, тихо гомонять між собою чоловіки, розходяться по сензалах гуртки рабів, здебільша під наглядом фейторів, озброєних нагаями, немов курчата, випущені на волю, щебечуть дзвінкими голосами діти.

Жануарія затримується ще трохи і виходить з церкви останньою. В грудях у неї повно доброти, спокою і глибокої віри в краще. І вона йде помалу, немов несе не серце, а келих з дорогим трунком, і боїться його розхлюпати. Не спішилася й нічого не думала про своїх пань, які вже напевне були далеко. Забула про них, як забула і про свою сумну долю.

На півдорозі її несподівано перепинила Сабія, яка, видно, навмисне тут чекала.

— Добрий вечір, Сабіє, — привіталася перша Жарі. — Ти сама? А де ж Пірауна?

І, ледве вимовила ці слова, як її зворушення минуло, а все знову вернулося на своє місце. Не може сказати "мамо" і "тато", не може! Не звикла до цих слів, і вони їй не проходять крізь горло. Не відчуває до родичів нічого, крім байдужості.

— Пірауна пішов з паном, — відповідає Сабія, втішена, що донька до неї заговорила. — Нема Пірауни.

— Ах, так...

— Дон Габрієль завжди бере з собою Пірауну, коли йде далеко, — говорить Сабія, стараючись продовжити розмову. — Наш пан дуже любить Пірауну.

— Ах, так... — знову механічно відповідає дівчина й відчуває, що ні Пірауна, ні Сабія їй ні крихітки не цікавлять.

— Так, — спішить в'язати нитку розмови Сабія, й по всьому видно, як вона боїться, щоб та нитка не увірвалася. — Недавно знову дав Пірауні жупан і багато тютюну.

Жануарія не відповідає нічого, а Сабія, вичерпавши всі дотичні до Пірауни й дона Габрієля новини, не знаходить ніякої нової теми. Тому йдуть якийсь час поруч і мовчать. Жануарії видається, що вона чує, як приспішено б'є серце в грудях матері, яка тримається півкрока з-заду і намагається зазирнути їй в очі.

Мовчанка починає гнітити.

— Що ж ти робиш тепер? — питає Жануарія, ніби не знає, що робить Сабія.

— О, тепер багато роботи, — охоче пояснює мати. — Варимо кану[10], а вечорами я сукаю шнурки. Багато-багато шнурків...

Жануарія не має ніякої цікавості до кани і до шнурків, і розмова таки уривається.

Але для Сабії не потрібно й розмови — вона щаслива вже тим одним, що йде поруч доньки. Вперше в житті випало таке щастя!

Доходять до двору й на хвилину зупиняються. Видно, що Сабії хочеться ще хоч трошки побути з Жарі, але вона не знає, як її затримати. Мнеться, усміхається винувато і нарешті починає з того, що, як вона думає, мусить бути доньці найприємніше:

— Твоя молода пані дуже гарна... А які вона має сукні — ух! Дасть їх тобі напевне, коли сама поносить трохи...

Простодушна жінка не розуміє, що почала з найбільш невдячного пункту, і не бачить через чорний серпанок болісно-гнівної гримаси доньки, але спішно продовжує:

— Тебе не люблять інші раби за це, що ти — найближча до панів, а тепер сміються, що ти usługовуєш молодій сеньйоріті. Кажуть, що ти — така сама рабиня, як всі. Але молода сеньйоріта не кличе до себе рабинець зі сензалу, лиш тебе. О, вони заздрісні, ті рабині! Але куди їм з тобою рівнятися!

Сабія тихо сміється і вдоволено дивиться на доньку.

— Добраніч, Сабіє! — кидає Жарі й ступає крок, щоб відійти.

— Почекай, — відразу уриває сміх Сабія й благально дивиться на свою дитину, — поговори зі мною!

— Мушу йти, Сабіє, — рішучо відповідає Жарі, але через те, що у неї в серці знову обзивається жаль до матері, додає: — Колись прийду до тебе.

Останні слова каже так, ніби до сензалу треба йти далеко-далеко.

— Добраніч, Жаїро, — усміхається жалісно мати. — Прийди...

"Колись прийду до тебе"...

Від панського будинку до сензалу всього-навсього кількадесят кроків. Але як же важко їх перейти для Жануарії навіть тепер! Ох, як важко!

Ганебне обвинувачення

Від того пам'ятного дня між сестрами припинилися всякі конфлікти й запанувала цілковита згода. Анна-Марія, хоч і вийшла переможно з ситуації, тепер була обачніша, закинула звичку кпити з людей і краю, а натомість вдавала, що все довкола починає їй подобатися. Зрештою, не дуже й вдавала, але попросту звикала, і донна Ізабела не мала причини жалувати даної обіцянки — ніколи на сестру більше не гніватися, і так прив'язалася до Анни-Марії, що попросту собі не уявляла, як досі могла жити без неї.

У довгих розмовах, у яких здебільша збувалося надмір часу, стара жінка обережно, але вперто, підготовляла Анну-Марію до шлюбу з одним з молодих Ебанів. Крила в собі надію, що й після того шлюбу сестра залишиться з нею, бо відомо їй було, що обидва брати дома не сидять, то ж і Анні-Марії веселіше буде залишитися при ній. Крім того, цей шлюб був би під кожним оглядом побажаним для родини де Лара: спільні інтереси в Копальняному Дистрикті, приязнь між доном Габрієлем й Елеодором, дружба Антонія й молодих Ебанів — усе промовляло за цим шлюбом. Неабияку ролю грало й те, що

Елеодоро займав кілька дуже важких постів при уряді, й взагалі родина була знана, як одна з найкращих під кожним кутом зору.

Поступово й сама Анна-Марія дуже зацікавилася цими таємничими Ебанами і майже вже згодилася з думкою стати сеньорою Ебано Перейра, але все ж при тому гримасила й вередувала. Не так з переконання, як з бажання продовжити приємну для себе тему розмови й вислухати ще щось позитивного про майбутніх женихів.

— Прошу мені пояснити, доно Ізабело, моя шляхетна сестро, — питала вона, — чи ж це випадає, щоб баронівна виходила заміж за нетитулованого шляхтича? Я так звикла до свого титулу, що попросту собі не уявляю, як я без нього обійдуся?

— Е, це пусте, Анно-Маріє! — відмахнулася дона Ізабела. — Що тобі в титулі? В Європі титулам надають великого значення, а тут — ні. Подивись, чи не цікаво: у нас на найвідповідальніших постах є нетитулована шляхта, найбільш багатими і впливовими людьми є також нетитулована шляхта. А що робить шляхта титулована? Вони займають зовсім другорядні, або попросту непомітні місця в більших населених пунктах. Не гербують навіть комерцією, чи промислом, і власне тим скоріше досягають значення в державі. А титули тут нічого не важать. І дон Елеодоро не має титулу, але перед ним гнуться конди* й маркізи... І, не знаю, що тобі ліпше подобається: бути якоюсь маркізою, чи кондесою, яка мала б заскакувати ласки від таких, як Ебано Перейра, чи бути просто сеньорою Ебано Перейра і дивитися згори вниз на всяких кондів і маркізів?

Зайве, звичайно, пояснювати, що Анна-Марія була за другим варіантом, але дистинкт вимагав гримас, вередування і вагання.

— Не знаю, не знаю... — мрійно відповідала вона. — Я знаю, що моя найдорожча сестра — наймудріша у світі жінка, але впливи, багатство й високі уряди — це ще не все. Терези мого серця вийдуть лишень тоді з рівноваги, коли на них кинуть вальори*, важкі, як золото!

— Яких же ти ще вальорів хочеш? Ебани — дуже чесний рід, а молоді кавалери мають славу найвідважніших конкістадорів. Антоніо уважає їх за найвидатніших лицарів краю. Чи ж можуть бути ще цінніші вальори?

— А все ж, моя дорога сестро, коли Ебани подібні до тих страшних, диких бандейрантів, яких мені довелося побачити в Сантосі, то для мене миліший буде шлюб зі смертю, як з одним з них. — Наша Пані найсвятіша! — злякалася дона Ізабела. — Які страшні речі говориш ти, Анно-Маріє! Та тебе ж ніхто не силуватиме: схочеш — одружишся, не схочеш — не треба. Але так, як я чула про кавалерів Ебанів, то вони є гарні й молоді, мають добру едукацію* й всі прикмети справжніх лицарів. Правда, може суворе життя й тяжкі походи стерли з них трохи позолотки, яку вони придбали в школах, але по натурі вони мусять залишитися справжніми аристократами.

— Дозволю собі пригадати моїй шляхетній сестрі, що справжній аристократизм власне проявляється, перш усього, в поведінці, звичаях і мові.

— О-о, ти знову своєї! З таким аристократизмом тут далеко ніхто не зайде. У нас найкращий звичай — уміння володіти зброєю, найкраща поведінка — поведінка смілива й рішуча, а мова — така, щоб нею скрізь можна було порозумітися, і нічого не шкодить,

коли вона складається наполовину з індіанських слів. Твій падриньо не дбає про красу мови й давно закинув звичку висловлюватися плутано й цвітисто, а наш Антоніо то ніколи того не вмів і не хотів учитися. Завжди сміється, що в Європі люди, замість того, щоб сказати просто: "Дайте мені води", кажуть: "Я маю охоту внутрішньо скупатися". Чудеса! — і дона Ізабела засміялася.

— І все ж, — пересміявшись продовжувала вона, — ми займаємо найпочесніше місце серед паранагванянських обивателів. А почекай лишень ще трохи — і рід де Лара буде знаний в цілій Бразилії і навіть у Європі. Ні в метрополії, ні тут, у віце-королівському уряді, не питають про звички людини, ні про її гарну поведінку, ні про красу її мови. Скрізь цінять людей ділових, загартованих, енергічних. Це важніше, ніж титули. І я також, моя люба, хотіла би бачити тебе не за титулованим безпорадним жебраком, а за сильною й випробуваною людиною. Тоді знатиму, що майбутнє твоє забезпечене, а чоловік стане тобі гідним опікуном і оборонцем. Тому би я дуже бажала бачити тебе з одним з Ебанів...

Кожного разу, слухаючи сестриних слів, Анна-Марія попадала в задуму, а на її лицях виступали гарячі рум'янці. В думках уже бачила себе вельможною і всевладною панею, дружиною суворого й сильного, засмаленого сонцем і вітрами конкістадора, який, вертаючись із тяжкого походу, кидає їй під ноги нові простори покороної землі й лаври своєї слави. Що проти нього були варті всі європейські аристократи, які тільки того й вміли, що зграбно шаркати по блискучих паркетах ногами, говорити барвисті компліменти й обіцяти золоті гори, не маючи зломаного гроша в кишені?

Ні, сестра має рацію, й Анна-Марія напевне вийде заміж за котрогось з Ебанів.. За котрого? За того, хто буде сильнішим і відважнішим. А хто ж з них сильніший і відважніший: старший, чи молодший? Так цікаво було б побачити і переконатися! Ах, коли б вони вже скоріше приїхали! Анна-Марія тепер знає, як вибирати: не буде дивитися ні на вроду, ні на витонченість у поведінці. Це справді не має значення. Головне — щоб був сильним, щоб на нього можна було опертися, щоб дав почеси і впливи, щоб дав багатство. Безперечно, сестра каже правду!

І тоді... тоді... О, Анна-Марія зуміє також доказати дечого! Вона не чекатиме з походів свого чоловіка, замкнена в чотирьох стінах, — ні! Вона товаришуватиме йому скрізь, вона допомагатиме йому збирати багатства і славу!

О, коли б лишень ті Ебани скоріше приїхали!

Дон Елеодоро з синами приїхав цілком несподівано. Лишившись на покладі корабля, що став у затоці, він вислав човном до дому де Лара післанців, пересилаючи через них свої уклони і питаючи дозволу на відвідини. Був би з того великий клопіт, коли б господарів не було вдома. Але, на щастя, дон Габріель і дон Антоніо недавно повернулися з копалень, то ж Ебани могли тепер загостювати в домі приятелів, не викликаючи осуду й згіршення серед паранагванянських обивателів.

В домі зчинився правдивий шарварок. І господарі й слуги метушилися, мов попарені, щоб поробити найнеобхідніші приготування для прийняття таких поважних і

таких бажаних гостей.

Зайве, звичайно, говорити, що вістка вихром облетіла цілу Паранагву й викликала велике пожвавлення, особливо серед жіноцтва: адже кавалерів Ебанів було двоє, а Анна-Марія лишень одна. Отже...

І у вікнах та на балконах, обернених до моря, з'явилися десятки жіночих постатей, страшно зацікавлених кораблем. Так, лишень, кораблем, і ні в якому разі не чимсь і не кимсь іншим... Батьки й брати, правда, поспішилися на берег, але жіноцтво лишилося по хатах. Інша річ була, коли приїхала Анна-Марія, інша річ тепер, коли приїхали самі мужчини. І як би це виглядало, коли б шляхтянки повиходили б і поставали б натовпом, оглядаючи гостей? Сид і ганьба проявляти таку цікавість до мужчин! От інша річ — рабині: тих можна послати, ніби власні очі й вуха. Вони роздивляться уважно, послухають і принесуть усі необхідні відомості.

— Доне Габріель, мій шляхетний пане, доне Антонію, сину мій, — клопоталася дона Ізабела, — вам найкраще зараз поплисти на корабель і там привітати гостей. Це буде дуже чемно з вашого боку і вибавить мене з великого клопоту: поки ви там будете вітатися, поки дон Елеодоро прийме вас кубком вина, ми тут упораємося з найконечнішою роботою.

Жануарія тим часом увихалася біля Анни-Марії, яка сьогодні особливо дбайливо обдумувала і свою туалету і свою зачіску. І, звичайно, як усе в таких випадках буває, показалося, що ціла гардероба нічого не варта, що зачіски виходили жахливо, а Жарі довідалася, що належить до найдурніших і найнезграбніших сотворінь у світі.

Остаточно вмішалася дона Ізабела і сказала, що найбільш відповідним буде вбратися у шафірову суконку, волосся заплести в коси близько до скронь і уложити так і так, а для цілковитого заспокоєння сестри пообіцяла їй подарувати шафіровий перстень і шафірові сережки, яких Анна-Марія ще навіть не бачила.

Сестрина обіцянка відразу примирила Анну-Марію і з суконкою, і з зачіскою і навіть з Жануарією. І все було б добре, коли б при самому закінченні туалети на порозі кімнати не з'явилася дона Ізабела з касеткою в руках. Вона в останніх роках майже зовсім затратила всі риси твердого характеру і при кожній несподіванці, чи неприємності, завжди проявляла чисто старечу розгубленість.

— Нема сережок! — заявила, мало не плачучи. — Перстень є, а сережок нема...

— Ну, от! — аж руки заломила сеньйоріта. — Завжди так! Завжди щось станеться мені на злість! Боже, Боже, що ж то за нещаслива зірка стояла на небозводі, коли я побачила світ?! Куди ж могли ті сережки подітися?

— Власне, мене це дивує, — бурмотіла дона Ізабела, копаючись тремтячими пальцями в дорогоцінностях. — Я їх уже давно не брала, а касетка завжди лежала замкнена в скрині...

Жарі раптом здригнулася і, сама не знаючи чому, вперла переляканий погляд в дону Ізабелу. Відчула, що зблідла, аж пополотніла, але зараз же обіллялася гарячим рум'янцем: адже крім неї й дони Ізабели, ніхто не мав доступу до біжутерії.

Дона Ізабела помітила це і насторожилася.

— Жарі, — сказала хрипло й видивилася на дівчину підозріло, — я тепер пригадую, що в той день, коли приїхала сеньоріта, ти замикала касетку і скриню...

Обличчя дівчини з темно-бронзового зробилося зовсім сірим, а налиті жахом очі розширилися до скрайніх меж і дивилися нерухомо, мов кам'яні.

— Ти бачила тоді сережки? — продовжувала допитувати донна Ізабела й ступила крок наперед.

Жарі хотіла відповісти, але з нею діялося щось зовсім незрозуміле. Переляк перед страшним обвинуваченням стиснув її за горло так сильно, що очі попросту виходили з орбіт, а лице вкрилося холодним потом.

"Що це зі мною?! Чому я так дивно поведжуся?! — кричала сама собі всередині. — Та ж виходить, що я й справді сережки вкрала!"

Так думала дівчина, але не могла видобути з себе ні одного звуку.

Підозріння донни Ізабели переросло тепер у певність, і вона шарпнула Жануарію за плече:

— Признавайся, де поділа сережки?!

— Я... н-не знаю... Я ї-їх н-не б-бачила, — трохи опритомнівши від струсу, почала лебедіти дівчина й ще з більшим переляком відчула, що голос її звучить фальшиво.

Анна-Марія зірвалася з дзиглика і, скрючивши пальці, почала кошачим кроком наближатися до рабині. Видно було по всьому, що мала велику охоту кинутися на дівчину й роздерти її пазурями на шматки, бо напучнявілі на скронях жилки не віщували нічого доброго.

Але якраз в найбільше напруженому моменті по підлозі коридору залопотіли босі ноги, і крізь двері просунулася чорна голова Саломеї.

— Сеньйоро, сеньйоріто! — закричала вона так, ніби подавала вістку на віддаль цілої милі. — Йдуть! Вже йдуть! Гарні кавалери — м-м-м!

Кінчати слідства не було часу, і донна Ізабела, погрозивши Жануарії рукою, вийшла, майже силоміць вивівши з собою і роз'юшену сестру.

Щойно тоді Жануарії вернулася спроможність руху і мови. Забігала по кімнатах і заквилила на повний голос, хапаючи себе за голову. Розпочати справді було чого, бо в домі де Лара всякі прогріхи рабів сходили порівняно легко, але за крадіжки карали батогами. І це мало би спіткати її, Жануарію?! Ба, мало того, але що буде потім? Що з нею зроблять після того, як натаврують ганебним званням злодійки?!

— Боже, Боже, Ти ж бачиш, що я невинна — змилосярдися наді мною! — ридала дівчина.

— Хто тут плаче і чого? — почувся побіч голос отця Жоакіня.

Жануарія вискочила з кімнати, впала до ніг священика і, заливаючись сльозами, вигукнула:

— О, падре, рятуйте мене!

— Рятувати? Від чого? Що сталося? — похилився над дівчиною священик.

Ковтаючи слова й задихаючись від хвилювання, Жарі коротко переповідає випадок і кінчає гарячим запевненням:

— Але я не бачила сережок, отче, Бог мені свідком!

— Десь, певне, закотилися, — каже зовсім спокійно священник і підводить дівчину на ноги. — Треба буде пошукати.

— Але мадриня переконана, що то... Бо я... Не знаю, чому... — почувавши повне безсилля вияснити свою поведінку перед доною Ізабелою хвилину тому назад, Жануарія плутається і замовкає.

— Годі, годі, — заспокоює священник, — не журися. Я сам говоритиму за тебе. Мені, чень же, повірять, ні?

— О, падре, я вам так дякую! — зворушено тулить руку священника до уст Жарі і в пориві жалю скаржитися: — Кривдять мене, отче, дуже кривдять. Зробили з мене рабиню на посміховисько для всіх. Боже, Боже, і за що така кара? Ви ж знаєте самі: чи я не працювала, чи не в моїх руках спочивав увесь дім, чи я не була вірною панам? І от тепер подяка за все...

Священник звільняє свою руку і каже строго:

— Несвідомі гріха не мають, але те, що ти терпиш, є вже осторогою Божою, Жарі, бо ти — не дитина. Сподівалася подяки від панів за вірну службу, а про те, чи мила твоя "служба" найвищому Панові, — не думала. Помітувала своїми братами і сестрами, до власних батьків включно, і вважала, що робиш добре. А воно не так. Пам'ятай, Жарі, що, хто в бруді працює — стає сам брудним, хто служить злу — стає сам злим, хто служить рабству — признає йому право існування, а тому хай не нарікає, скоштувавши його на власному досвіді.

— Чи ж я настановляла рабство? — почала оправдуватися дівчина. — Чи я завела цей порядок у світі? Що ж я можу порадити проти нього?

— Ти не настановляла рабства, це правда, але і не посуджувала його, поки воно не обернулося проти тебе. І, коли б так дати тобі можливість мати власних рабів — уважала б рабство доброю річчю. Ні? Але знай, Жарі, що не можна уважати пошесть доброю лишень тому, що вона тебе минула, або привела тебе до збагачення, не можна хвалити тучі й граду лишень тому, що вони минули твої ниви і підвищили ціну на твій врожай. Так не можна хвалити й рабства через те, що ти в ньому знайшла вигідне й тепле місце для себе, не можна й оминати небезпеки — попасти в рабство, доки рабство, як таке, існує. Розумієш?

— Розумію, отче. Але що я зроблю?

— Що зробиш? На початок небагато: навчися шанувати братів і сестер своїх, які перебувають у неволі, піди в сензал до батьків своїх і схилися їм до ніг. Вони варті того, бо люблять тебе справжньою любов'ю, хоч і не насмілюються її проявити, і вони терплять рабство через тебе, Жануаріє...

— Через мене?! — широко розплющила очі Жарі. — А що ж...

— Лишайся з Богом, дитино, — увірвав її священник. — І подумай над тим, що я тобі сказав...

На прощання він несподівано усміхнувся і став таким добрим, таким безконечно лагідним, як дитина на святому образі, легенько торкнувся плеча Жарі й попростував

до парадних дверей, за якими вже чувся зростаючий гомін людських голосів.

Забувши вмент те, що говорив священик, і знаючи лишень, що справа з сережками буде полагоджена, повеселіла Жануарія прихапцем привела в порядок свій одяг і своє волосся, а тоді й собі вийшла на ґанок.

Гості вже перед домом. Батько й сини Ебани, одягнені у святочну одягу, стоять з непокритими головами і тримають в руках шовкові капелюхи, оздоблені перами. На них барвисті оксамитові жупани з короткими пишними рукавами, короткі штани, високі до колін панчохи й черевики зі срібними пряжками. При поясах — короткі кинджали, що виблискують піхвами і рукоятями, обсадженими дорогими каміннями, поверх жупанів — короткі плащі, застебнуті через плече мерехтячими в сонці запинками.

Дон Елеодоро, трохи посивілий і полисілий за останні роки, але незмінно міцний і рівний, стоїть напереді, низько кланяється паням дому і розсипає на привітання перли своєї красномовности. Сини стоять позаду нього, чекаючи своєї черги.

Обидва молоді, стрункі, міцні, чорняві й гарні. Мають пишні, закручені догори вуса й вузькі борідки, що йдуть самою серединою підборіддя, немов би хто вмочив у сажу палець і потягнув ним від нижньої губи вниз.

Старший — Жібальдо — є трохи вищий, має яснішу церу, зовсім чорне, рівне волосся, що спадає аж на плечі, і тонкий орлиний ніс. Молодший — Себастьян — відрізняється головню виразним шрамом, який тягнеться від лівого куточка уст аж під шию, стягає помітно підборіддя, від чого нижня губа видається нервовою і тремтячою, так мов би була приготована на сміх, або на плач. Зрештою, шрам не псує молодого кавалера, навпаки, надає йому якогось щирішого, симпатичнішого виразу. Позатим, Себастьян має коротше і трошечки ясніше волосся, хвилясте й м'яке, тупіший, як у брата, ніс і ясніші очі. А cera темна — чисто, як у правдивого індіанця.

Тримається Себастьян також інакше, свободніше, незалежніше. Жібальдо цілою своєю постаттю висловлює глибоку поважність і статечність, і кожний, хто перехопив би його погляд, адресований Анні-Марії, зрозумів би його так: "Шляхетна сеньйоріто, я захоплений вашою вродою і дивився б на вас невідривно, коли б лишень на це дозволяла етикета". А Себастьян, поклавши руку на рукоять меча, видимо, нетерпеливиться і чекає, щоб та церемонія з привітаннями скоріше закінчилася. Але він знає, що, поки батько виовориться, — мине добра хвилина часу, потім має говорити Жібальдо, і лишень тоді прийде черга на нього, на Себастьяна. То ж молодий лицар нудиться й від нічого робити роззирається довкола. Сковзнувши раз і другий по обличчі Анни-Марії, мусів у душі признати: "Але ти й справді гарний кавалок, хай мене чорти вхоплять! Таке маєш волосся, таку постать, що шкода попросту тебе за жінку. Хіба побавити під скло і дивитися у хвилинах відпочинку. Жібальдо буде з тебе вдоволений".

— Шляхетна сеньйоріто — донна Анна-Марія, — правив між тим дон Елеодоро, — збирається, як бачу, своєю вродою засоромити найкращі квіти нашої землі й притьмарити сяєво зірок південного неба...

В цьому моменті Себастьян тихенько штовхнув брата ліктем і послав, ніби

припадково, поза плечі Анни-Марії виразний погляд. Жібальдо й собі кинув у той бік оком і побачив прехорошу індіаночку з кругленьким личком і блискучими, як агат, очима. Чорне волосся, розділене посередині й перев'язане вище чола червоною стрічкою, грало до сонця райдужними відтінками воронового крила, ніжна золотисто-бронзова шкіра матово відсвічувала соняшними зайчиками, а в горішніх кутках очей грали якісь таємничі іскорки. Підкреслено-скромна міна лежала на її обличчі півпрозорим серпанком, під яким вирували незбагнені почуття. Які? Чи то був сум, чи бурна радість? Одчайдушна відвага, чи полохливість? Ангельська доброта, чи підступна хитрість? Цього ніхто не міг би з першого погляду сказати, і тому Жарі відразу вабила до себе, хвилювала і викликала непереможне бажання — здерти з себе півпрозору запону загадковості і заглянути глибоко-глибоко в ті бездонні щілини чорних очей, в яких грали таємничі іскорки, причаєні в куточках. Таке бажання, принаймі, відчув Себастьян і, не знати чому, глибоко схвилювався.

Але Жібальдо, глипнувши на індіанку, відразу перевів погляд на Анну-Марію, мимовільно порівнюючи ці дві, цілком відмінні між собою, жіночі вроди і побачив, що шляхетна баронівна намагається укрити гнів і образу. Вона помітила і незначний рух Себастьяна і його повний захоплення погляд в бік рабині, а тому відчуває, що амбіція її глибоко зранена. Але вдає, що не бачила нічого, привітно усміхається і тулиться до плеча сестри.

Досить довго говорив дон Елеодоро, потім те саме, але в інших варіантах висловив Жібальдо, і на кінець дійшла черга до Себастьяна.

— А ось і мій молодший син — Себастьян Педро Лоуренсо Ебано Перейра, — представив дон Елеодоро, — якого поручаю великодушній вибачливості й прихильності шляхетних пань...

— А я насмілюся відразу з тієї великодушності скористати, — низько вклонився Себастьян, однак, говорив голосно і відважно, — бо, хоч шляхетний батько і мій достойний брат, — легко вклонився він названим, — напевне й не вичерпали всіх високих прикмет шляхетних сеньйор, але вже вичерпали всі вирази для такого незугарного промовця, яким є найпокірніший слуга найзнатніших у Новому Світі пань...

Так говорив Себастьян і низько кланявся, а в той самий час його темні очі й стягнена шрамом нижня губа бризкали веселістю, в якій не знати, чого було більше: щирого захоплення, чи глуму?

— Милосердя благаю для цього зухвальця! — скрикнув дон Елеодоро. — Він постійно забуває, що язик — не меч, з слово — не стріла, і що орудування зброєю, а мовою, — вимагає зовсім інших засад...

— Думаю, — усміхнулася ласкаво донна Ізабела, — що шляхетні лицарі Ебани рівно ж спритні в одному й другому... Просимо ж заходити. Відвідини шляхетного донна Елеодора і його достойних синів уважаємо за велику честь для нашого скромного дому... Доне Габріель, просіть же до господи і наших шановних сусідів...

І дон Габріель, як велить етикета, просив. Але сусіди, як веліла та сама етикета,

відмовилися. Усі бо розуміли, що не випадає стороннім перешкоджати при першій зустрічі двох родин, між якими заносилося на інтимніші зв'язки.

— Ми дуже дякуємо шляхетним сусідам за запрошення, — висловив спільну думку дон Пенеда, — але скористаємо з ласкавости трохи пізніше.

— Дуже добре! — схвалив дон Елеодоро. — Якраз я мушу побачити всіх чільніших людей вашого міста, бо маю для вас важну новину.

Присутні нашорошили вуха і повитягали з цікавості Шиї, навіть Ґабріель де Лара запитливо подивився на свого приятеля, але через те, що приятель тільки таємничо усміхався, сказав:

— Сподіваюся якоїсь приємної новини, яка напевно торкатиметься нас усіх, тому ще раз прошу наших шановних сусідів завітати вечором з родинами до нашого дому.

Сусіди подякували й гурмою посунули з двору, обмірковуючи по дорозі, що то за новина їх чекає, а гості й господарі увійшли до великого і пишно обставленого сальону.

Дон Елеодоро, звичайно, поспішив наговорити компліментів родині де Лара, дивуючись і хвалячи собі витончений смак, з яким був прибраний дім, а господар тільки вдоволено посміхався.

— Прошу сідати, — запрошував він, — поки там що до чого — поговоримо собі в родинному колі...

Однак, "родинне коло" відразу розпалося на три частини: Елеодоро й Ґабріель сіли собі за великим столом і відразу поринули у справи Копальняного Дистрикту, дон Антоніо, хоч воно і не дуже випадало, затягнув Себастьяна на бік і запропонував йому партію шахів, а дон Ізабела, посадивши біля себе на канапі сестру, вказала навпроти місце Жібальдові.

З'явилися незмінні обслуговувачки столу — Барбара й Саломея — обнесли довкола таци з солодощами і напоями й поставали біля дверей, готові на кожний поклик господарів, чи гостей.

Дон Елеодоро привіз обох синів на вибір, але першенство належалося Жібальдові, як старшому. І молодий кавалер виявив себе гідним своєї ролі. Сидів на кріслі у повній пошані до співбесідниць позі і зразу ж найшов тему, якою зацікавив господинь дому: оповідав про свою останню виправу по ріці Тіете і пригоди, яких у цій виправі зазнав з цілою своєю бандеєю. Були там захоплюючі випадки з дикими звірями, крокодилами, гадюками й індіанськими племенами, були описи водоспадів, переправ човнами через ріки і тяжких переходів через праліси.

Треба признати, що Жібальдо був красномовним оповідачем, то ж і не дивно, що цілковито полонив увагу слухачок, примушуючи їх щохвилини то дивуватися, то лякатися, то радіти зі щирого серця. Їхні вигуки додавали лицареві ще більше охоти до оповідань і робили їх ще живішими і образнішими. Доходячи до якогось особливо напруженого пункту, він підіймав ліву руку й обережно торкався пучкою до свого волосся на лівій скроні, зраджуючи тим, що й тепер спогади його хвилюють. При тому зовсім не був хвальком, не намагався підкреслювати ані свого розуму, ані сприту, ані відваги, навпаки, говорив про себе, як про "ми" і про особу другорядну. Частіше

згадував Себастьяна, і той, почувши своє ім'я, підводив голову від шахів та посилав братові теплу, доброзичливу, але й zarazом трохи іронічну посмішку.

— І так, — кінчав своє оповідання Жібальдо, — налазилися і намучилися ми добре, але ні золотих гір, ні діамантових скель, про які уперто оповідали нам люди, не знайшли.

— Мусіли ж ви бути дуже огірчені невдачею, — співчутливо сказала дон Ізабела.

— Шляхетна сеньйора зволить помилитися, — заперечив Жібальдо. — Ми, правда, не знайшли того, чого шукали, але я від самого початку в казки не вірив.

— Мій шляхетний брат, — засміявся Себастьян, — коли йде в похід, то здебільша тільки для того, щоб розвіяти якийсь міт.

— А мій шляхетний брат, дотримуючи мені незмінно товариства в походах, робить це тільки для того, щоб потім зі мною разом посміятися.

— Як бачу, ваші походи цілком виплачуються... — усміхнувся дон Антоніо.

— Чому ж — ні? — стрепенувся Себастьян. — Я люблю походи хоч би тому, що в них людина пізнає багато цікавого.

Дон Елеодоро, відірвавшись на хвилину від розмови з приятелем, сказав з добродушним докором:

— А я, доне Себастьяне, мій дорогий сину, вже з нетерплячкою чекаю, коли ви перестанете дивитися на ці походи, як цікавий хлопчина, і пригадаєте, що вони сильно випорожнюють батьківську кишеню.

— Дозволю собі зауважити нашому достойному батькові, що він трохи недооцінює нашого Себастьяна, — вступився за брата Жібальдо. — Цей "цікавий хлопчик" є дуже дільною людиною в походах, і я би не радив ні людині, ні звірині міряться з ним силою серед пралісу. То він перед лицем шляхетних пань та ще хіба за шахами має такий смиренний вигляд.

— Егеж, і зі смиренным видом дасть мені зараз мата, — зморщив брови Антоніо і викликав загальний сміх.

— Чи ж справді оплатиться робити тяжкі походи і наражати життя на небезпеку для розвіяння мітів і для сміху над ними? — повернула до цікавої їй теми Анна-Марія.

— Ні, шляхетна сеньйоріто, — покрутив головою Жібальдо. — То лиш так говориться. Але насправді для мене походи диктуються іншою ціллю.

— Цікавістю?

— Ні, не цікавістю. Мій шляхетний брат, правда, ходить зі мною найбільше з цікавості і з почуття приязни до мене, але я завжди маю конкретну мету.

— Знайти поклади?

— Поклади також входять в рахунок, але не завжди і не в першому пляні.

— Що ж тоді?

Жібальдо підніс руку і торкнувся пучкою свого волосся над вухом:

— Є дві головні причини, які мене женуть у походи: шукання нових доріг у глибину краю і завоювання нових теренів.

— І що з тих доріг і теренів?

— Багато, шляхетна сеньоріто! Мусимо опановувати край і закладати нові оселі, щоб нас не випередили еспанці. Для цього потрібно знати дороги і стояти твердою ногою в найдальших закутинах пралісу. Там треба оселявати наших людей!

— І хто ж погодиться жити в тих "найдальших закутинах пралісу"?

— Я перший, шляхетна сеньоріто!

— Ви, доне Жібальде?!

— Так, сеньоріто, я! Ми опанували лишень східне побережжя континенту і вже трохи його вивчили. Але ніхто не знає, що криється в його надрах. І я, хоч і не вірю в міти, вірю, однак, в те, що головного ще ніхто не знає. Мене манить мрія — знайти десь далеко-далеко гарну й багату місцевість, яка б мала добре сполучення з побережжям, і там заснувати місто. Залюбки оселився б у такій закутині і посвятився б для її розвитку, як посвятився ваш шляхетний падриньо для Паранагви.

— І тоді наступив би кінець вашим походам?

— О, ні, шляхетна сеньоріто! Нова оселя стала би для мене лишень базою і вихідним пунктом для дальших виправ. Звідси, з побережжя Атлантику, є дуже далеко і дуже невигідно підбивати нові терени, а ще тяжче — втриматися на них. Щоб назвати землю своєю, не досить пройтися по ній туди й сюди, — її треба загосподарити.

Анна-Марія, уявивши себе дружиною Жібальда, закинутою в якийсь далекий кут дикого пралісу, приреченою ціле своє життя сидіти в порожньому домі й виглядати чоловіка, посумніла, а потім обізвалася вголос:

— Яка ж все таки сумна доля дружин завойовників!

Жібальдо побожно схилив голову, бо ж уже бачив оцю молоду панну з блакитними жилками на скронях в ролі майбутньої дружини конкістадора:

— Що ж робити, шляхетна сеньоріто? Живемо в часі й серед обставин, які вимагають великих жертв: чоловіки для майбутнього батьківщини мусять зрікатися теплоти й затишку родинних вогнищ, а жінки — в самотності збувати дні й підтримувати вогонь, щоб їхні мужі, повернувшись з походу, могли обігрітися й відпочити. Становище жінки є тут дуже невідрадне, але подвійно почесне, тому я, наприклад, просто молюся до жіноцтва, як до святих. Можу сказати сміливо, що життя їхнє далеко важче, ніж наше. Чоловіки самим Богом створені для твердого життя, для трудів, війни й невигід. То ж нам ці походи — дрібничка. Але інша річ — жіноцтво. Воно вимагає опіки, ніжності й достатків.

— Але ж, доне Жібальде, — вмішалася в розмову дона Ізабела, бачучи, що вона набирає надто похмурих рис, — я гадаю, що і мужі й жінки мають подостатню винагороду за свої жертви!

— О, так, шляхетна сеньоро! — поспішив згодитися Жібальдо. — Радість і любов, з якими зустрічають жінки своїх чоловіків при повороті з походів, є такою винагородою, для якої не жаль ніяких жертв!

— Жінки також мають свою винагороду, — поспішила з запевненням дона Ізабела. — Кожний похід чоловіків побільшує їхній добробут, збільшує значення в суспільстві, а, окрім того всього, жінки мають також від зустрічі радість і любов. За те все справді

варто трохи понудитися.

— А все ж було б краще, коли б шляхетні лицарі, вибираючись в похід, забирали б з собою і жінок, — висловила свою думку Анна-Марія.

— О, шляхетна сеньйоріто! — запротестував Жібальдо. — А котрий би ж справжній лицар дозволив своїй дружині пускатися в такі походи?! Інша річ — індіанки, чи метиски — жінки нижчої раси і касты: ті змалечку звикли до тяжкої праці, неvigід і недоїдання. Тому вони ще можуть супроводжати чоловіків у походах. Але високородні, тендітні пані — ні!

— Дон Жібальдо вважає, що високородній жінці легше лишитися вдома і роками терпіти найтяжчі муки за долю чоловіка?

— Хто ж каже, що це легко? Звичайно, ні. Але, власне, я тому й мрію про заснування оселі в дальшому кутку, щоб походи не тривали роками, а обмежувалися до кількох тижнів. Адже краще і для чоловіків і для жіноцтва, коли розлука є коротшою. Тепер ми страшно багато часу тратимо на подорожі, а його можна використати для праці на користі краю і на радість перебування в родинному колі. От, не знаю лишень, чи я знайду в світі таку шляхетну душу, яка б схотіла розділити мою долю і підтримати мої наміри? Коли б знайшов — був би безмежно щасливий і влаштував би своїй пані таке життя в новій оселі серед пралісів, про яке може хіба мріяти найзначніша жінка в європейській столиці...

Анна-Марія густо почервоніла й притулилася до сестри, не відповідаючи ні слова. А дон Жібальдо тягнув далі:

— Але що ж? Навряд, чи така самовідречена душа знайдеться, а, як і знайдеться, то невідомо, чи дасть мені свою руку... Може, знайде достойнішого... Ми з братом не маємо ні матері, ні сестри, а наш шановний батько також рідко коли буває вдома — все їздить у різних справах. Ми не маємо нікого, хто б нас зустрів на порозі дому й привітав біля теплого вогнища...

Тут Жібальдо, похиливши голову, зажурився.

Пані зворушилися до сліз і дивилися на нього співчутливо.

— О, доне Жібальде, — врешті промовила схвильовано Анна-Марія, — я бачу, що шляхетний сеньйор сам себе недооцінює, але я переконана, що не одна панна з найшляхетнішої родини з радістю прийняла б руку такого видатного лицаря і уважала б за честь для себе розділити вашу долю і підтримати ваші наміри...

Вона не казала нічого конкретного, але досить було глянути на вираз її темних очей і її збудженого обличчя, щоб пізнати у ній саме ту, яка б охоче погодилася на життя в глухій закутині пралісу і на терпеливе очікування свого чоловіка при завжди розпаленому вогнищі...

Жібальдо зрозумів її й відразу повеселів, окрилений натяком на можливість вимріяного ним щастя, та почав далі снувати свої пляни на майбутнє.

Час пролетів непомітно, і дона Ізабела врешті підвелася, бо треба було зайнятися приготуванням до вечірнього прийняття. За нею, мов на команду, схопилися і всі три Ебани, відразу пригадавши собі невідкладні справи: дон Елеодоро пригадав собі, що

має поїхати з Жібальдом на корабель, а Себастьян мав припилювати перевезених на берег речей і товарів. Антоніо зголосився до товариства старших Ебанів, дон Габріель хотів допомогти Себастьянові, але увійшов отець Жоакінь і попросив його на кілька слів дискретної розмови. Так порозходились усі, й лишилися самі пані дому.

— Ну, і дуже страшні показалися Ебани? — спитала дона Ізабела весело.

— Ах, сестричко, я навіть ніколи собі не уявляла, що вони такі! — захоплено вигукнула Анна-Марія. — Який мудрий дон Жібальдо, який відважний, який діловий, яка витонченість у нього в поведінці й розмові!

— А що, а що, привереднице! — грозила дона Ізабела пальцем. — Я ж тобі казала. І не зіпсувала їх домішка індіанської крови, правда?

Анна-Марія пригадала собі випадок на ганку й закрепила губку:

— У всякому разі, дона Жібальда — ні. Але щодо дона Себастьяна... Не знаю... Він мені зовсім не сподобався.

— Слава Богу! — пожартувала дона Ізабела. — Добре, що тобі сподобався лишень один, бо, коли б сподобалися юбидва, був би з того великий клопіт...

— О, доно Ізабело, я ж ще нічого не сказала! — вкрай засоромилася панночка і сховала обличчя на грудях сестри.

— Ну, ну, — поцілувала її дона Ізабела, — не маєш чого переді мною соромитися. Я мушу знати все і дуже тішуся, що ти зуміла належно оцінити дона Жібальда. Іди ж переодягнися. Зараз пошлю до тебе Жарі... Ах, правда, я й забула... Не знаю, що з нею зробимо? Я все ж таки не можу повірити, щоб вона була здібна на такий ганебний вчинок.

— Ах, доно Ізабело, моя найдорожча сестро, я задля сьогоднішнього дня готова їй все простити. Може й справді вона не винна. Прошу йти й не турбуватися. Я сама її знайду і спитаю по-доброму. Якщо вона ті сережки й взяла, то віддасть, і більше такого не зробить. Тільки де ж вона поділася? Напевне, дурненька, з переляку десь заховалася і на очі не показується.

Жарі дійсно заховалася, але недалеко: вона весь час сиділа в коридорі за дверима в темному кутику й чула все.

— Слава Богу! — перехрестилася радісно. — Але треба вдавати, що я зовсім не ховалася і щось роблю...

Вичекавши, поки дона Ізабела й Анна-Марія відійшли далі, вона вислизнула зі свого сховку і почала збирати покинутий посуд. Забравши дзбанки, тарілки й кубки на тану, рушила до кухні, але у великій їдальні несподівано наткнулася на Себастьяна, що оглядав портрети на стінах.

— А-а, ти?! — радісно здивувався Себастьян і загородив дівчині дорогу.

Жануарія стала, спустивши вії на очі, де й тепер грали таємничі зайчики. Себастьян більше нічого не говорив, лишень мовчки любувався вродою молодої рабині.

— Шляхетний сеньйор зволить дарувати, — тихо обізвалася Жарі, не підводячи очей, — але я мушу йти.

— Куди ж так поспішаєш?

— О, достойний кавалер кпить собі з бідної рабині, ніби не знаючи, куди вона може спішити...

— Справді так спішиш? — продовжував жартувати Себастьян і далі не давав проходу. — А я просто вмираю зі спраги! Дай мені чогось випити.

Жануарія поспішно поставила тацу на стіл, наллала в кубок вина і з уклоном подала гостеві. Більше, ніж коли, мала вигляд загадковий і привабливий, більше, ніж коли, викликала бажання заглянути у прикриті віями, таємничі очі.

Себастьян пив помалу, відривався за кожним ковтком від кубка й не спускав одверто-захопленого погляду з Жануарії.

— Як тебе звуть, красуне? — спитав.

— Жануарією, або Жарі — як буде завгодно шляхетному сеньйорові, — незмінно тихим і сумним голосом відповіла дівчина, хоч серце її росло й стрибало з неznаної досі втіхи.

Захоплені розмовою, не чули, як до дверей зблизилася Анна-Марія й стала, мов ослупіла*.

— Солодке це вино, — зальотно усміхався Себастьян. — Напевне ти, Жарі, скупала в ньому своє серце...

— Шляхетний сеньйор далі кпить собі з бідної рабині, — ще сумніше відповіла Жарі, й на цей раз сум її був щирим. — Коли б я справді скупала в цьому вині своє серце — воно стало б найстрашнішою отрутою.

— Ов, то ти така недоброзичлива для мене, дівчино, що хотіла б мене отруїти?!

— Бідна рабиня умерла б з розпуки, коли б з її вини шляхетному сеньйорові спав один волос з голови, а отруту й гіркоту з мого серця я сама ковтаю.

Себастьян відставив недопитий кубок, взяв обидвома руками Жануарію за плечі й потрусив.

— Подобаєшся мені, Жарі! — сказав зі щирим захопленням. — Але, такі солодкі устонька, таке солодке личко, а в серці, кажеш, отрута й гіркота. Можу я знати, чому?

— Рабиня не має права скаржитися на те, що діється в її серці, навіть тоді, коли воно попеліє від сорому й образи, — їдко сказала дівчина, — а залицяння шляхетного кавалера, незалежно від їхньої форми, мусить уважати великою честю для себе...

Немов би відчувши під своїми долонями розпечену грань, Себастьян відсмикнув руки від плечей рабині і змішався страшно.

— Пробач мені, Жарі, — почав перепрошувати, — я не хотів тебе образити. Я висловив лишень щиро те, що почуваю. Кажу тобі, що подобаєшся мені, а після твоїх слів почуваю до тебе ще й глибоку пошану. Пробач!

Анна-Марія, не довіряючи власним очам, стояла, дивилася і тряслася, мов у лихоманці. Що вона бачить, що? Шляхетний кавалер дон Себастьян Педро Лоуренсо Перейра понижується до того, щоб просити пробачення у рабині?! Як він сміє?! Яке має право цей зухвалень з роздертою губою захоплюватися рабинею, коли йому зроблено честь — дозволом шукати прихильности баронівни Анни-Марії фон Барт?! Але він у першій же хвилині зігнував цілковито цю ласку і свої обов'язки, а натомість

звернув увагу на індіанку! Так, на індіанку, дикунку, рабиню, злодійку! А ця дикунка, рабиня й злодійка дозволяє собі поводитися, мов родовита шляхтянка, і говорить мовою, що є виключно привілеєм аристократії!

Побачивши, як Себастьян ухопив Жануарію за плечі, вона мало не закричала, така заздрість її огорнула, і була б зрадила себе, коли б своєчасно не затулила уст рукою. Уявила себе на місці Жарі — і їй стало млосно. Звичайно, це було страшним зухвальством з боку Себастьяна, і він міг на нього собі дозволити лишень супроти рабині. Але... але... яким же нудним і млявим видавався Жібальдо зі своєю шанобливістю, зі своєю витонченістю у поведінці у порівнянні до цього зухвальця!

— Я мушу йти, Жарі, — говорив тим часом Себастьян. — Але я ще зустрінуся з тобою і так довго тебе проситиму, поки не дістану твого прощення.

Баронівна відскочила від дверей і, не тямлячи себе, помчала до хресного батька. По дорозі зустріла отця Жоакіня, але навіть не вклонилася йому, і, мов фурія, увірвалася до кімнати Габріеля.

— Чи мій шляхетний падриньо знає, що діється у нашому домі?! — крикнула з порога Анна-Марія, тремтячи всім тілом, а жилки на її скронях здулися батогами.

— Спокійно, моя дитина, спокійно! — обізвався дон Габріель. — Казав мені оце падре Жоакінь, але я не хотів його навіть слухати. Жануарія може мати свої хиби, але на крадіжку вона нездібна, це кажу тобі напевно!

Анна-Марія вже й сама забула про сережки, але в цьому моменті дуже зраділа пригадкою, бо інакше попала б у глупу ситуацію: не признаватись же було справді, що підглядала Себастьяна і Жануарію!

— Так падриньо гадає? — перепитала вона. — А я кажу з певністю, що та підла рабиня вкрала сережки!

— Анно-Маріє, — суворо стягнув брови дон Габріель, — прошу вас не кидати тяжких підозрінь незаслужено. Жануарія, хоч і рабиня, але рабиня чесна!

— Ні, не чесна! — кричала Анна-Марія. — Злодійка вона, злодійка, злодійка!

Надбігла перелякана дона Ізабела.

— Тихо, моя дитино, тихо! — почала вона заспокоювати сестру. — Не випадає робити скандалу тепер. У нас же гості. Дон Себастьян є в домі — і що він подумає?

— Хай думає, що хоче! Хай знає! — ще голосніше кричала Анна-Марія, якій згадка про Себастьяна була сіллю на відкриту рану.

— Доно Ізабело, — не витримав де Лара, — роблю вас відповідальною за цей безглуздий наклеп на Жарі!

— О, доне Габріеле, мій достойний мужу, — залебеділа жінка, — я й сама не хочу в це вірити, але Жануарія дуже дивно поводитьсь...

— Коли так, — розсердився остаточно де Лара й зірвався з місця, — то мусимо цю справу зараз же в'яснити! Де вона? Жарі! Гей, Жарі, а ступай но зараз сюди!

Десь з глибини дому виринула Жарі й попростувала на заклик господаря. Вона вже догадалася, чому її кличуть, і знову незрозумілий страх вступив у її серце. Підозріння було таке ганебне, таке образливе, що вона почувала свою повну безсилість проти

нього боронитися. Стала перед доном Габрієлем з похиленою головою, впертими в землю очима, ніби саме втілення провини й сорому за поповнений вчинок. Її збентеження було таке очевидне, що викликало підозріння навіть у пана.

— Ходи сюди, Жарі! — гострим тоном наказав він. — Ти збирала біжутерію в той день, коли приїхала сеньйоріта?

— Збирала... — хриплим голосом вишептала дівчина.

— І ти тоді не бачила сережок... тих... таких... До чорта! Які то були сережки?! — обернувся він до жінки.

— Та вона знає, — відповіла дон Ізабела, ображена грубіянським вигуком чоловіка. — Шафірові.

— Ага, шафірові! Отже, бачила ти тоді шафірові сережки?

Жануарія корчилася під цим допитом, обливалася холодним потом і намарне силкувалася обернути язиком. Він задеревів і занімів, як заклятий. І дівчина мовчала.

А за дверима вже зібралися цікаві: Барбара, Саломея, куховарки і навіть дворові раби. Це ще більше лякало дівчину, відбираючи у неї решту сили.

— Ну, — виходив зі себе дон Габрієль, і голос його почав зриватися, — бачила ти ті прокляті сережки, до сто чортів, чи не бачила?!

Дивно, він уже сам був переконаний, що Жануарія винна, але йому хотілося, щоб вона сказала "ні". Тоді відпустив би її і заборонив би раз на все про ті сережки згадувати. Жаль було йому дівчини, бо по-своєму любив її, цинив за працьовитість, чесність, відданість. І от — такий сором стягнула на себе, дурна!

— До сто чортів! — лютував він. — Ти будеш відповідати, чи ні?!

Мовчанка...

— Жануаріє, — зійшов на благальний тон Габрієль, — відповідай зараз же! Адже, ти їх не брала, ти не могла такого зробити, правда? Признайся!

Почуваючи на собі нап'яті до скрайніх меж численні погляди, Жарі з жахом нотувала, що в її душі зродилася якась чужа, ворожа їй сила, яка паралізує волю й розсудок, змушуючи діяти всупереч правді й здоровому глуздові. І дівчина не могла їй опертися, ані побороти її. Дивуючись сама собі, випростувалася, з ненавистю зиркнула на дон Габрієля й цинічно відповіла:

— Чому ж не могла? Змогла! Змогла і вкрала! Вкрала і викинула в море на злість вам усім!

Ці слова прозвучали, як удар в обличчя, і всі сахнулися, відхиливши голови назад.

Хвилину панувала німа мовчанка, а потім розляглася луна вже не уявного, а справжнього поличника: дон Габрієль вдарив! Вдарив не за те, що вкрала, а за те, що так безлично призналася, що виставила його на глум, що знехтувала його добрим наміром і підказаним виходом до рятунку.

— Підеш на конюшню, коли так! — не сказав, а плюнув їй в лице. — Там з тобою Маврикій поговорить! Гей, де там Маврикій?! Бити до неприємності!

І, не дивлячись більше ні на кого, лютий, як темна ніч, Габрієль вирвався з кімнати...

Вістка блискавкою облетіла всю господу й донеслася у всі закутки: Жануарія обікрала панів! Жануарію битимуть на конюшні!

У дворі зароїлося від цікавих, бо збіглися вже й сусідські слуги, і коли, нарешті, біля чорного входу з'явився урочистий Маврикій, тримаючи в одній руці канчука, а в другій — волосся дівчини — всі завмерли від напруження.

А Жануарія вже більше не була ні цинічно-сміливою, ні самовпевненою. Перелякана, напівбожевільна від розпачу, вона кричала і впиралася з усіх сил. Це додавало ще більше поваги Маврикієві у виконанні його такої важливої функції. Вдаючи цілком байдужого до криків і спротивів своєї жертви, він тягнув її далі, лиховісно поблискуючи очима. Нема де правди діти — любив розправи на конюшні й жалував постійно, що такі нагоди рідко трапляються в домі де Лара, то ж сьогодні мав подвійну приємність: і за саму розправу, і за розправу саме над Жануарією, якої попросту не зносив. Йшов помалу, але твердо, і кожних кілька кроків з насолодою шарпав дівчину за волосся.

На середині подвір'я його перепинила Сабія, кинулася перед ним на землю, вчепилася, наче кліщами, за його ноги і закричала:

— Не бий її, Маврикіє, не бий! Вона молода, вона не знесе батогів! Бий за неї мене, Маврикіє, бий, скільки хочеш! О, доню моя, доню! Моя єдина дитино, моя Жаїро!

Маврикій відпихав жінку ногами, але через те, що йому це не вдавалося, скрипнув зубами і заніс канчук.

— Стій, мамелуче! — вхопив його за руку Пірауна, що виріс несподівано, ніби з-під землі. — Не смій бити ні жінки, ні доньки, бо не жити тобі на світі! Я сам піду до пана... Я сам йому скажу...

На Пірауну страшно було дивитися: його очі налилися кров'ю, лице посіріло, як земля, а голі груди ходили, ніби боки загнаного коня.

— Не бий, мамелуче, ні жінки, ні доньки, бо горе тобі буде!

В голосі Пірауни чулася така глуха розпука, що перед нею блідли крики Жануарії й ридання Сабії.

— Геть!!! — вереснув Маврикій, пробуючи звільнити руку.

Але Пірауна не пускав. Стояв, як скеля, і роззирався довкола божевільними очима.

— Васко, Пасквал, Жвоне! Чого стоїте?! — вдався Маврикій по допомогу. — Заберіть це сміття з дороги!

Закликані мамелуки накинулися на Пірауну, хтось підхопив Сабію, і Маврикій, ще з більшою силою шарпнувши Жануарію за волосся, потягнув її далі.

Частина глядачів лишилася дивитися на бійку, що її звів Пірауна один проти п'яťох, частина, переважно жінки, тримали й зацитькували Сабію, але більшість посунула вслід за Маврикієм до конюшні.

Аж тут знову сталася несподівана річ: стрибаючи, мов леопард, через натовп продерся Себастьян і вже при самому вході в конюшню, вчепився за комір Маврикія.

— Стій!!! — крикнув люто. — Пусту дівчину!

Заскочений втручанням високого гостя, Маврикій розгубився:

— Шляхетний сеньйор зволить жартувати, бо розпорядження пана дому...

Але Себастьян не мав охоти жартувати, а ще менше — вислуховувати пояснень слуги. В одній секунді батіг вилетів з рук Маврикія і, описавши круту параболу, зі свистом упав десь поза натовпом, друга рука мамелука, викручена, як перевесло, опинилася за спиною її власника, а сам Маврикій охнув і з усього розмаху сів просто на купу гною, недавно викиненого з конюшні.

— Що сталося, Жарі? Що сталося? — допитував Себастьян, термоясячи дівчину за плечі.

Але через те, що потрясена дівчина не могла прийти до голосу, хтось послужливий поспішив з поясненням:

— Вона вкрала в панів сережки, і за те її мають бити батогами...

— Неправда, неправда, неправда!!! — нагло закричала Жарі. — Нічого я не крала! О, Боже мій, яка ж то ганьба!

І стільки глибокого й гарячого обурення було в її словах, стільки болю й щирости, що вже ніхто більше не вірив у її провину.

— Тихо, Жарі, тихо! — суворо сказав Себастьян, і його шрам на підборідді затремтів, надавши обличчю зловісного вигляду. — Ходім до панів...

Мовчки розступився перед ними натовп і супроводив їх якимись понурими поглядами, а навіть зв'язаний по довгій боротьбі Пірауна звівся на ноги й мовчки слідкував очима за дивним гостем, що вів його доньку за руку.

А в домі в ту хвилину почулися також вигуки й біганина.

— До сто чортів! — грімив голос Габріеля де Лари. — Сеньора, видно, осліпла на старости літ! Гей, там! Приведіть зараз же Жануарію! Скоро, скоро, до сто чортів!

І, не чекаючи виконання розпорядження, він сам вискочив на подвір'я, де відразу зіткнувся з Себастьяном і Жануарією.

— Шляхетний доне Габріелю, — почав Себастьян, — прошу великодушно дарувати, але зайшло прикре непорозуміння...

— Знаю, знаю! — гримав далі де Лара. — Моя ста... донна Ізабела вже знайшла сережки. Зачепилися десь там поміж іншими брязкальцями і лежали собі спокійно в касетці. Не можна було раніше краще пошукати, але треба було чекати, поки цю амбітну креатуру* на конюшню повели... Хай дідько возьме всі сережки і всі бабські брязкальця! А ти, дурна, — звернувся до Жарі, — що за комедію видумала, га? Чому збрехала сама на себе? Та я ж у це від самого початку не вірив! Ой, треба би було тебе за кару попарити трохи на конюшні, але, маєш щастя сьогодні: прощаю на цей раз. Але два дні не показуйся мені на очі, чуєш? Щоб ні завтра, ні післязавтра я тебе не бачив! Маєш вільне і можеш робити, що хочеш. Марш!

За цим гриманням і лайкою у Габріеля де Лара пробивалася ніяковість і така глибока радість, що у дівчини потепліло на серці. Зложила панові глибокий уклін, поцілувала його руку і увійшла до дому.

На порозі до своєї кімнати зустріла дону Ізабелу, заплакану і, як звичайно у всіх прикрих випадках, розгублену. Баронівна стояла побіч і мала вигляд вкрай спешений і

неприятний.

— Жарі, — захлипала дона Ізабела й обняла похресницю за шию, — навіщо ти так сказала? Чому не оправдалася?

Жарі холодно відвела руки хресної матері й визволилася з її обіймів.

— Коли б так сеньйору, доно Ізабело, хтось обвинуватив у злодійстві, чи сеньйора також уважала б за гідне оправдуватися? — спитала гордо. Не вжила слова "мадриня", бо в цей момент відчула, як щось безповоротно увірвалося поміж нею і цією старіючою німичною жінкою.

Відповідь була зухвалою, навіть безличною, але Жануарія зараз була поза межами приписів і кари, і не оминула нагоди, щоб з того не скористатися. А дона Ізабела, свідомо своєї вини, також не мала сили запротестувати, чи обуритися, то ж змовчала, приймаючи образу, як належну відплату.

— Иди, Жарі, — сказала тихо. — Дон Габріель наказав дати тобі два дні вільного. Сеньйоріта також обійдеться без тебе... Барбара тебе заступить...

Жануарія ледве помітно хитнула головою і попростувала до своєї кімнати. Тут лишень відчула, що обличчя її палає, щемить шкіра на голові, а тіло в багатьох місцях болить і пече.

З огидою зірвала з себе пошматовану одержу, замкнула двері й кинулася на ліжку.

Лежала, мов у якомусь гарячому, задушливому й густому тумані, що пік мозок, давив на серце, гасив кожну виразнішу думку й живіше почування. Одне лишень у тому всьому було відрадне — свідомість безпеки, відпочинку, принаймі, тимчасового. Інколи у неї ставали перед очима окремі моменти з сьогоднішнього дня, й тоді вона здригалася, але зараз же старалася відігнати всякі спогади геть і не думати ні про що. Чула, як дім поволі почав виповнятися голосами гостей, гамором і метушнею, але їй здавалося, що це все десь дуже далеко від неї.

Так пролежала до смерку, і лежання знудилося. Встала, одягнулася й почала міркувати, що з собою робити, як під дверима обізвалася Барбара.

— Жарі, Жарі, а відчини но мені, скоро!

Жарі відчинила і впустила Барбару, яка несла повну тацу їди і запалену свічку серед неї.

— Дона Ізабела веліла тобі принести вечерю, як справжній пані, — пояснила муринка і засміялася.

— Забери назад! — похмуро розпорядилася Жарі. — Я не хочу їсти.

— Хі! Мені нема діла до того, чи ти хочеш їсти, чи ні, а сказали принести — я принесла.

Барбара спритно викладала полумиски на стіл, а, коли скінчила, втомлено сіла з тацю в руках просто на підлогу під дверима.

— І-і-і! — зітхнула вона, обтираючи пітне обличчя. — Там таке робиться! Ти вже чула?

— Що?

— Що Паранагва тепер уже віла, а дон Габріель — капітан-мор. Гуляння в місті й

вільне на сьогоднішній вечір для всіх рабів. Тільки ми мусимо гарувати... — додала на кінець сумно.

Жарі наляла собі трохи овочевого соку до кубка і пила його мовчки.

— А ти що робитимеш? — спитала Барбара.

— Йду.

— Йдеш на забаву? От, щаслива! Повезло тобі сьогодні: і не били і два дні вільного дали. Хі-хі-хі! А... а знаєш, що?

— Ну?

— То сеньоріта сьогодні з заздрости зробила.

— Що плетеш? З якої заздрости?

— О, ти ще й питаєш! Та ж сьогодні Маврикій волочив тебе на конюшню...

— Годі, Барбаро! — роздражнено увірвала Жарі. — Не хочу слухати! — і рішучо взялася за клямку дверей.

— Чекай, Жарі! — поспішно зашепотіла Барбара. — Ти ж нічого не знаєш... Але я щось бачила... Розкажу тобі, коли мене не зрадиш... Розказати?

Муринка, видно, була сьогодні виїмково добре до Жануарії, як до героїні дня, успокійлена, а, окрім того, їй палило бажання — поділитися відомостями, на які вона посідала виключне право.

— Що бачила? — зацікавилася Жарі й пустила ручку дверей.

— Бачила, як тебе й Себастьяна сьогодні підглядала в їдальні наша сеньоріта. Хі-хі-хі! — порскнула сміхом муринка й зараз же затулила собі уста долонею. — Стояла за котарою* й дивилася... Вона бачила тільки вас, а я — вас і її. Хі-хі-хі! Видно, сеньоріті дуже не сподобалося, що той кавалер залицявся до тебе, бо вона зараз же побігла до дона Габрієля і наробила крику на цілий дім про сережки... Їй напевне жаль для тебе одного брата, бо вона хотіла б вийти заміж відразу за обидвох. Хі-хі-хі!

Все це видавалося Барбарі дуже забавним, і вона раз-по-раз порскала сміхом, затуляючи собі уста і боязко озираючись на двері.

— Але ти, Жарі, не будь дурною, — накінець по-приятельськи порадила Барбара. — Не пускай того гарного кавалера зі своїх рук, а виходь за нього заміж, і тоді станете з сеньорітою братовими. О, вона дуже собі того не бажала б, а ти зроби їй так на злість. Хі-хі-хі!

— Барбара-а-а! — гукнули десь з кухні.

Барбара затріпала руками, приложила собі палець до уст на знак того, що розмова була довірочна, і вибігла з кімнати, репетуючи в коридорі на ціле горло:

— Йду-у-у!

Жануарія постояла ще трохи, до краю схвильована словами муринки, повторюючи собі пошепки: "Виходь за нього заміж... Виходь за нього заміж..."

Потім погасила свічку й тихенько вийшла надвір.

Бажане слово

Стояв погідний, півпрозорий вечір, зітканий з синього шовку темені, припорошений золотим блеском яскравих зір, напоєний запахом камелій, що фосфорично голубіли в сутінках і видавалися порцеляновими коронами серед темного листя. Багаття, розложені бездомними десь поза містом, своїми гострими, рухливими язиками жадібно лизали синю прохолоду й курили в небо сиво-чорним димом, або сипали рясними іскрами.

Трохи повагавшись, Жануарія постановила вийти задньою брамою до ріки й скупатися. Пройшла двір, господарські забудови, минула сторожу при брамі й за кілька хвилин в нерішучості спинилася над берегом Ітібере. Вперше була тут так пізно, і все довкола видавалося їй дивним і незнайомим. Широко розлита по пісках, тиха й лагідна при денному світлі, ріка тепер мала зовсім інакший вигляд: її веселе блискуче плесо в цю хвилину стало чорним і загадковим, а хвилі, гнані припливом моря проти течії, билися об береги й хлипали, ніби знеможені від довгого ридання.

Ставши на горбику, Жарі глянула у воду. Якась сильніша хвиля підкотилася їй під ноги й зараз же відскочила назад, а дівчині видалося, що ріка ліниво зіпнула, відкрила бездонну, чорну пащеку й замерла, чекаючи на жертву.

"Ходи! — казала й накидала магнетичні сіти, що паралізували дівчину й тягнули у вогку отхлань. — Ходи, ти моя!"

Жануарія подалася крок назад і струснулася, звільняючись від липких тенет гіпнози. Її обняв жах, такий пронизливий і гострий, що вона мерщій кинулася тікати геть від ріки.

— Х-х-а! — іронічно хлюпнула їй навздогінці Ітібере й таємничо замовкла.

Щойно відбігши далеченько, дівчина трохи заспокоїлася й почала сама себе картати:

— Ну, і чого я така смішна? Ввижається мені, не знати що! Та тут же, скраю, зовсім мілко, і дно незрадливе. Чого ж боятися?

Але вертатися все ж не важилася. Йти в місто — також ні. Там уже на вулицях палали вогнища, грали музики, лунали співи й сміхи розбавлених рабів і слуг. З ними не мала охоти стрічатися. В домі де Лара аж гуділо, а крізь повідчинювані вікна лилися на вулицю потоки світла й гамір балю.

Отже, ні в домі, ні в місті не було чого робити.

Ще трохи повагавшись, дівчина повернула ліворуч і, обходячи пристань, поволі побрела далі, де не було небезпеки когось зустріти на морському березі.

Йшла й думала...

Що, справді, чекає її в майбутньому? Анна-Марія, як по всьому видно, одружиться з Жібальдом. І тоді? Забере її з собою, видасть заміж за раба і лишить при собі, бо ж треба буде комусь управляти домом шляхетної нездари — сеньйори Ебано Перейри... Прикладати якусь вагу до залицянь Себастьяна? Ох, Боже, він якраз є таким, про якого раніше мріяла Жануарія! Але чи це можливе? Ще недавно таке щастя видавалося їй

цілком природним, але після приїзду Анни-Марії все змінилося. Жарі стала почувати себе меншою, негіднішою, і мрії її вже не сягали так сміливо далеко. Де-де їй числити на Себастьяна?!

А, однак, чому ж би й ні? Чи вона погана собою? Чи поступиться розумом і вихованням перед першою-ліпшою шляхтянкою? Чи ж не одружуються багаті кавалери з зовсім дикими індіянками? Що ж би було в тому неможливого, коли б Себастьян і справді захотів одружитися з нею? Але, правду сказала Барбара, Анна-Марія того собі не бажала б і не допустить до того, напевно! Чи ж не заявила недавно, що не дасть Жануарії вільної? А, може, надумається, подобріє?

— От, коли б так піти до старої Квезезу! — впала на помисл дівчина. — Вона сказала б правду. Як шкода, що до неї далеко, і дорога небезпечна! Але, коли б поїхати гуртом ще з кимось... Попросити у донна Габрієля коней... Гм...

— Жаїро! — увірвав її роздумування несподіваний оклик, і дівчина аж кинулася з переляку. Оглянулася — за нею йшов Пірауна.

— Почекай, Жаїро, маю тобі щось сказати...

Жануарія зупинилася й чекала, але батько м'явся, видимо, не знаючи, з чого почати розмову.

— Куди ж ідеш, Жаїро? — спитав урешті.

— Ет, сама не знаю! Йду собі — і все...

— А що пани кажуть, Жаїро?

— Нічого не кажуть, Пірауно. Зробилися дуже добрі й дали мені два дні вільних, бо бачать самі, що були несправедливі до мене.

— А вони можуть бути справедливими?! — несподівано вибухнув Пірауна. — Чи ж то вже справедливість, коли раба менше б'ють, ліпше годують, чи дають йому два дні вільних?! О, Жаїро, щастя їхнє, що сьогодні так скінчилося, бо, коли б хоч один удар спав на тебе, — мав би Габрієль зараз іншу забаву!

— Що б ти зробив? — злякано спитала Жарі.

— Н-не знаю... Н-не питай ліпше... — крізь сціплені зуби відповів Пірауна. — Але з мене вже й так досить панської доброти і справедливості...

— Не говори дурниць, Пірауно, і не гріши! — вступилася за панів Жарі. — У нас лишень одна сеньйоріта зла, як гадина, ну, і донна Ізабела трохи змінилася через неї. Але дон Габрієль? Можеш на нього нарікати? От, коли б ти попав до Томаза Фернандеса, який ніколи не розмовляє з рабами без канчука в руках, або до Вале Порто, у якого раби падають з голоду і сплять у кайданах, — ти б тоді належно оцінив нашого пана...

— Для мене, Жаїро, вони всі однакові!

— А для мене — ні! Я таки волію донна Габрієля.

— А я волію не мати нікого! Але для тебе, Жаїро, то треба би було такого, як Томаз Фернандес, чи Вале Порто, або ще й гіршого...

— Дякую... Бачу, що ти бажаєш мені добра...

— Тільки добра, Жаїро! Бо наші пани отруїли твою душу ласками і подарунками,

примусили тебе забути про рабство, заглушили у тобі бажання до свободи, вбили твою гордість... Але, коли б ти була рабинею Томаза Фернандеса, чи Вале Порто, ти б думала і почувала інакше. Твоє тіло було б брудне, виснажене і вкрите кривавими рубцями, але душа була б здоровою. Тепер же твоя душа гнила, як корінь рослини, що вибуяла на занадто жирному ґрунті...

— Мені здається, що то твоя душа гнила, Пірауно, — неприязно відповіла Жарі. — Належиш до невдячних і не ціниш добра. Зіпсували тебе ласки дона Ґабрієля.

— Мене — ні, Жаїро! — заперечив Пірауна. — Був такий час, признаюся, але це вже минуло. Я тепер не хочу ні ласк, ні добра з ворожих рук!

— А чого ж ти хочеш?

— Волі, Жаїро!

— Ба, Пірауно, чи ж то один хоче волі? Чи ти думаєш, що я її не хочу?

— Так?! — невимовно зрадів Пірауна. — Для чого ж ми тоді тратимо час? Коли хочеш волі — тікаймо! Тікаймо, дитино! — і він ухопив Жарі за руку.

Дівчина зовсім не сподівалася такого звороту розмови і злякалася:

— Тікати?! Як це можна тікати? Та нас же піймають!

— Не піймають, Жаїро, ні! Ліси великі, і ми зайдемо в таку гущавину, де нас ніхто не знайде! Тікаймо!

Жаїра забрала свою руку від батька, і, коли заговорила, в голосі її чулося велике розчарування:

— Ти не зрозумів мене, Пірауно: я не хочу тікати в ліси. Я волію ліпше лишитися в рабстві, ніж шукати волі в лісі. Я боюся такої волі.

— Боїшся?! — здивувався Пірауна. — То ти тому так кажеш, що родилася в рабстві й не знаєш смаку волі. Як можна волі боятися? Як можна взагалі чогось боятися, коли маєш свободу рухів, можеш боронитися і нападати?! О, Жаїро, ти не знаєш тієї розкоші, що їй ім'я — воля!

— Що мені з такої "розкоші"? — кисло скривилася Жарі. — Навіщо мені така воля, де люди ходять голі, ніколи не знають, чи завтра зможуть вдоволити голод, і кожної хвилини тремтять за своє життя, очікуючи нападу іншого племені?

Пірауна насупився:

— То ти волієш рабство?

— О, Пірауно, — запалилася й собі дівчина, — чи ж я тобі не казала, що також прагну волі? Прагну не менше від тебе, але шукатиму до неї законної дороги.

— У беззаконня шукаєш закону?! — спалахнув Пірауна. — Хто питався закону, коли мене, вільного християнина з місійної оселі, піймали на ласо? По якому закону я перебуваю двадцять років у рабстві? Хто тебе питав, чи ти хочеш бути рабинею? У цих білих шакалів закон — у віроломній силі, а сила стає віроломним законом! По правдивому закону ми повинні б були навіть не тікати, а попросту скинути цю білу пошесть у море і робити далі те, що нам подобається. Але того не можемо зробити Ми безсилі й не одностудні. Нам не лишається нічого іншого, крім ганьби втечі. А все ж і втеча менш ганебна, як покора перед віроломством, як рабство. Тому тікаймо, Жаїро,

тікаймо!

— Ні, Пірауно, я тікати не буду! — рішучо заявила дівчина. — Втеча веде до лісу, а в лісі? Де певність, що ми не наскочимо на якусь бандейру й не будемо продані, попавши в ще гірші руки? Ні, Пірауно, ти вибрав поганий вихід!

— Поганий, — згодився Пірауна, — але ліпшого нема.

— Є! Хоч ти і запевняєш, що у білих нема закону, але я знайду його: мене може посватати вільний чоловік, і тоді небезпека рабства раз на все мине. Я житиму по закону в місті, а не в лісі, матиму свої добра, свій дім, своїх рабів...

Немов зненацька стебнутий батогом по ногах, Пірауна підскочив на місці, вражено видивився на доньку і спитав:

— Я щось недобре почув, Жаїро: ти хочеш мати своїх рабів? Ти?!

— Ах, Боже мій! — нервово потрясла головою Жарі. — Чи ж тут є щось дивне?

— Але ж... Але ж... Але ж ти — індіанка, Жаїро, а не біла! — зовсім розгубився Пірауна.

— Ну, і що ж з того? Вийду заміж за білого, або за мішанця...

— Ага! І будеш топорищем! — ворожо бовкнув Пірауна.

— Чим?

— Топорищем, — повторив батько, згідливо зиркаючи з-під лоба на доньку. — Залізна сокира — міцніша від найтвердшого дерева, але нею не зрубаєш і бамбука, поки до неї не прироблять топорища з іншого дерева. Тоді вона тне ліси! Так і наші запроданці, так і мішанці: самі безсилі, але вони стають топорищем для розмаху ворожих рук. Нашу землю плюндрують білі не самі, а при допомозі дурних, як осли, каріжо, при допомозі таких Маврикіїв, таких молодців, як той, що сьогодні став у твоїй обороні. Найпідліша порода людей з двома обличчями і двома душами: супроти пана — він раб, супроти раба — пан, не є цілковито ані одним, ані другим, а в той же час є одним і другим. Ух, покрутні мерзенні! І ти також хочеш такого чоловіка, як Маврикій, або Себастьян?

Жарі образилася.

— Як ти смієш порівнювати дона Себастьяна з Маврикієм?! — накинулася вона на батька. — Що тобі той кавалер завинив?! В чому його підлість?! У відважному й шляхетному вчинкові?! Він же більше білий, як індіанин, а не кинувся на оборону індіанки, ще й рабині до того?!

— Ха-ха! — злобно зареготав Пірауна. — Велика відвага — штовхнути в гній Маврикія, знаючи наперед, що той не стане до бійки! Велика шляхетність оборонити від канчуків молоду рабиню-індіанку! Але ти, Жаїро, поговори з його рабами — і вони тобі розкажуть, скільки він уже золота зібрав на невідільничих ринках, продаючи сотні таких, як ти, як я, як твоя мати, що їх виловив у лісах! О, в лісі він не боронить індіанок ні від канчуків, ні від пут, ні від ганьби! І ти, може, надієшся, що він тебе по закону виведе на волю, Жаїро?

Розмова ставала неприємною й гнітучою.

— А хоч би? — з викликом кинула Жарі, бажаючи відчепитися від батька.

Пірауна приступив до доньки й заговорив пристрасно, обдаючи її жаром, що віяв з його уст, як з печі:

— То ти ще гірша від білих, коли так! Бо вони — вороги, вони — переможці й поступають з нами, як з переможеними. Але ти?! Ти також з ними проти своїх?! О, Жаїро, я багато плакав за своїми мертвими синами, але я не знав, що то є справжній біль. Тепер знаю: найбільший біль — це ненависть до власної крові[\[11\]](#). Я вже довгі роки мріяв про втечу, але не втікав через тебе. Не мав права лишити тебе в рабстві, бо думав, що колись тобі треба буде моєї допомоги, але не втікав через тебе. Не мав права лишати тебе в рабстві, бо, думав, що колись тобі треба буде моєї допомоги. Зараз бачу, що зле думав. Тепер кажу тобі: роби, як хочеш. Чекай на ласку, поки тебе звільнять, а, як не звільнять, то продадуть, чи одружать з іншим рабом. Житимеш до віку в рабстві і родитимеш нових рабів. Надієшся на того молодця? Надійся. Але гляди, щоб він тебе не зрадив. Я не вірю йому. Прощай!

Жануарія хотіла ще щось сказати, але Пірауна тільки рукою махнув, обернувся і твердим кроком подався геть.

Дівчина постояла трохи, подивилася вслід батькові, а врешті, знизавши плечима, також обернулася і пішла своєю попередньою дорогою.

М'який піщаний берег збігав просто у води затоки і виринав знову за широким водяним плесом, зібгавшись у високі горби. А десь там по другому боці тих горбів видряпувався на небо почервонілий і напучнявілий від напруги повний місяць, подібний до збиточного хлопчини, що перелазить паркан до чужого саду.

І відразу, як лишень світло з його блискучого тімени передерлося по цей бік високих перепон, затока ожила й затремтіла, збуджена з чорного сну. Морська далечінь мерщій напнула на себе багату, шиту блискотками, намітку, засріблвся блакитно білий пісок, змиті з сажі темені, дерева і рістня розпростовували свої рамена і засвічувалися синьо-зеленими вогнями.

Місто верещало, вигукувало, захилялося дуднінням бубнів, а тут, над водою, стояла велична тиша, підкреслена рівномірними зітханнями шумливих хвиль припливу. Високі гребені води наростали десь в глибині затоки, неслися нестримним бігом на прибережні піски, стрибали якомога далі, розбивалися на бризки й піну, а тоді з гомінким шипінням відкочувалися назад, щоб дати місце іншим.

Уперше велич і краса краєвиду знайшли живий відгук в душі Жануарії. Здивувалася навіть, як це досі їй ніколи не приходило в голову — вийти отак увечері й подивитися на затоку при світлі місяця. Адже це так чудово! Так легко й радісно дихається перед обличчям розсміяного сріблом водяного простору, цих мрійних високих горбів у далені, цього бездонного, таємничого неба, втиканого діамантовими шпильками зірок!

"Ти родилася в рабстві й не знаєш смаку волі"... — пригадалися їй батькові слова. І дівчині видається, що вона й справді відчуває на устах смак волі. Воля — це отой величавий, напоєний солонавою свіжістю простір, що його межами є небесне склепіння й безконечна морська даль, де родиться уперта вічна сила, що невтомно

штурмує незрушимої твердині.

Жануарія порівнює цей величавий, дихаючий свободою краєвид з домом де Лара, пригадує собі свої повсякденні клопоти, примхи Анни-Марії, старечу безрадість дони Ізабелі, суворість донна Габрієля, хамство Маврикія, і їй стає так сумно на душі від самої думки, що до того всього треба вертатися. Це є дійсність і обов'язок Жануарії. Від них не втечеш і не скриєшся...

Але, покищо...

Дівчина пильно роззирнулася довкола — ніде ні лялечки. Та й кому тепер охота волочитися по пустельному березі, коли в місті так гомінко й весело?

Миттю скинувши з себе одіж, Жарі кинулася назустріч морю. Потужна лоскітлива хвиля, що мчала до берега, штовхнула її в груди, перекинула на пісок і, перекотившись у неї над головою, побігла далі. Дівчині забило дух, від морської води защеміла обдряпана шкіра, але це не зіпсувало настрою. Навпаки, Жарі голосно розсміялася і підставила ще раз свої плечі черговій хвилі. Ух, як це добре! Море гралося нею, як лускою кори, кидало назад на пісок, штовхало, замикалося над нею і знову викидало на поверхню, ніби корок.

І, як це не дивно, Жануарія не боялася його. Не почувала й тіни того страху, що його недавно зазнала на березі знайомої Ітібере. Море видавалося їй розбавленим добродушним ведмедем, у той час, коли ріка скидалася на чорну, зловісну гадину.

Наборюкавшись і нахлюпавшись досхочу, дівчина вилізла на пісок, стрясаючи з себе воду. Викрутила мокре волосся, одягнулася й сіла на березі, здригаючись від холоду. А додому, однак, не хотіла йти. Знову здивилася на мерехтливе плесо, розгойдане в припливі, посилаючи по ньому кудись у зоряну далечінь свої думки, а душа її тремтіла й спалахувала блискотками, як води затоки.

Море шуміло й рокотало, поглинаючи всі інші звуки, й Жарі аж скрикнула з несподіванки, коли почула, що хтось став у неї за плечима.

Оглянулася — Себастьян, і серце дівчини затріпотіло з радості.

— Так ось де ти! — вигукнув радісно юнак, змагаючись голосом зі співом моря. — А я тебе шукав по цілому місті.

Сполохана дівчина хотіла зірватися на ноги, але він натиснув її плече й сів поруч.

— Не тікай, — попросив. — Посидимо разом... Я прийшов тебе перепросити... Ти й досі гніваєшся на мене?

— О, сеньйоре, — збентежено й радісно залебеділа Жарі, — я не смію гніватися, навпаки, я мушу подякувати шляхетному кавалерові за сьогоднішню оборону...

— Ет, нема за що! То якось так само собою вийшло... Батько пізніше дуже сердився на мене...

— І шляхетний сеньйор напевне пізніше дуже жалувал свого вчинку?

— Жалувати — не жалувал, бо ж, остаточно, все скінчилося краще, ніж можна було сподіватися, але, правду кажучи, мій вчинок був дуже зухвалим супроти господарів дому. Я б у себе такого не стерпів. Цього не випадає робити.

Почуття гіркої образи викривило дівчині уста і вона рішучо підвелася з піску.

— Тоді моя подяка подвійна, шляхетний сеньйоре, — сказала холодно. — Але для того, щоб не наражати достойного кавалера ще раз на зухвалість супроти господарів дому, вважаю за найкраще нам зараз же розстатися і не стрічатися більше ніколи...

— Що ти, Жарі?! — піймав її руку Себастьян. — Чому?! Ти знову розгнівалася?! Ну, пробач мені, ще раз пробач! Не йди! Я готов викупити свою провину, чим хочеш, хоч і не знаю, в чому вона. Не гнівайся! Скажи, що я повинен зробити, щоб тебе уласкавити?

— Коли шляхетний сеньйор справді хоче зробити ласку для бідної рабині, то нехай зараз же вертається до гостей і сеньйоріти...

Ніби просила ласки, але тон був наказуючий, шорсткий і злий.

— А як шляхетний сеньйор не схоче цієї ласки зробити? — впав у зальотний настрій Себастьян, не випускаючи руки Жануарії.

— То тоді шляхетний сеньйор стягне ще більший гнів дони Анни-Марії на голову бідної рабині. Хай буде шляхетному сеньйорові відомо, що в тому, що сьогодні зі мною мало статися, є також провина шляхетного сеньйора: дона Анна-Марія підглянула нашу розмову і за це схотіла на мені помститися.

— Що-о-о?! — здивувався й обурився одночасно Себастьян. — Не повірю!

— Правда, шляхетний сеньйоре, не змінюється від того, що хтось у неї не вірить...

— Але ж яке діло доні Анні-Марії до мене і до тебе?

— Того я не знаю. Сеньйор буде такий ласкавий і спитає сеньйоріту сам...

— Це би гарно виглядало! — засміявся Себастьян. — Ні, не маю охоти її питати! Хай собі думає, що хоче. Що мені до того?

— На жаль, бідна рабиня дуже залежить від того, що про неї думає її пані, а тому я таки піду...

— Ні, Жарі, ти не підеш! — уперто сказав Себастьян. — Другої такої нагоди, як оце зараз, трудно дочекатися, а я хотів би з тобою поговорити поважно... Бачу, що тобі зле в домі де Лара, зрозумів це ще від самого початку, і мені жаль тебе. Хочеш, я відкуплю тебе в дона Габріеля і пущу на волю. Хочеш?

— Ні, дякую, не хочу, — зробила камінну міну Жарі.

— Не хочеш? Чому?

— Бо в рабстві я все ж маю захист, дах над головою і хліб насущний. А як житиму на волі без того всього?

Себастьян нахмурився.

— От, що, Жарі, — сказав по надумі, — я можу взяти тебе з собою, дам тобі захист, хліб і дах — все, що маєш тут, а, окрім того, дам тобі моє кохання. Згода?

Мов обсипана гарячим приском, дівчина спалахнула від образи, подарувала Себастьянові повний ненависти погляд своїх звужених очей, і, не промовивши ні слова, кинулася бігти.

Аж тепер молодий кавалер оцінив усю ганебність своєї пропозиції і, торкнений почуттям глибокої провини й розкаяння, метнувся навздогінці Жануарії. Дігнавши, перепинив, ловив за руки і просив прощення. Але Жарі, відбиваючись від нього, крутила головою і вперто повторювала:

— Пустіть! Пустіть! Не хочу більше нічого слухати!

Боротьба була завзята, але остаточно Жарі переконалася, що Себастьяна не подужає. Тоді випросталася і, наблизивши своє обличчя до його, зашептала:

— Як ви сміли?! Як ви наважились?! Чи й доні Анні-Марії ви посміли б так сказати?! Напевне, ні, бо Анна-Марія шляхтянка, бо за Анною-Марією є кому заступитися. Але рабині можна робити всякі пропозиції, правда? Що ж каже на це ваше сумління? Чи ви не розумієте, що відбираєте у мене мій найбільший скарб — гідність! А, може, ви думаєте, що рабиня не має гідности? Боже, Боже! Іншим людям Ти дав маєтки, впливи, походження й ім'я. А у мене нема нічого, крім честі і доброї слави, але й ту хочуть втоптати в болото!

І тут, зовсім несподівано і навпоперек усякій логіці та змістові щойно вимовлених слів, Жануарія притулилася до плеча Себастьяна і розридалася.

Знищений докорами, розчулений до глибини душі риданнями і схвилюваний цим дотиком, Себастьян зворушився й сам так, що мало не плакав.

— Жарі, Жарі... — лепетав він ніжно, обіймаючи дівчину за плечі. — От, бачиш, як воно вийшло... А я лишень хотів тобі добра, дівчинко, присягаю! Ну, не плач же, благаю тебе! Жарі, слухай, Жарі... А... а що б ти сказала, коли б я, наприклад, схотів одружитися з тобою?

Дівчина відразу принишкла й насторожилася. Нічого не відповіла, нічого не дала по собі пізнати, лишень стояла і чекала. Боже, як чекала!

— Ну, чого ж ти мовчиш? — спитав Себастьян. — Відповідай!

— На це питання шляхетний сеньйор, перш усього, мусить сам відповісти, — тихо сказала вона й відступила від хлопця. — Дон Себастьян ще й сам не знає, чи схотів би...

Не дивилася на співрозмовника, обернулася до нього боком, блукаючи зором по мерехтячій поверхні затоки, а все її єство в той час було гостро напружене в очікуванні.

— Це правда, — згодився Себастьян, — не знаю ще й сам... Якось воно все дуже несподівано сталося... Але ти мені страшно подобаєшся, Жарі, страшно! Так подобаєшся, що... Ет, хіба ж це можна висловити?! Знаєш, що? — несподівано змінив розмову й стрепенувся. — Ходімо на танці! Сьогодні все місто танцює. Ти вже чула, яку новину привіз мій батько для Паранагви?

Та Жануарію не цікавила новина. Напружена до скрайніх меж якась струна в душі, струна, що секунду бреніла передчуттям невимовної радості, тепер раптом увірвалася і скінчила музику глухим тріском. І дівчина лишень з трудом стримувалася, щоб не розридатися знову.

— Незабаром має прийти офіційний наказ від віце-короля, — пояснював далі Себастьян, — але мій батько його попередив. Ти б бачила, як радіють всі, а дон Габріель — особливо. Ходім же на танці!

— Ідіть самі, — безбарвним голосом відповіла Жарі. — Коли не випадає боронити чужу рабиню від канчуків, то тим більше не випадає задля неї нехтувати товариством родовитої сеньйоріти. Ваше місце, шляхетний сеньйоре, біля пані дому, а не біля рабині.

— Ти заздрісна?

— Ні, пане. Але сеньйоріта — так. Прошу лишити мене саму. Рабиня не має чого робити у товаристві шляхетного кавалера вночі на відлюдді. Прошу лишити мене саму! — повторила ще раз із притиском.

Досі ще ні одна дівчина так не говорила з Себастьяном, тим більше, рабиня, і тому гордий тон Жарі вколов його до живого. Але поруч почуття гніву й образи у нього ріс і подив, і пошана, і ще більше захоплення до цієї привабливої, але й недоступної та колючої, мов кактус, індіанки.

— Я нікуди не піду! — подражнено відповів Себастьян і знову піймав дівчину за руку. — Чуєш? Не піду, і тебе так скоро не пущу! О, так, можеш собі пручатися, можеш навіть кричати й кликати на поміч. Ну, кричи!

Але Жарі, замість того, щоб кликати на поміч, змінила зброю і з пручання перейшла на плач.

— Ага, тепер ти плачеш? — переможно засміявся Себастьян. — Плач, плач, тобі сльози дуже до лиця! Будеш плакати ще більше, бо, ось, я піду до дона Габріеля і без твоєї згоди попрошу його, щоб він тебе мені відпродав. Чень же не відмовить мені, як синові свого приятеля і братові майбутнього... Чим то йому Жібальдо буде: зятем, чи швагром?

Не знати було, чи говорив жартома, чи погрожував поважно, бо шрам на підборідді тремтів, а очі сміялися.

Жарі відразу обтерла сльози і також силувано усміхнулася.

— О, шляхетний сеньйоре, — сказала глумливо, — з цієї нагоди у мене найменше підстав до сліз, оскільки дон Габріель не має до мене права: я не є його власністю, лиш власністю Анни-Марії.

— Як?! Ти є власністю Анни-Марії?

— Так, пане.

— Ну, все одно: тоді попрошу Анну-Марію.

— Можете просити. Але кажу вам наперед, що сеньйоріта мене нікому не продасть, бо я їй потрібна, а вам, пане, й поготів, бо вона заздрісна.

Себастьян перестав жартувати й спохмурнів. Перекреслене шрамом підборіддя ствердло й набрало виразу впертості.

— Тоді попрошу свого брата вплинути на неї, — сказав зовсім поважно.

— І з того нічого не вийде: я знаю сеньйоріту і кажу вам напевне, що ні дон Жібальдо, ні хто інший на неї впливу не має і не матиме.

— Гм... — прикусив губу Себастьян. — Вже для того одного варто поставити на своєму... Ти знаєш Анну-Марію, а я знаю Жібальда, і також кажу тобі напевне, що він зуміє своїй майбутній жінці наказувати. Мене він любить і для мене зробить усе, що лишень я захочу... Ех, Жарі! — скрикнув радісно й несподівано притиснув дівчину до себе. — Ми ще будемо щасливі, побачиш!

— Не хочу такого щастя! — зойкнула Жарі, затріпавпійсь у його дужих обіймах. — П-пустіть! П-пустіть мене зараз же!

— Не пушу, не пушу! — сміявся Себастьян і ще сильніше пригорнув дівчину до себе. — Не пушу ні зараз, ні потім! Люблю тебе, Жарі! Одружуся з тобою! Чуєш! Одружуся!

Не питав її серця, не просив згоди — ставив перед доконаним фактом: "Одружуся з тобою!" і мав право на це. Не здуріла б хіба рабиня, щоб відмовитись від такого щастя!

І Жануарія дійсно не подумала навіть про відмову. Від почутих слів світ розцвів у її очах дивною казкою, засміялося море, засміявся й місяць, а високі острови у затоці задрижали з радості. Ось воно те довгоочікуване слово! Ось той ключ, який відмикає двері рабства у вільний світ! Чи ж це не сон? Чи не помилка?

— Шляхетний сеньйор не жартує з бідною рабинею? — спитала недовірливо Жарі, намагаючись заглянути в очі Себастьянові.

— Ні, не жартую, кажу зовсім серйозно! — блиснув зубами Себастьян. — Може поцілуєш мене за це?

— Але навіщо сеньйорові одружуватися з бідною рабинею-індіанкою, коли він може посватати найліпшу панну шляхетної крові? — продовжувала допитуватися Жарі, бажаючи впевнитися в поважності намірів юнака.

— От, що, Жарі, — не відповідаючи безпосередньо на питання, трохи шорстко заговорив він, — ніколи мені більше не згадуй про своє рабство. Я тепер тобі зраджуся, що і моя баба була також індіанкою. Дикою індіанкою, пійманою в лісі!

— Я знала про це, — тихо відповіла дівчина. — Анна-Марія свого часу навіть дуже ображалася на саму думку, що їй доведеться змішати шляхетну кров баронів фон Барт з кров'ю потомків Марії де Соуза Бріто...

Сказала це з розмислом, щоб викликати в Себастьяна неприязнь до майбутньої братової, але ніколи не сподівалася, що це матиме аж такі наслідки. Себастьян скипів, обурився, розкричався і вже мав намір бігти до дому де Лара, щоб там зробити авантуру й відмовити брата від женячки, і Жануарії коштувала багато слів, прохань, пестошів і сліз, поки його заспокоїла. Вона знала, що з розірванням відносин між Анною-Марією й Жібальдом наступить кінець і її відносинам до Себастьяна. І це, врешті, хлопця переконало.

— Ет, хай собі! — махнув рукою, трохи вгамувавшись. — Жібальдо її навчить шанувати всіх наших предків, хоч би серед них були й мурини. Хай Анна-Марія не думає, що він такий делікатний, як показався при першій візиті. Жібальдо є добрим, це правда, але, коли треба, уміє показати й силу... Лишім це, Жарі. Сідай ліпше біля мене й поговоримо собі. Дивись, який гарний місяць, яке чудове море!

Але дівчина не годилася. Її щастя було ще на занадто крихкому містку, і вона боялася за нього, вона повинна була ухилити кожну небезпеку, передбачити все, скрізь поставити для нього забороло від усяких можливостей. Тому благала Себастьяна зараз же вертатися до гостей і нікому не зраджуватися ні одним словом, особливо ж Анні-Марії. Просила його навіть якнайбільше залицятися до баронівни, ходити за нею по п'ятах, надокучати.

— Але навіщо тобі того? — дивувався Себастьян.

— Бо лишень тоді Анна-Марія й справді вийде заміж за дона Жібальда. З самої лишень приємности — спричинити комусь біль, вона це зробить. О, я знаю її!

Себастьян у душі мусів признати Жануарії рацію. Тепер він зрозумів також і ті сердиті погляди, що зустрічав від Анни-Марії під час вечері, повні злої іронії, зачіпки і підкреслену холодність, під якою, одначе, укривалося помітне бажання — сподобатися, закрутити голову, осліпити...

— Добре, Жарі, — згодився нарешті. — Я нічого не казатиму нікому, поки сеньйоріта не заручиться з моїм братом. Але не домагайся від мене, щоб я до неї залицявся. З огляду на брата я того не смію робити. Крім того, фальш і брехня — поняття, противні кавалерській честі. Я до них зроду мав огиду, то ж і тепер комедії грати не буду.

— То, принаймі, вертайтеся назад, прошу вас! Що собі Анна-Марія подумає про вашу відсутність?

— Мене це зовсім не цікавить, Жарі. Але, коли ти просиш, я вернуся. Я взагалі буду дуже слухняний і робитиму так, як ти накажеш, але, повторюю, коли у твоїх бажаннях не буде нічого такого, що порушувало б мою честь. Тому йду. Але скажи, коли ми знову побачимося з тобою?

— Не знаю, доне Себастьяне. Це досить важко... Зрештою, знаєте, що? Підмовте Анну-Марію поїхати до ворожки Квевезу.

— До ворожки?

— Так, пане, до ворожки. Але не зрадьтеся, бо дона Ізабела не пустить. Вона боятиметься гріха. Скажіть Анні-Марії, що маєте охоту проїхатися в гори Канавієрайс. Кіньми можна туди доїхати і звідти вернутися за півдня.

— То навіщо ж тут Анна-Марія?

— О, доне Себастьяне, мене ж саму не пустять, а сеньйоріті без жіночого товариства не випадає їхати. З місцевими панночками у неї дуже попсовані взаємини, і, крім того, вона не схоче мати побіч себе ніяких суперниць...

— А тебе? — перебив Себастьян.

— Мене вона ще уважатиме за найменше небезпечну і тому возьме. Півдня будемо разом з вами і не матимемо потреби укриватися.

— Хитра ти, Жарі!

— Що ж робити, пане? Рабиня мусить собі якось радити...

— Ти знову?! А що я казав?! За це — кара: десять поцілунків і ні одного менше!

"Екзекуція" почалася негайно і вимірювалася досить нечесно, бо Себастьян постійно збивався з рахунку і починав наново, "щоб було згідно з присудом". Невідомо, чи воно взагалі скінчилося б до ранку, коли б несподівано десь в лісі на далекому березі не розітнувся розпучливий, гострий крик нічного птаха урутана. Страшний зойк, ніби кричала спокій лагідної ночі, ляснув бичем по воді затоки, вужем під тортурами людина нелюдським голосом, розпорошив прослизнув по березі і сховався десь у темних лісах, що вкривали гірські кряжі на заході.

Молоді люди здригнулися і завмерли на добру хвилю.

— Поганий знак! — ледве вимовила Жарі помертвілими устами.

— Власне, що ні! — заперечив Себастьян. — Урутан завжди так кричить, коли святкує перемогу. І ми в походах дуже чекали на його крик. Це була певна ознака, що буде здобич.

— Але ті, хто мали бути вашою здобиччю, напевне інакше його розуміли... — несподівано для самої себе чомусь сказала Жарі.

— О, моя кохана, — спробував обернути все в жарт Себастьян, — часто дуже тяжко пізнати, хто буде мисливцем, а хто — здобиччю. Ось і я сьогодні вийшов на полювання, а кінчилося тим, що попав у тенети. Солодкі тенети! — і він розгладив палким дотиком уст останню тривожну зморшку з чола дівчини.

Дивно, але, вертаючись додому, Жануарія зовсім не думала про Себастьяна. Вся її увага була скерована виключно на те, щоб провідна ниточка до волі, потрапивши їй так несподівано до рук, не вислизнула з них. Себастьян не питав її, чи вона його любить, не питала вона і сама себе, а, коли б так хтось інший спитав, напевне здивувалася б: чи можна не любити того, хто дасть становище між людьми, ім'я і багатство? Але, оскільки ніхто нічого такого не питав, то вона не мала потреби й відповідати, або контролювати своє серце. Головним питанням моменту було: як би то відвернути від себе увагу Анни-Марії? Інстинктивно дівчина відчувала, що тут — найбільша небезпека і найбільша загроза для її плянів.

— Коли б ви, мій дурненький Себастьяне, послушали рабині й почали упадати за Анною-Марією, але так упадати, щоб аж остогиднути, — думала вона, — то все було б гаразд. Але ви зв'язані якимись там безглуздими приписами кавалерської честі і можете все зіпсувати. Однак, для мене ці приписи не існують, бо ж я не кавалер... Що ж — спробуємо діяти і за вас, і за себе при допомозі звичайної рабської хитрості...

В коридорі зіткнулася з Барбарою, що несла цілу гору брудного посуду до кухні.

— Пхі! — підсміхнулася Барбара. — Ти добре сьогодні нагулялася, ну, ні?

— Нагулялася, — весело відповіла Жарі. — Не кликали мене до сеньйоріти?

— Ні, сьогодні я usługую доні Анні-Марії, — сказала Барбара з відтінком гордості в голосі.

— Ага... Гаразд... Може принесеш мені щось з'їсти? Я вмираю з голоду! Дам тобі за послугу червону шовкову хустину.

— Ой! — зраділа муринка. — Справді? Зараз принесу. Йди, йди, я зараз...

За пару хвилин дійсно принесла повну тацу всякого добра, поставила на столі й знову, як попереднього разу, присіла на підлозі біля дверей.

— Ну, ми сьогодні так набігалися, як ніколи ще! — сказала втомлено, обтираючи подолом зіпріле чоло. — То хоч ти помагала, а без тебе — ціле безголов'я!

Жарі мовчала, вдаючи, що дуже зайнята їдою, і не дивилася на муринку. А цікава муринка мучилася з нетерплячки, чекаючи, поки Жарі заговорить.

— Наша сеньйоріта, — не витерпіла врешті, — була дуже лиха, що дон Себастьян утік кудись з дому. Не знаєш, де він був?

— Знаю, — спокійно відповіла Жарі, кусаючи м'ясо.

— А де? — натягнула шию Барбара.

— Був на березі біля моря.

— І ти також?

— І я також, — з тим самим нескаламученим спокоєм відповіла Жарі.

— Пхі! — писнула Барбара. — Я бачу, що ти таки мух не ловиш... Але що б сказала сеньоріта, коли б довідалася?

— А що сеньйоріті до Себастьяна? Адже має свого Жібальда...

— Ну, знаєш, Жібальда, як Жібальда, але вона таки лютує, що Себастьян до тебе залицяється, а не до неї.

— Ти дурна, Барбаро! — строго відрізала Жарі. — Плетеш, не знати що. Себастьян гине за сеньйорітою, але не сміє старшому братові влазити в дорогу. На це йому не дозволяє кавалерська честь. Розумієш, що то значить?

Барбара широко роззявила свого білозубого рота й заціпеніла від здивування.

— Та ні! — обізвалася по добрій хвилі. — А чого ж він тоді... в їдальні... як Анна-Марія вас підглядала?

— То він так навмисне, щоб збити всіх з пантелику.

— Ч-чу-д-де-с-са! — зіпнула Барбара, покрутила своєю чорною головою і розсміялася. — А звідки знаєш?

— Бо він мені сам казав.

— Тобі?!

— Мені.

— Ч-чу-д-де-с-са! — ще раз зіпнула Барбара і від насолоди заплющила очі.

— Тобі дивно, що він мені сказав? — спитала Жарі. — О, він бідний, звирився мені по секрету, бо ж знає, що я стою найближче до дони Анни-Марії. І... і він взагалі має до індіан велике довір'я, бо його баба була також індіанкою.

— А-а-а, то, може, він також хоче одружитися з індіанкою?

— Ти дурна, Барбара! — повторила Жарі. — Не в голові йому тепер ні індіанки, ні білі, бо ж, кажу тобі, що він світа не бачить за нашою сеньйорітою. Але бабу свою він дуже любив і каже, що задля її пам'яті, навіть, як оженився, не триматиме рабів-індіан у себе.

— Та не кажи! — дивувалася Барбара. — А як же буде жити?

— Як буде жити? Власне, казав мені, що житиме дуже скромно, триматиме зо двоє, або троє наємних слуг — і все. Не хоче чути ні про великий дім, ні про гостей, ні про балі, бо не любить того. От і сьогодні також утік. Не зносить гамору, музики, сміхів — чисто, як чернець. Зрештою, не може утримати великого дому. Він дуже бідний, хоч і нікому не признається. Жібальдо — той має гроші, але Себастьян — ані дуката! Усе просадив на мандрі по пралісах.

— От, який він смішний! — розжалобилася Барбара. — То хай попросить у батька — той дасть.

— Не попросить він ні в кого, бо дуже гордий. Та й навіщо йому? Каже, що його ліс

прогодує, а більшого не треба.

— Е, то він не пара нашій сеньйоріті, — прийшла до висновку Барбара.

— А власне! — хитнула головою Жарі, попиваючи овочевий сік. — Тому і не набивається зі своїм коханням, бо знає, що сеньйоріта потребує іншого чоловіка. Але ти гляди: не думай ані словом загикнутися сеньйоріті про це, що я тобі тут сказала. Чуєш? Він мені це по секрету все оповів.

— Що ти, Жарі?! Звичайно, ані словом не обмовлюся! О, я вмю мовчати, як могила.

— Тож то! — повчально сказала Жарі. — Себастьян каже, що дав би собі краще голову відрубати, ніж би мав дати по собі пізнати Жібальдові, що й він любить Анну-Марію. А сам просто з глузду сходить.

— Га... Гм... Ну, от би вже до такого ніколи не додумалася... — вголос міркувала Барбара, цілком приголомшена такими цікавими новинами. — Але я вже піду, Жарі. Даєш мені хустку?

Жануарія вийняла з комоди невеличку червону хустину й подала Барбарі.

— Маєш, — сказала, — але пам'ятай: ні слова сеньйоріті!

— Ні, ні, ані не писну! — поспішно запевнила муринка, ховаючи по докладних оглядинах хустинку за пазуху, а в самої аж язик горів, так хотіла вона мерщій переповісти одержані відомости Анні-Марії: та дасть за них напевне щось ще й кращого, як хустина...

Жануарія ж, як тільки замкнулися двері за Барбарою, впала на ліжку й беззвучно розсміялася:

— Ну, шляхетна сеньйоріто, будете ви мати сьогодні що слухати! Як бачите, молодший брат під кожним оглядом партія для вас вкрай невідповідна. Його "безумне кохання" для вас має тепер тільки ту вартість, що його можна безжально стоптати й відкинути. Отже, тримайтеся міцніше свого Жібальда і дайте нам святий спокій. Ха-ха!

Стара Квевезу

Виявилося вже скоро, що і Барбара й Анна-Марія піймалися в сітку, яку сплела хитра індіанка, хоч їм, звичайно, і в голову не приходило, що вони є лишень ляльками на шнурочку й виконують приписані Жануарією ролі. Вже на другий день Анна-Марія покликала до себе свою рабину і, вдаючи дуже ласкаву, сказала:

— Знаєш, Жарі, ми хочемо завтра зробити невеличку прогульку в гори Канавієйрас. Хочеш їхати з нами?

— Звичайно, — покірно вклонилася Жарі, ховаючи лукаві вогники в очах. — Поїду охоче. Шляхетній сеньйорі може знадобитися в дорозі моя послуга.

— Ні, ні, я зовсім не тому кажу тобі, Жарі! — запротестувала Анна-Марія. — Від услуг ти ще звільнена завтра, але, коли маєш охоту провітритися — можеш їхати з нами. Мені самій якось незручно буде, хоч їде і дон Антонію.

— О, шляхетна сеньйоріто, а, може, тоді мені не випадає їхати? Поїдуть же напевне й інші панни з Паранагви?

— Нікого з них не хочу! — скривилася Анна-Марія. — Тільки настрої мені зіпсують. Отже, їдеш, чи ні?

— Але ж з радістю, шляхетна сеньйоріто! Коли б дона Анна-Марія не побоялася — ми могли б відвідати ворожку Квевезу.

— Ах, так? — втішилася Анна-Марія. — А де ж вона живе та ворожка?

— Та в горах же Канавіейрас.

— Це буде цікаво... їдемо, Жарі, неодмінно! А, щоб ти не гнівалася на мене і не думала, що я тобі задармо відбираю вільний день — маєш тут мою нову мантильку. Дивись, яка гарна: мені її шила найкраща кравчиня в Севільї.

Дійсно, мантилька була гарна, крита зверху білим, а під сподом блакитним шовком і рясно гаптована золотом.

Прийнявши подарунок, Жарі низько вклонилася й поцілувала руку Анни-Марії.

— Шляхетна баронівна фон Барт має королівську щедрість, — сказала облесно. — Не знаю лишень, чим зможе бідна рабиня за такий дарунок віддячитися...

— Ах, це нічого. Носи на здоров'я, — відповіла панна і по короткому ваганні, ніби ненароком, спитала: — А як ти використала вчорашній вечір?

Жарі вдала скрайню збентеженість:

— О, дякую, шляхетна сеньйоріто! Так собі... Вийшла трохи на свіже повітря, походила і вернулася назад...

— І ти нікого не бачила?

Жануарія закрилася мантилькою, ніби не знала, куди подітися.

— О, та негідна Барбара! — пробурмотіла вона. — Обіцяла ж мені нічого не казати і напевне вже набрехала сеньйоріті... Прошу шляхетної сеньйоріти не вірити ні одному слову тієї нікчемної пльоткарки! Вона все видумала, запевняю сеньйоріту!

— Як же ти знаєш, що вона мені казала?

— Я не знаю нічого, але смію запевнити сеньйоріту, що то все — брехня! О, я ж дурна-дурна! Кому повірила? Барбарі! І що тепер? Хоч крізь землю мені провалитися!

Анна-Марія постаралася ще щось більше вивідати від рабині, але даремно. Жарі звивалася вужем, посиалася на присягу нікому нічого не говорити, благала Анну-Марію нічого їй не питати, і врешті, коли вийшла з кімнати, лишила сеньйоріту в твердому переконанні, що Барбара вчора сказала чисту правду.

А Жануарія, опинившись у себе в кімнаті, спочатку придушила собі уста мантилькою, щоб не розреготатися вголос, а потім кинула подарунок на підлогу й злісно потоптала його ногами.

— Я буду такою ж самою сеньорою Ебано Перейра, як і ви, шляхетна дурепо, тому не потребую ваших недоносків! — прошепотіла вона і погрозила в бік кімнат Анни-Марії кулаком.

Але скоро спам'яталася; підняла мантильку з підлоги, обтріпала і повісила шанобливо до шафи: як-не-як мантилька була нова і годилася навіть для майбутньої сеньйори Ебано Перейра...

Раннім ранком другого дня кавалькада була готова в дорогу. Їхали, звичайно, Анна-Марія з Жарі, обидва Ебани, молодий де Лара, наємні конюхи Васко й Жвон та трое індіан-рабів: Пірауна, Кумаже й Арусаві. Ці останні вважалися найбільше певними рабами й найкращими провідниками.

Дона Ізабела спочатку й слухати не хотіла, щоб Анна-Марія їхала верхи, пропонуючи їй сісти в ноші, завішені між двома мулами, як, звичайно, подорожували всі значніші жінки в Бразилії. Але сестра не годилася нізащо, посилаючись на вміння і охоту до верхової їзди ще з Еспанії, а врешті в розмову вмішався дон Антоніо й сказав, що подорож в ношах по гірській дорозі є значно гіршою, ніж подорож верхи. І це вирішило справу, хоч дона Ізабела дуже боялася людського осуду.

Вона стояла на ганку у товаристві чоловіка й давала на дорогу останні вказівки, благаючи Анну-Марію бути обережною, молодих кавалерів — добре на все уважати, а рабам і слугам наказувала якнайпильніше виконувати свої обов'язки.

Ебани кланялися в пояс і обіцяли оберігати своїм життям і кров'ю дорогий скарб в особі молодої сеньоріти; слуги запевняли, що все буде гаразд; дон Антоніо жартівливо питався, чи має лишень боронити своєї "достойної тітоньки", чи й братів Ебанів також, на випадок, коли б їм загрожувала ушкодження від стріл гарних жіночих очей, а дон Габріель на кінець махнув рукою, сказавши:

— Та нічого там не станеться! Дорога недалеко й зовсім безпечна... І нашій Анні-Марії врешті треба звикати потрохи до всяких мандрівок...

Врешті рушили.

Бадьоро порскаючи, коні взяли з копита й весело залопотіли по прибитій ранковою росою дорозі. Попереду їхали Жвон, Пірауна й Кумаже, той самий гострозубий Кумаже, про якого казали, що він чує, як трава росте, уміє нюхом пізнавати на віддаль усякого звіря, а дрімаючу гадюку бачить за милю. Він мав "для краси" спиловані на вигляд пили зуби, круглу кострубату голову, і незмінно добрий гумор. Був дуже великим оптимістом, повторював часто: "Коли не так — хай мене мавпа оближе!", але ніхто ніколи не бачив, щоб йому й справді довелося бути облизаним мавпою, бо завжди було так, як казав Кумаже.

За цією трійкою їхали Анна-Марія й Жануарія під охороною кавалерів Ебанів, а на самому кінці — Васко з Антонієм й Арусаві.

У протилежність до Кумаже, Арусаві був завжди похнюплений і маломовний. Ніколи не казав: "Хай мене мавпа оближе!", але кожне його слово мало велику вагу. У нього також "для краси" були вибиті чотири горішніх передніх зуби, й тому Арусаві трохи шепелявив.

Скоро минули останні будівлі сонної ще Паранагви, переїхали вбрід потічок і завернули на південний захід. Було дуже рано. Туман заволокав усе довкола, і лишень на сході трохи рожевів, забарвлений теплотою сходячого сонця.

Невиспана сеньоріта позіхала й мовчала, а решта товариства, шануючи її мовчанку, також не обзивалася й з нетерплячкою чекала, коли зникне туман і засвітить сонце.

І ось, врешті, прокинувся вітер, взяв у руки шовкову мітелку й почав нею махати у

всі напрямки. Заклубочились тумани і почали котитися то туди, то сюди, підноситися вгору, або западати в яруги, а на додаток тепло дихнуло сонце — і природа стала у всій своїй свіжій ранковій красі.

Добре втоптана, широка дорога, якою довозили до міста дерево з лісів, овочі з плантацій і каміння з гірських кряжів, тепер ішла поміж суцільними зеленими стінами. Її перетинали інші дороги, що вели до плянтацій, або стежки, які бігли у таємничі надра пралісу. Густа роса лунко скапувала з обважнілого листя, ряхтіла під дотиками соняшного проміння і наповнювала келихи квітів прозорим нектаром. Дзвонили на всі лади голоси пробудженого птаства, втішеного ясним ранком і заклопотаного заспокоєнням голоду. Чорно-сині синички спритно стрибали по повалених стовбурах дерев, то в один бік, то в другий, і дзенькали металевими голосочками — чисто, як кравці ножицями. Чубатенькі беньтеві^[12] вилазили на найвищі гілячки дерев і звідтам глузливо викрикували:

— Бень те ві-і! Бень те ві-і! — ніби дражнилися.

— Який чудовий ранок, не правда, доне Жібальде? — розворушилась врешті Анна-Марія й розглянулася довкола.

— О, шляхетна сеньйоріто, — поспішно обізвався Жібальдо, — він чудовий, але криє для мене одне питання...

— Яке?

— Не знаю, чи він тому такий гарний, що доне Анна-Марія є його частиною, чи він сам є лишень відзеркаленням шляхетної сеньйоріти?

— Ви дуже ласкаві, шляхетний кавалере, — вдоволено усміхнулася Анна-Марія, — але, видно, не всі поділяють вашу думку, бо он ваш достойний брат щось дуже мовчазний і насуплений.

— Я мовчу, бо напружено думаю те саме, — відповів Себастьян.

— Що?

— Стараюся знайти відповідь на питання, чому ранок такий рожевий?

— І?

— Починаю догадуватись, що він почервонів з сорому.

— З сорому?

— А так. Побачив, що не витримає конкуренції з жіночою красою і спаленів.

Прийнявши без особливого зворушення комплімент Жібальда, Анна-Марія на слова Себастьяна чомусь спаленіла ще дужче від ранку, стебнула коня і вирвалася наперед цілої кавалькади. Жібальдо зараз же погнав за нею, а Себастьян, зрівнявшись з Жануарією, спитав:

— Ти ж навіщо змушуєш шляхетну сеньйоріту червоніти й тікати, коли це повинна була зробити власне ти?

— Не маю певности, шляхетний сеньйоре, — дивлячись на гриву коня, кокетливо відповіла дівчина і прикрила віями лукавий погляд очей.

— Велиш мені дігнати Анну-Марію й вияснити їй її помилку? — спитав Себастьян знову і вже заніс нагай над клубами коня. Очі його бризкали веселістю, а розсічене

підборіддя тремтіло. Видно було, що може в тій самій секунді сповнити погрозу.

— О, доне Себастьяне! — жахнулася дівчина. — Не будьте нерозважні. За нами ж їде дон Антоніо!

— Ха-ха! — зареготався Себастьян і, попавши відразу у шал веселости, гукнув: — Ану, що це ми ліземо, мов черепахи?! На стид, на ганьбу, сеньйоріта нас випередила! Доне Антоніо, мій приятелю дорогий, кличу вас на змагання — перескочити он той потік! Хто скорше?!

— Коли б я їхав на цапові, то ще заризикував би з вами змагатися, доне Себастьяне, — відгукнувся ліниво Антоніо. — Але мій кінь в найбільшому гальопі мусить чотири рази ступити, поки перескочить яму від кілка, то ж я боюся осоромитися.

Але виклик прийняв Жібальдо, і вони обидва, давши остроги коням, вихром помчали дорогою, яку вдалені пересікав потік. Дочвалавши, перескочили, хоч і не дуже-то зграбно, бо коні були не надзвичайні і не привчені до таких вправ, потім перескочили з другого боку й вернулися чвалом назад.

— Чудово, друзі! — саркастично зауважив Антоніо. — Ви доказали справжнього подвигу на цих шкапах. Однак, ще два-три таких потоки — і ми будемо змушені вертатися назад, а ваших коней доведеться хіба зібрати в мішки й нести на плечах...

— Ні, чому ж? — вступився за коней Жібальдо. — Коники добрі, тільки мало дресовані.

— Хай мене мавпа оближе, коли дон Габріель погодиться тримати у себе дресованих коней! — обернувся раптом Кумаже і вишкірив дві білих пилки своїх зубів.

— А ти б хотів мати такого дресованого коника в конюшні, ні? — насмішливо сказав Антоніо.

— А чому би ні? — люб'язно усміхнувся Кумаже. — Чотири кінських ноги — все ж краще, як дві людських. Хай мене мавпа оближе, коли брешу!

— Гляди, Кумаже, бо, замість мавпи, тебе зараз готовий облизати канчук! — без особливої злоби пригрозив Антоніо.

Всі засміялися, в тому числі й сам Кумаже. Одинокій Арусаві лишився похмурим і, мов би розмовляючи сам з собою, забурмотів:

— Кінь є кінь і на рівній дорозі — добра річ. Але в лісі навіть три кінських ноги не докажуть того, що дві людських...

— Бачу, що запах лісу нашим рабам лоскоче ніздрі... — сердито й нервово кинув Васко.

— А що ж? — негайно обернувся Кумаже. — Запах лісу все є приємнішим, ніж сморід сензалу, хай мене мавпа оближе, коли не так!

— Дивіться, кавалери, що за чудесні орхідеї! — скрикнула Анна-Марія, відразу увірвавши драстичну розмову.

Справді, на старезному високому дереві, що росло поблизу дороги, красувалася чудесна китиця орхідей.

Без слова Жібальдо скочив з коня, кинув поводи Жвонові й попростував до дерева. Анна-Марія почала було протестувати, але Жібальдо, мов не чув її, відчепив остроги,

узяв у зуби кинджал і вхопився обіруч за стовбур. Ліз спритно, дарма, що чоботи зісковзували по обгнилій корі, а під руками обривалися грубі клапті моху. Незабаром він опинився вже на гиляці з орхідеями і відважно поплазував по ній далі, хоч гиляка зловісно кректала. Анна-Марія з хвилюванням чекала якоїсь катастрофи, але всі чоловіки були цілком спокійні, бо досвідченими очима бачили, що гиляка переплетена ліянами і, коли навіть зломиться, то повисне в повітрі, як гойдалка. Але і того не сталося. Жібальдо без пригод досягнув орхідей, обережно зрізав цілий кущик з кори і без особливих труднощів повернувся назад. Тут з уклоном подав квіти Анні-Марії, вискочив на коня й гукнув: — Рушаймо!

— Хвилиночку! — скочив з коня Себастьян і своєю чергою попростував до дерева. Точнісенько, як і брат, скинув остроги, взяв у зуби мізерикорд^[13] і поліз угору.

— Що там? Чого шукаєте, доне Себастьяне? — спитала Анна-Марія з відтінком радості в голосі: їй було приємно, що й молодший брат задля неї не схотів поступитися перед старшим.

— Шукаю признання, шляхетна сеньоріто! — вийнявши з зубів мізерикорд, живо відгукнувся Себастьян і поліз вище.

Доліз до тієї самої гиляки, де раніше були орхідеї, минув її й поліз далі.

По якомусь часі витівка почала ставати небезпечною: Себастьян опинився високо серед тонкого, пересохлого пруття, що обламувалося під тягарем його тіла й опало вниз. У Анни-Марії сперло в грудях дух.

— Годі, доне Себастьяне! — крикнула з благанням. — Я не хочу!

На цей раз Себастьян взагалі не відповів, але заліз у таку гущавину, що лишень по тремтінні листя можна було догадатися, де він знаходиться.

— Себастьяне! — крикнув Жібальдо, не на жарт занепокоєний братовою необережністю. — Себастьяне, чи ви зволите мене послухати і зараз же злізти на землю?

Шамотання на хвилину припинилося, і з непроглядної гущавини залунала весела й трохи глузлива відповідь:

— Якщо мій шляхетний брат не хоче, щоб я зірвався звідси, то нехай не примушує мене відповідати, тримаючи кинджала в руці й позбавляючи мене половини опори! Я мушу вилізти наверх!

Після того дерево знову затряслося, а шелест листя посунувся далі вгору.

— Божевільний чоловік! — витиснув крізь заціплені зуби Жібальдо.

Антоніо під'їхав ближче, став поруч нього і, поклавши йому руку на плече, сказав:

— Не журися, друже, хто стратив уже голову, тому й карк потрібний хіба лишень на те, щоб його скрутити...

А Себастьян, здавалося, і справді постановив скрутити собі в'язи. Він випірнув з густого плетива ліян, над яким здіймалися до неба кволі, жалюгідні гилячки дерева з невеличкими кучериками листя на кінцях, і, балянсуючи на хиткій підпорі, хвилину зупинився. Потім напружився ще раз, потягнувся праворуч, схопив одну з цих гилячок і витягнув кинджала з рота. На фоні чистого неба чітко рисувався кожний його рух, і

тепер його позиція виглядала так неприродно, ніби це була не людина, а мавпа.

Анна-Марія закрила лице руками й почала голосно молитися, відчуючи, що в її душі діється щось дуже страшне і дуже поважне. А Жануарія, хоч і була схвильована, більше з радістю й цікавістю, ніж зі страхом, пильно стежила за кожним його рухом.

— Кр-ра-к! — тріснуло вгорі — і Себастьян зник.

— Ні-і-і!!! Ні-і-і!!! — заверещала несамовито Анна-Марія, протестуючи цілим своїм еством перед чимсь таким жахливим для себе, що його не могла охопити розумом, і напевне звалилася б з сідла, коли б її не підтримав Жібальдо. — Ні-і!!!

— Ха-ха-ха! — завторував їй з шамотання листя веселий голос Себастьяна. — Але ж тут можна чудесно погойдатися!

— Себастьяне! — оглушливим голосом крикнув і Жібальдо. — Злазьте!!!

— Вже злажу, вже! — хихотів Себастьян і зсувався вниз, роблячи стільки шелесту й тріскоту, як важкий ведмідь.

Переконавшись, що весь її страх був марним, Анна-Марія вибухнула щасливими сльозами й зопалу припала до плеча Жібальда, від чого кавалерові відразу замакітрилося в голові, а молодий де Лара, чомусь похнюплений і сердитий, від'їхав набік і почав стиха розмовляти зі слугами. Сам же спричинник того всього, скоренько причепивши остроги та мізерикорд, зблизився до товариства з убогою квіточкою паразита, що росте майже на кожному дереві бразилійського пралісу.

— І це ви за тим бур'яном лазили? — напався на нього брат, все ще підтримуючи рукою Анну-Марію. — І не сором вам так налякати шляхетну сеньйоріту?!

— Тисяча перепрошень! — вклонився низько Себастьян, а його переоране шрамом підборіддя глумливо тремтіло. — Для заглади своєї провини я готовий вилізти ще раз на вершок і скочити звідти сторч головою, коли цього бажає шляхетна сеньйоріта...

Від цих слів сльози відразу висохли на очах Анни-Марії, а серце наповнилося буйною радістю.

— Але ж, доне Себастьяне! — усміхнулася вона. — Все вже минуло...

— Здається, ні, — промовив Жібальдо, — бо мій шляхетний брат може бути ще й таким необачним, що подарує шляхетній сеньйоріті оцей бур'янець...

— О, ні! — заперечив поспішно Себастьян. — Де ж би я на таке зухвальство зважився?! Цю квітку я подарую Жарі. Жарі, ти приймеш?

Жарі, звичайно, прийняла і вся зашарілася від приємности, але Анна-Марія в тому моменті зблідла зовсім, і синя сітка жилок на її скронях зробилася чорною. З охотою видерла б убогу рожевеньку квіточку з рук невільниці, а чудові орхідеї потоптала б ногами, вилаяла б Жібальда за те, що зневажив Себастьянів трофей словом "бур'янець" і навіть крикнула б, що їй все відомо! Але власне та остання пригадка вернула їй добрий гумор і примусила помиритися з орхідеями і з Жібальдом.

"Себастьян для мене ризикував, — подумала, — але не хоче признатися через того нудного Жібальда. Але іншим разом..."

— Годі, мої шляхетні кавалери, годі! — крикнула вголос, перериваючи власні міркування. — Сьогодні занадто гарний день, щоби сваритися...

Кавалери, правда, не сварилися, лишень старший брат гостро докоряв молодшому за легковажність, а той викручувався жартами і якимись невиразними натяками, які Анна-Марія брала на свій рахунок, а Жануарія — на свій.

Коні рушили далі в дорогу, й Анну-Марію ніби хтось підмінив. Лиця її горіли, очі блищали, і вона стала такою гарною, що Жарі поважно занепокоїлася, заздрісно зиркаючи то на неї, то на Себастьяна. А сеньйоріта попросту захлиналася від піднесення, щебетала, жартувала, зачіпала дотепами то Жібальда, то Антонія, то навіть Жануарію й слуг, і лишень однієї особи не помічала зовсім: Себастьяна...

Дорога, вирвавшись з низин, почала круто підноситися вгору, і незабаром вершники опинилися на високій плоскорівні, вкритій свіжою, зеленою травою.

Перед ними на заході молилися до сонця задумані верхи гірського кряжу Серра до Мар, з-під ніг в долину стелилася розгукана, як морська стихія, тяжка зелень, що переходила в сіруваті плями пасовиськ, ще далі — в білі килими пісків і нарешті кінчалася блакитно-золотою сіттю моря, загромадженого знову зеленими горбами. А вершники стояли, ніби завислі в повітрі, й жадібно вбирали в себе цю величну красу, виповнену синню, зеленню, золотом сонця й свіжістю гірських вітрів. Неосяжні простори попросту розпирали груди й, здавалося, кричали: "Тут — воля! Воля, воля, воля!"

Індіани були такі схвильовані, що аж тремтіли кожним мускулом тіла, а Пірауна — зокрема, його очі стали хижі й гострі, ніздрі тріпотали, груди підіймалися, то опускалися, й з них зі свистом виходило повітря.

— Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!!! — крикнув він раптом у пориві якоїсь несамовитої радості і, мов сніп, звалився з коня додолу. — Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!!!

Кричав далі, пустившись колесом по землі, зривався на ноги, розкидав широко руки, бив себе в груди, плакав і сміявся: "Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!"

— Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!!! — завторували йому Кумаже й Арусаві, теж позвалювалися з коней і застрибали, мов божевільні.

Їх усіх торкнувся подих свободи, оп'янив, як найміцніша горілка, отуманив, довів до шалу.

— Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!!! — кричали всі троє, насаджуючи груди, а луна підхоплювала їхні вигуки, розбивала об кам'яні чола далеких гір, множила стократно і вертала назад: — Уга-га-га-гей-гей-гей-гей!

Жануарія й Анна-Марія зі сміхом дивилися на дорослих чоловіків, що у своїх скоках видавалися блазнями, але Ебани, Антонію й конюхи поблідли. Їм бо не вперше доводилося бути свідками таких сцен, і вони знали, яка небезпека могла за ними наступити: оп'янений волею раб може перегризти без надуми горло кожному, хто стоїть йому на перешкоді, й тоді йому байдуже про власне життя. Не числиться в таких моментах ні з ким і ні з чим, кидається наосліп один проти десяткох і, або гине, або... перемагає.

Тому, не чекаючи довго, Васко моргнув Жвонові, й вони обидва кинулися з нагаями на рабів. Затанцювали коні, засвистала сириця, безжалісно оперізуючи голі спини,

залунали вигуки:

— Пірауно, Кумаже, Арусаві! На коней, на коней!

Але ні крики, ні удари не доходили до свідомості непритомних від радості рабів. Вони далі гасали по траві, перекидалися й верещали.

Нагаї засвистали з подвійною силою, а в Пірауни зі спини бризнула кров.

І тоді, підхоплена сліпою силою інстинкту, Жануарія рванула на своєму коні, наперла на Васка й також з усього розмаху махнула нагаєм.

— Не смій!!! — завищала, як оскаженіла з болю кішка. — Не смій бити!!!

Нагаї від обопільного зудару скрутилися й сплелися. Васко смикав свого, але не міг відплутати.

— Відступися, Жарі! — прохрипів він. — Ти не знаєш, що це означає! Відступися!

— Геть!!! — ще підвищивши голос, скочила до очей конюха дівчина. — Коли торкнеш ще раз — заб'ю тебе! О, тату, мій тату!

І Жарі, несподівано сама для себе, зайшлася голосним риданням.

Пірауна, почувши останні слова, нагло увірвав свої крики й скоки й став, як укопаний. Якимсь таким дивним поглядом видивився на доньку, що від нього стало страшно, але зараз спустив очі в землю, зітхнув і підійшов до свого коня. Помалу виліз у сідло, торкнув коня босими п'ятами й кроком рушив уперед. Виглядав так, ніби його перемогли в бою: був засоромлений і збентежений.

Кумаже й Арусаві, як почали за прикладом Пірауни, так і скінчили, вернувшись до свідомості реального стану речей. П'яна ілюзія волі розвіялася димом, і вони відчували себе тим, чим були насправді — рабами шляхетного сеньйора дона Габрієля де Лара...

Всі були зворушені глибоким драматизмом хвилини, всі почували себе ніяково й їхали мовчки. Тільки Жвон і Васко, перемігши небезпечний бунт, намагалися тепер злагіднити прикре враження і частували рабів щедрими порціями тютюну до люльок. А раби приймали його без гніву, видно, відчуваючи себе винними, а канчуки — заслуженими.

— Васко, — по якомусь часі спитала Анна-Марія, щоб увірвати мовчанку, — далеко ще?

— О, ні, шляхетна сеньйоріто, — відповів Васко, — скоро будемо на місці. Дона Анна-Марія буде така ласкава глянути он туди вище, — вказав нагаєм на круглий горб, який прилягав безпосередньо до кряжу Канавієйрас. — Он, он, навіть печеру видно...

— То чому ж ми не їдемо праворуч? Адже тудою ближче.

Васко таємничо усміхнувся:

— Правим боком не можна, сеньйоріто. Там — провалля де Са.

— Провалля де Са? Що це означає?

— Сеньйоріта ще не знає? О, то страшне провалля! Тудою не можна їхати...

— Чому не можна? — допитувала Анна-Марія. — Адже туди веде добра дорога, як бачу.

— Так, — тягнув Васко, не перестаючи таємничо усміхатися, — дорога добра і протоптана, але нею користуються лишень індіани. Білі — ні.

— Чому?

— О, сеньйоріто, це довга і страшна історія...

Васко знав безліч усяких легенд, або правдивих випадків і охоче їх оповідав, однак, любив, щоб його наперед попросили. То ж і тепер відтягав і м'явся, поки Себастьян не кинув йому золотого дуката.

— На! — сказав нетерпеливо. — І починай оповідати!

Васко зручно перехопив монету на лету, вклонився, поправив свого широкого капелюха і почав:

— Отже, було воно так: один великий пан на ім'я Сімон де Са...

— Який де Са? — перебив Себастьян. — Чи не родич першого генерального губернатора на Бразилію?

Васко зніяковів, бо не любив, коли його ловили на тому, чого він не знав, але зараз же знайшов вихід з положення.

— Правдоподібно, кузин, чи що... — сказав навмання. — Так, отже, знатний шляхтич Сімон де Са розбив колись у бою одне велике плем'я індіан айморе і полонив доньку самого вождя — красуню Кунумі Маніпуера Гвара, що означає: "Найкраща серед зірок". І справді, дівчина була гарна, мов зоряна ніч, і ніжна, мов морська хвиля на світанку.

Перед такою дивною вродою не встояло серце молодого Сімона, і він закохався на смерть в "Найкращу Зірку". Щоб не попсувати шкіри красуні, він наказав зв'язувати їй руки й ноги найм'якшим шовком, щоб вона не збивала ніг і не втомлювалася — наказав нести її в ношах, а коли його відділ ставав на відпочинок, то для Кунумі Маніпуера Гвара розбивали оксамитне шатро, прикрашене золотими китицями.

Але все це нічого не помагало. "Найкраща Зірка" не хотіла дивитися на Сімона, гнала його від себе геть і називала убійником свого батька й братів.

Кілька місяців тривав похід Сімона де Са і його бандейри назад до Сантосу, але молодому кавалерові так і не вдалося прихилити до себе серця дикунки. І лишень, коли вони прийшли до Сантосу, а Сімон показав молодій полонянці всі свої добра й багатства, вона змінила свою ненависть на любов і погодилася стати дружиною сеньйора де Са. Клявдія — так називалася "Найкраща Зірка" після хресту — стала найславнішою з уроди й багатства жінкою на цілу Бразилію.

Однак, дивна вдача людська: поки Кунумі Маніпуера Гвара відкидала кохання Сімона — він за нею шалів; коли ж вона прихилилася до нього серцем — він збайдужів. І навпаки: поки Сімон шалів за "Найкращою Зіркою" — вона його ненавиділа; коли ж він почав байдужити — вона з кожним днем закохувалася все більше. А коли довідалася, що Сімон своє серце переніс на молоду кузину, яка приїхала з Португалії, — не відступала від нього ні на крок, ходила за ним, як тінь, і грозила, що знищить свою суперницю, якщо та не відступить від Сімона. Дала собі також витатувувати на грудях шляхоцький герб де Са — підкову й стрілу під орлиною головою — і присягла чоловікові такими словами: "Доки під гербом битиметься моє серце, доти ти не будеш належати нікому іншому, лишень мені!" Ця Клявдія при своїй красі й ніжності була

жорстокою, як ягуар, і впертою, мов черепаха...

Кузина ж Сімона — прекрасна Луїза — гинула з кохання до молодого де Са, але, боючись гріха, закрила перед ним двері свого дому і збувала дні в покутних молитвах та строгому пості.

І молодий Сімон зненавидів "Найкращу Зірку" за те, що вона стала йому на заваді до нового шлюбу, натомість все більше розпалювалося його серце до недоступної кузини.

З розпуки він зібрав велику бандейру, покинув місто Сантос і пішов у ліси шукати забуття на своє кохання, або смерті. Клявдії наказав лишитися вдома, але вона не послухала його: забрала малого сина і пішла за своїм зрадливим чоловіком.

Вибравшись у подорож, дон Сімон не тримався відомих уже доріг, лиш подався в такі околиці, куди ніхто не ходив, і куди, мабуть, до кінця віку жодний білий не схоче йти: до ріки Ітараре.

І знайшли там бандейранти гори з чистого золота, скелі — з чистих діамантів, а золотого піску й інших самоцвітів було так багато, що їх немислимо було б забрати на всі кораблі, які були у всіх пристанях нашої землі.

І потратили тоді розум бандейранти, не знаючи, що їм робити. Набирали повні міхи одного, потім висипали це назад і набирали другого, знову висипали і знову набирали. Ходили поміж діамантовими скелями, топтали ногами золотий пісок, але билися між собою за кожний кусничок того добра, щоб, бува, хтось інший не взяв більше. І, хоч не могли взяти й тисячної частини того, що бачили — всім видавалося того замало, всі ще лазили по дебрях та проваллях, по печерах і підземних ходах, нишпорили, копали, забувши про їжу й сон, про поворот додому. Багато побожеволіло зовсім, багато потопилося в Ітараре, багато порозбивалося в пропастях, а було немало й таких, що погинули від рук власних товаришів.

Один лишень Сімон де Са лишався зовсім нечулим до багатства Ітараре, не шукав діамантів, не збирав золота — все йому було байдуже. Сидів днями у своєму шатрі, або забирався з нього і блукав, невідомо де й пощо.

А Клявдія й тут не відступала від нього: брала сина на руки й лазила за ним, благаючи його вертатися додому. Сімон кричав на неї, нераз і бив її, наказуючи відчепитися від нього і лишити його осамого, але це нічого не помагало. Так було раз, другий, третій...

Аж одного дня вернувся Сімон до табору сам і повідомив товаришів, що Клавдія з сином упали в пропасть і забилися. Він був непритомний, плів якісь нісенітниці, скрикував і трясся без перерви, а рани й кров на його тілі свідчили, що він і справді зазнав якоїсь лихої пригоди.

І тоді напав на бандейрантів жах. Вони зрозуміли, що попали у владу нечистої сили і можуть всі тут загинути до одного. То ж, поскликавши, кого ще можна було скликати, і набравши в міхи золота й дорогоцінного каміння, скільки можна було набрати, почали шукати поворотної дороги.

Однак, той слід, яким ішли до серця Ітараре, зник зовсім, а іншого проходу також

не було. Шукали тут, шукали там, пробували сюди, пробували туди — дарма. Лишалось одне: плисти вниз по течії ріки на північ.

Але Ітараре — це не ріка, а саме прокляття: що не кілька кроків — то водоспад, що не кілька кроків — то береги стають, мов стіни, а течія між ними рве, як буря, що не кілька кроків, то русло тікає вспід під землю і там клекоче в пекельних казанах.

Ледве-ледве вдалося горстці людей з цілої бандейри вирватися до устя цієї проклятої ріки, де вона впадає в Паранапанему, і тут уже подорож стала легкою. Але що з того, коли ні один чоловік не врятував нічого з тих скарбів, що їх взяв у проваллях Ітараре. Погубили все, та ще й раді були, що вийшли живі.

Коли вернулися до Сантосу, вже нічого не стояло на перешкоді до шлюбу між двома закоханими кузинами, і Сімон незабаром одружився з гарною Луїзою. Кілька місяців прожив щасливо, а потім почав сумувати. Не їв, не спав ночами, а навіть, як і спав, то скрикував у сні й стогнав. Що не день — то ставало йому гірше, що не день — то гірше. Як не розважала його молода дружина, як не допитувалася про причини його суму, — дон Сімон нічого не відповідав і все хмурнішав та топився на очах, як запалена свічка. І дійшло до того, що він знову почав збирати велику бандейру, готуючись у похід.

Плакала гіркими сльозами дон Луїза, благала чоловіка не йти нікуди, затримувала, як могла, але таки не затримала — пішов. Пішов і пропав на два роки, не подаючи про себе ніяких вісток.

Вернувся, коли його син уже бігав і говорив.

І знову дон Сімон ожив, отрясся з задуми й жалю, бавився з сином, пестив дружину і видавався щасливим. Але не довго. Нова навала суму опанувала його і незабаром погнала в ліси ще на два роки.

По двох роках вернувся де Са, як і першого разу, спокійним та щасливим, обіцяючи дружині вже більше нікуди не ходити, а залишитися назавжди при родині — дарма! Через кілька тижнів засумував, спохмурнів, перестав їсти й спати, а скінчив на тому, що зібрав бандейру і знову вирушив у подорож.

Чого він шукав?

Його товариші оповідали, що Сімон зовсім не цікавився ні невільниками, ні покладами цінних копалин, ні родовищами дорогих каменів — нічим тим, що давало зиски. Але за кожною своєю виправдою він все намагався дібратися до серця Ітараре, і за кожним разом і він і вся бандейра зазнавали повної невдачі.

Так тривало двадцять років...

І от, коли вже його найстарший син — Сімон — виріс, ставши кавалером, Сімон-батько ще раз вирішив спробувати щастя. Цим разом він не пішов суходолом з Сантосу, лишень спочатку приплив кораблем до Паранагви, а звідси мав іти обходом: відразу просто на захід до Кампос Жерайс[14], а звідтам завернути на північний схід і полями вийти до західного берега Ітараре.

Він вийшов оцією дорогою, що й ми нею їдемо, але там, де шляхетна сеньйоріта хотіла повернути праворуч, сталася дивна пригода: ледве бандейра ступила на стежку,

що йде над проваллям, — коні чомусь сполохалися, стали на задні ноги й закрутилися. Остроги й нагаї, що ними вершники хотіли змусити тварин до послуху, зробили ще гірше: коні жалібно іржали, кидалися, мов скажені, на всі боки, але не хотіли ні кроку ступити вперед. Врешті той з них, на якому сидів старший де Са, заверещав чортівським голосом і скочив просто в прірву. За ним, мов на команду, почали скакати інші...

— Брр! — здригнулася Анна-Марія. — Який жах!

— О, достойна сеньйоріто, — підхопив Васко, — це дійсно було жахливо! Сімдесят їх тоді загинуло, сімдесят! Решта так налякалася, що вернулася назад і прирекла — ніколи більше не шукати серця проклятої ріки...

І ніхто не хотів лізти в провалля, щоб дістати тіла вбитих і поховати їх за християнським звичаєм, тільки один молодий Сімон зважився зійти вділ.

Бандейранти чекали на нього цілий день і цілу ніч, і знову день, і знову ніч. Вже думали, що й син загинув, але він таки вернувся. Та що з того? Ліпше був би загинув, бо злі духи поплутали йому розум і наповнили його голову вогнем. Він присягався, що бачив на дні страшну упирицю з шляхоцьким гербом де Са на грудях, яка танцювала по трупах з мертвою дитиною на руках і співала якусь пекельну пісню. Казав також, що та упириця-Клавдія лишила його живим тільки для того, щоб він оповів своїй матері і своїм молодшим братам таку правду: "Мій негідний чоловік, — так казала упириця, — скинув мене і мого та свого сина у пропасть, щоб одружитися з твоєю матір'ю. Тепер він лежить холодний і покривавлений, скинений моєю силою вниз, так, як колись лежала я зі своїм первенцем, скинуті його руками. Я прокляла ваш підлий рід і не заспокоюся доти, доки останній з нащадків твого злочинного батька ступатиме ногою по цій землі. Вертайся і винеси на світ мою волю!"

Молодий Сімон скоро після того вмер, не доїхавши навіть додому. Та й як мав жити, коли не приймав ні поживи, ні пиття, а ночами горів у страшній гарячці?

Це було давно, дуже давно, ще тоді, коли нашого дона Габрієля не було на світі, але з того часу рідко який білий важиться їхати правим боком попри гори Канавіейрас, а, як і зважиться, то ніколи не виходить без пригод. Скільки їх там загинуло — ніхто не може того сказати. Тільки, відколи я себе пам'ятаю, — не було сміливця серед білих, який би хотів ризикувати своїм життям над проваллям де Са.

Кажуть також, що рід де Са дійсно зник, і з них вже не лишилося нікого.

— Неправда, — заперечив Антонію. — Я чув ще про одного де Са.

— Хіба не з тих... — кисло заперечив Васко.

— Якщо ви, доне Антонію, маєте того самого на увазі, що й я, то, власне, він мусить бути з тих самих, — вмішався в розмову Себаст'ян. — Особисто я з тим де Са ніколи не бачився, але всі кажуть, що над їхнім родом висить якесь прокляття і щось там шепчуть про якусь нечисту історію з його предком.

— Того де Са взагалі мало хто знає, — додав і свого Жібальдо, — бо я чув, що він живе десь уже не в Сантосі, а деінде, ні з ким не стрічається і має намір вступити до монастиря, а, може, досі й вступив...

Слухаючи оповідання Васка, товариство проїхало останній шмат дороги й опинилося на верху другого горба, на стежці, яка бігла просто до печери ворожки. Квевезу, видно, мала частих відвідувачів, бо стежка була добре втоптана, і на ній виднілися сліди кінських копит.

Горб просто припирав до скелястої гори, а по ньому, немов якісь містичні гриби, стояли правильно обточені вітрами каміння з тонкими ногами і великими круглими головами. До вершка менших можна було торкнутися рукою, сидячи верхи на коні, більші сягали висоти дерева. А всі вони — більші й менші — скидалися на таємничі істоти, обернені закляттям в каміння, і наводили неприємний, понурий страх. Два таких "гриби", подібних до сторожів, стояли обабіч входу в печеру, при якій на каміннім порозі сиділа Квевезу й курила велику глиняну люльку.

Гості під'їхали з певним страхом і привіталися.

Стара нічого не відповіла на привітання, натомість звелася з місця і, тримаючи люльку в руці, почала обходити коней, що стригли вухами, злегка порскали та нервово перебирали ногами.

Вона була жахлива, ця ворожка: стара-престарезна, з відвислою нижньою губою, зі скудовченим, посірілим від бруду й сивини волоссям, з беззубим, запалим ротом, приплесканим носом і тьмавими, сльозливими очима. Дибала тонкими, хиткими ногами і за кожним рухом стріпувала якимсь гноттям, що звисало їй з плечей аж до колін. Ніхто не міг би сказати, якого кольору воно було колись і з чого зроблене, але тепер воно найбільше нагадувало побуріле з давности листя бананів, обгризене на кожній п'яді щурами.

— Ага... ага... гм... гм... — мимрила Квевезу, поглядаючи на кожного вершника зокрема. — Отже, правду сказав печерний дух, що прибудуть такі гості... А я думала, що бреше... Тепер у цьому брехливому світі всі брешуть — не дивно, коли б і духи почали брехати... Гм... гм...

Всі боязко ухилялися від дотиків старої відьми й мовчали. Але найсміливішим показався Себастьян.

— Чи й справді всі брешуть? — спитав він нарочито голосно.

— Всі, шляхетний невігласе, всі! — відповіла Квевезу і роззявила в подібі жаб'ячої усмішки свого беззубого рота.

— От, шкода! — закпив Себастьян. — А ми вірили, що ти кажеш правду, і приїхали сюди про неї довідатися.

— Брешеш, рабський внуче! — огризнулася стара. — Не для правди, а для гарних очей сюди їхав!

— Авжеж, — засміявся Себастьян, — довідався, бачите, що красуня Квевезу має найкращі в світі очі, й приїхав подивитися...

Всі мимохіть глянули на каправі очі ворожки й розреготалися.

— Гей, щенюку! — крикнула Квевезу з осторогою. — Не кпи собі з мене, бо, хоч тепер світ і брехливий, але я можу сказати вголос одну правду, яку ти дуже пильно ховаєш від жіночих очей...

Себастьян по тих словах відразу втратив охоту жартувати й прикусив язика, а сеньйоріта, ще раз пригадавши оповідання Барбари, мало з сідла не вискочила з радості.

— Он як! — скрикнула вона, забувши навіть свій страх перед ворожкою. — Цікава я лишень знати, кому належать ті очі, від яких пильно ховається якусь там правду!

— Скоро дізнаєшся, біла кицько, — з'їдливо усміхнулася ворожка, — скоро дізнаєшся, коли ще й досі не знаєш, що ті очі — тобі найближчі...

— Слухай, ти! — насупився Жібальдо. — Це є шляхетна панна і заслуговує на відповідне до свого становища звертання. Зрозуміла?

— Хі-хі! — засміялася Квевезу. — Для мене вона лишень біла кицька й нічого більше, але для тебе й справді шляхетна, аж занадто шляхетна, брате внука рабині... Скоро побачиш сам...

— Звідки знаєш, чий я брат і чий внук? — нервово спитав Жібальдо.

— Я знаю своє, а ти знай також, що мене люди не даром звать ворожкою! — відрізала Квевезу. — Ну, злізайте з коней, коли вже приїхали! — наказала на кінець таким владним голосом, що всі вершники, немов здмукнуті вітром, в мент опинилися на землі.

— Жвоне, — наказав Васко, — забирай рабів і ведіть коні до води. Та попустіть попруги й дайте їм трохи попастися.

— Ой, не пускай його самого, не пускай! — похитала головою Квевезу й усміхнулася злосливо. — Бо, коли знову трьом вільним закрутить в носі від свіжого повітря, то один раб не дасть з ними ради... Йди й ти — то буде двох рабів проти трьох диких. Хі-хі-хі!

Васко видивився на неї з острахом, подався назад і забурмотів:

— Це не ворожка, а справжня відьма...

— Хі-хі! — зраділа стара. — Чому відьма, чому? Чи тому, що за свої слова не жадаю наперед золотого дуката, як ти? Хі-хі-хі!

Мамелук злякався ще більше і, хрестячись та спльовуючи набік, сам забрав рабів і коней та вкупі з Жвоном поспішив відійти якнайдалі від всевідущої баби.

— Я піду з ними також, — обізвався дон Антоніо. — Хай вже буде трьох на трьох...

— Боїшся справді? — спитав Себастьян.

— Ні, не то що боюся, а просто не бажаю бути близько цього чортівського кубла. Огидне воно мені. Волю стару шкапу, ніж стару бабу.

Квевезу подивилася йому вслід, похитуючи своєю патлатою головою, посмоктала свою пригаслу люльку й повернулася до Жануарії. Обійшла дівчину довкола, ніби виставленого на продаж коня, провела рукою вздовж її тіла, від чого та аж здригнулася, і замимрила далі сама до себе:

— Каа, Каа, справжня Каа — богиня лісу. Шкода тільки, що має рабську душу й поганить себе рабською одежею. Коли б так скинути оті негідні ганчірки, завітчати голову цвітом маракужі [\[15\]](#), а тіло перевити галузкою винограду — була б богинею. А так — тіло богині, а на тілі рабські прикраси і душа — в рабських ланцюгах. Ох-хо-хо!

Дівчата й кавалери стояли смирно й боялися поворухнутися.

— Ну, а ти, біла кицько з прихованими пазурями, — звернулася ворожка до Анни-Марії, — ти, що бажаєш знати правду й сягати в чужі таємниці, ти чому ж не спішиш з тією правдою, яка тобі недавно відкрилася, га?

Анна-Марія спаленіла й збентежилася вкрай, не знаючи, куди подіти очі.

— Ага, боїшся? — тішилася стара. — Боїшся, кицько? Не бійся, ні: стара ворожка уміє бути дискретною, коли це потрібно і коли вона хоче... Не скажу нічого... Ходи за мною! І ти, жалюгідна богине, ходи також! Маєте квіти? Це добре. Квіти — найліпший дар для Печерного Духа. Ходіть!

Махнула дівчатам рукою і, не оглядаючись, попростувала вперед, стрясаючи гноттям, що лопотіло й розвівалася під наскоками гірського вітру.

Дівчата боязко презирнулися між собою, але, скорені владним голосом старої, пішли несміливою ходою за нею, залишаючи кавалерів надворі.

— Не бійтеся, ми будемо на сторожі, — підбадьорив їх Жібальдо.

Соняшне сяйво, що било зі всього розгону просто в печеру, зараз же за входом перелякано зупинялося й верталось назад, стративши бажання заглядати в дальші кутки, наповнені густим мороком. Ще ближче до входу можна було розпізнати контури шаршавих камінних стовпів, які підпирали склепіння, але далі все губилося в непроглядній темноті, й дівчата, ступивши кілька кроків, зупинилися, бо вже не бачили нічого.

— Що там? — обізвався з темені голос Квевезу. — Не видно вам? Страшно? Ох-хо-хо, кожний сліпне й лякається, коли з вільного світу потрапить у темін з камінними стінами, а потім ще гірше сліпне й гірше лякається, коли, звикши до темені й камінних стін, побачить світло волі. Все залежить від звички, дівчата, від звички... Хі-хі-хі!

Сміх її розповзався гадючим сичанням по печері, влазив у якісь шпари й закамарки, і там топився, як піна прибою на піску.

— Ну, вже видніше вам? — спитала, трохи перечекавши. — Ходіть, ходіть, не бійтеся! Тут багато безпечніше, як на життєвій дорозі, де можна розбити занадто піднесену голову об несподіваний одвірок, або, задивившись у глибину власної душі, злетіти в пропасть... Ходіть!

Наставляючи руки й обережно намагаючи ґрунт, дівчата поволі поступали вперед за ледве бовваніючою постаттю Квевезу. Йшли досить довго, аж врешті зауважили в глибині печери маленьке жовтаве світлечко. Чим далі — воно ставало виразнішим, а накінець, коли дівчата зблизилися до нього на віддаль кількох кроків, показалося полум'ям глиняного каганця з дзьобиком, у якому був заправлений гніт, і з вушком, перев'язаним довгою жовтою стрічкою. Каганець стояв на подібі якогось кам'яного вівтаря, вирубаного в скелі на висоті людських грудей. Посередині його стояв досить великий, неправильної стіжкуватої форми сірий камінь, по якому блискавками розбігалися золоті жилки, що виразно рисувалися при світлі каганця. Камінь був також перев'язаний жовтою стяжкою і прикрашений різнокольоровим пір'ям, заткнутим за перев'язку. Довкола нього лежали менші каміння різної форми й різних кольорів: білі,

сірі, червоні, чорні, крапчасті й смугасті. Стояло тут також кілька посудин, наповнених квітами й пахучими зелями. Вдолині, під престолом, знаходилася вирубана людськими руками, чи створена помисловою природою, кам'яна чаша, в яку струмочком збігала джерельна вода, що випливала якраз із середини передньої стіни престолу. Дзюрчання її було якесь урочисте, дзвінке і промовисте.

Дівчата зупинилися, з забобонним страхом приглядаючись до таємничого видовища поганського храму, а стара Квевезу впала ниць, щось пошепотіла, подмухала на долівку, сягнула пальцями в чашу, промочила собі уста й очі, і після того зняла каганець.

— Кидайте у воду квіти, — прошепотіла тихо й засвітила очима, які відразу стали великими й ясними, як у зовсім молодой людини. — Кидайте у воду квіти. Печерний Дух потребує жертви перше, ніж заговорить.

Виконавши наказ, дівчата поставали, чекаючи дальших розпоряджень. Квевезу заворожила їх від самого початку до такої степені, що вони втратили свою волю, забули, що вміють говорити, забули навіть, за чим сюди прийшли. Перетворилися в якісь бездушні автомати, що вміли тільки слухати і... боятися.

— Схиляйтеся сюди! — наказувала далі Квевезу, присвічуючи над чашею каганцем. — Схиляйтеся обидві разом, бо ж все одно ваші долі сплелися разом, як сплітаються два нагаї в спільному ударі... Сплелися раз, сплелися другий, сплетуться й третій, і лише смерть їх розлучить... Дві смерті на чотирьох... Три смерті... Три смерті серед інших смертей... Дивіться — стріли, списи, мечі, вогонь і кров... А все зрада... Зрада, любов, смерть, ненависть — усе разом... Дивіться!

Дівчата поскилялися над камінною чашею і, затаївши віддих, вдивлялися в тремтливу поверхню води, що відбивала в собі світло каганця і химерно роздроблені, повикривлювані контури їхніх постатей. Дивилися пильно, але початим не бачили нічого.

— Дивіться, дивіться, — продовжувала Квевезу, — там написане ваше минуле, сучасне й майбутнє. Свята вода, що випливає з серця Печерного Духа — це дзеркало людського життя. Що бачите там?

— Нічого, — в один голос відповіли дівчата.

— Не бачите нічого? Сліпі, сліпі! — пристрасно зашепотіла стара. — Як можна дивитися — і не бачити, як можна слухати — і не чути? А я, ось, бачу морську воду, велику воду, але лагідну й зичливу, і бачу малу воду ріки, роззявлену, мов пащека гадини... Я бачу білу кицьку у щасливому шлюбі з чорним ягням... А ще бачу серце, кинене в жертву: раз, як поміст для виходу на волю, другий раз — як поміст до багатства й почестей, і врешті бачу ще раз серце, кинене під ноги без жадання винагороди, кинене по-рабськи і розчавлене... Що ж — рабові — рабська доля. Дивіться, он, — дві дороги: у кожної своя. Для тієї, що є вільною — ця дорога невилна; дорога веде до близької людини, до коханого, до власного гнізда. Для тієї, що є рабинєю — дорога по власній охоті. Дорога на волю і вибрана по власній волі. Але коли хтось, вибираючись на волю, забирає з собою кайдани, — той скрізь буде рабом. І обидві

дороги, різні для кожної, пересікаються і плутаються, як два канчуки в спільному зударі. На кінці їх — смерть: сидить і розплутує... Обриває одну нитку, другу, третю... Ні, третю вона безсила увірвати... Дві смерти, чи три смерти? І довкола знову смерти... Але чому одна смерть — життя?

Квевезу говорила скоро-скоро, немов би шелестіла шорстким зерном ячменю по решеті, а потім нагло увірвала і схилилася нижче над водою.

— Темно, — вишептала у відчаї, — темно! Печерний Дух вернувся в скелю і не хоче говорити... Ніколи не договорює найголовнішого до кінця... Що має твій батько, Печерний Духу, до цих двох? Чому говорить твоїми устами з такої віддалі? Скажи! Мовчиш?

— Мовчить, — обернулася вона до дівчат, — мовчить...

Поставила каганець на цямринні камінної чаші й занурила руки в воду. Побовталася там трохи, витягнула рожеві квіти й подала їх Жануарії.

— Візьми, — сказала суворо. — Печерний Дух не прийняв твоєї жертви. Вимагає від тебе більшого, або погорджує тобою.

— А мої квіти? — тремтячим голосом несміливо спитала Анна-Марія.

— Твоїх нема.

Анна-Марія недовірливо похилилася над чашею і заглянула у воду. Вода була неглибока й прозора, але від орхідей не лишилося й сліду.

Жануарія в німому запиті підняла очі на Квевезу.

— Печерний Дух не прийняв твого дару, — повторила ворожка. — Біла кицька йому миліша від тебе, рабине. Бо людина, тварина, звір, гад, комаха і навіть камінь — усі мають духа. Лишень раб його не має. А хто сам не має душі — не сміє прохати й ласки духів.

— А нас Церква учить, що й раб має душу, таку, як і пан, — сказала Жарі, й очі її вогко заблищали, а голос задрижав з жалю. — Нема різниці між рабом і вільним.

— Не розумієш, про що говориш, — згіржливо скривилася Квевезу: — можна народитися в рабстві й бути вільним, можна народитися на волі й бути рабом. Рабство — це страх перед свободою і служба рабству; свобода — це ненависть до рабства...

— Але ж ти казала, що я вийду на волю, правда? — спитала Жарі, бажаючи ще раз почути дороге слово і забуваючи цілковито про присутність своєї пані.

— Воля — це ненависть до рабства! — ще раз повторила Квевезу. — А хто має окови на душі — скрізь буде рабом.

— Чекай, Квевезу, — обізвалася й Анна-Марія, — я щось також не дуже второпала... Як ти сказала мені? Буде дорога до коханого?

— Було слухати добре! — неприязно відповіла ворожка. — Віщувань не повторюється двічі...

— Ні, але ти скажи ще раз, — попросила Анна-Марія: — буде щасливий шлюб з коханим? Буде кохання? Скажи, Квевезу, я тебе прошу! І ще: що означає "три смерти на чотрьох"? Як це розуміти?

— Розумій, як хочеш! — байдужо здвигнула плечима Квевезу. — Я не пам'ятаю

того, що моїми устами говорить Печерний Дух: чи буде три смерти на чотирьох, чи чотири кохання на трьох — вже забула. Може бути і одне і друге. Не питайте більше нічого!

Поставила каганець на попереднє місце, поправила квіти у глиняних посудинах і пера на каміннях, дещо пересунула, в деяких місцях провела рукою, стираючи невидимі порохи й на кінець глибоко зітхнула.

— Ходімо вже, — сказала тихо. — Коли дух схоче, то й камінь заговорить, коли ж дух сам стає каменем — ніхто не змусить його промовити. Ходім!

Впала ще раз ницьма перед престолом, продула долівку, встала і пішла до виходу. За нею у глибокій задумі, потрясені всім почутим, посунули й дівчата.

Коли вийшли з печери, їх осліпив ясний, веселий день, і все, що сталося хвилину тому назад, почало видаватися сонною зморою.

— Ну, і що ж? — весело спитав Себастьян. — Багато виворожили?

Але ні Анна-Марія, ні Жануарія не відповіли нічого, тільки, ніби змовившись, обидві піднесли на нього смутні очі її зараз же попускали їх в землю.

— Як бачу, ворожба не була щасливою для шляхетної сеньйоріти, — догадався Жібальдо. — Чи...

— О, ні! — поспішно вмішалася Жарі. — Якраз для сеньйоріти випало все добре.

— Так? — втішився Жібальдо. — То чому ж ви, доно Анна-Маріє, такі сумні, коли вільно спитати?

— Не знаю... — задумано відповіла панна. — Ніби й добре, але все якесь дуже неясне, незрозуміле, загадкове...

— Мабуть Квевезу погана ворожка, коли так.

— Ворожка залежить від духів, — потиснула плечима Квевезу, — і більшого від них не скаже. А духи одним кажуть більше, другим — менше, третім — нічого. Все залежить від того, хто яку ласку в духів собі заслужив.

— А що ж робити, щоб заслужити собі ласку духів? — дуже поважно спитав Себастьян.

— Заслужити ласку духів? — оживилася стара. — А що ж ти, молодче, знаєш про духів?

— Не знаю нічого, — признався Себастьян, — але хотів би знати.

— А свого власного духа ти вже знаєш? Напевне, ні. До інших духів дорога веде через свого власного. Бо все має свого духа, все: людина, тварина, звір, гад, комаха і камінь. Дух людини є найясніший і найсильніший, бо він — вічний. Але у волі людини є зробити його великим і добрим, або малим і злим. Дух людини сильніший від тіла, але раб може вигнати його зі свого серця і залишити собі лишень його тінь, яка вистачає для дихання й існування. І саме тіло, що лишається без духа, — це труп, це найгірше, що може бути...

— І раб ніколи не може відзискати свого духа? — боязко спитала Жарі.

— Може, — відповіла Квевезу, не дивлячись на дівчину, — але тоді, коли перестане почувати себе рабом. Дух — це втілення свободи. Як же зміститься в серці, скованому

ланцюгами рабства? Одне виключає друге...

— Ну, добре, — продовжував далі Себастьян, — і коли людина пізнає свого власного духа, тоді що?

— Тоді не треба порад від інших духів. Тоді людина йде за своїм власним і не поклоняється духам слабшим.

— А ти, Квевезу, ти?! — зацікавився й Жібальдо. — Ти навіщо поклоняєшся Печерному Духові, коли маєш свого власного?

— Мій дух — камінь, — тихо відповіла ворожка. — Він важкий, непорушний і безмовний. Не той камінь, що має духа, але дух, обернений в камінь. Печерний Дух мені найближчий — і тому я з ним.

— Коли так, то щось дуже страшно... — почав співчутливо Жібальдо і не скінчив, бо раптом моторошна догадка скувала йому язика. Він глянув на брата й дівчат і по їхніх очах переконався, що вони також догадалися.

Квевезу глипнула на нього гострими очима, з яких безслідно зникла стареча паволока тьмавости й знову відкрила в усмішці беззубого рота, мов жаба на полюванні.

— Маєш рацію, молодче, маєш рацію! — згодилася вона. — Зі мною сталося щось таке страшно, що перевищує найстрашніші легенди. Бо з іншими стається легенда раз, а зі мною безперервно вже довгі роки. Легенда нанизана на легенду — це моє життя. І я все терплю, — продовжувала ворожка, хмурніючи на очах за кожним словом. — Відколи перша індіанка ступила на цій землі на шлях ганьби — відтоді я терплю. Терплю за твою бабу, за Клавдію де Са і за тисячі, тисячі інших... Так, ти вгадав, молодче: я — Клавдія де Са, я — Марія, я — ось ця молода красуня з опоганеною душею, я — це всі жінки нашої землі, що дають тіло тим дітям, у жилах яких тече кров білих. Чи за всі поневіряння, за ганьбу і зраду перед рідною землею моя душа могла не стати каменем?

— То ти таки не Клавдія! — зітхнув Себастьян, відчуваючи, як у нього і у всіх інших звалився тягар напруження і страху з душі. — А хто ж ти?

— Я? — блимнувши нараз погаслим зором, задумано відповіла Квевезу. — Я — совість усіх тих, які, ставши здобиччю меча і віроломства, спочатку зі зв'язаними руками і званням полонянок зуміли своєю погордою до переможців і нескореною душею — кинути собі під ноги й стоптати серця найтвердших завойовників. І знову, я — совість тих, що проміняли пута на руках — на пута, закладені на серце, звання полонянок — на звання шляхетних сеньйор, а у висліді стратили й те, що мали в тілесному рабстві. Раб не має права на пошану, рабиня — на любов. Їхній уділ — це терпіння й призирство докільля...

— Вертаймося вже! — не витерпівши більше, зойкнула в розпучі Жарі. — Тікаймо з цього страшного місця!

— Хі-хі-хі! — засміялася злосливо Квевезу. — Від совісти, як і від помсти ображених духів землі, ще ніхто не втік, бездушна богине! І ми ще стрінемося з тобою, — затям! — стрінемося! До побачення! Хі-хі-хі!

Жібальдо мерщій кинув старій золоту монету, підхопив під руку Анну-Марію,

Себастьян піймав за лікоть півпритомну Жануарію — і всі вони четверо пустилися бігом з горба в долину, де під наглядом Антонія, мамелуків і рабів попасалися коні. А навздогінці їм ще довго летів злосливий сміх старої Квевезу:

— Xi-xi-xi!

Сватання

Решту неприємного враження від ворожби Квевезу розвіяв з притаманним йому постійним гумором Антонію ще по дорозі додому.

— Бачу, що я вмів би краще пророкувати майбутнє, ніж та стара відьма, — сказав він. — "Три смерти на чотирьох!" — Га-га! Для мене, наприклад, там, де мова йде про чотирьох людей — неодмінно мусить бути і чотири смерти. Якщо ж хтось мене переконає, що він справді ніколи не вмере, й справді того чуда докаже — то хай мене мавпа оближе, як каже наш мудрий Кумаже!

І дівчата поволі заспокоїлися. Дійсно, беручи на здоровий розум, ворожба випала для обидвох щасливо: Анні-Марії — дорога до власного дому, до коханого і шлюб з "чорним ягням"; Жануарії — дорога на волю. Що дві долі сплетені, мов канчуки в спільному зударі — це зрозуміло також. Лишень Жануарія собі їх пояснювала, як одруження обидвох з рідними братами, а баронівна остаточно погодилася з думкою — видати Жануарію заміж за одного з вільнонаємних робітників свого майбутнього чоловіка.

Про "майбутнього чоловіка" Анна-Марія згадувала в думках з радісно-солодким завмиранням серця.

"...ти чому ж не спішиш з тією правдою, яка тобі недавно відкрилася?" — причувалося їй глузливе питання Квевезу й примушувало шляхетну сеньйоріту здригатися від щастя. Вгадала ворожка, вгадала! Саме тоді, коли Себастьян зірвався з дерева й полетів униз, Анні-Марії відкрилася правда, про яку раніше хіба неясно догадувалася: вона любила Себастьяна, тільки Себастьяна! Коли закралося це підступне почуття в її серце: чи тоді, коли підглянула молодого кавалера з рабинєю в їдальні, чи тоді, коли він так несподівано щез із забави, чи тоді, коли Барбара їй оповіла про його почування, чи ще тоді, коли він підштовхнув брата в час першої зустрічі, звернувши увагу на Жануарію? Це було байдуже, і цього вона не хотіла знати. Їй навіть здавалося, що любила цього позначеного шрамом юнака ще задовго перед тим, як його побачила. І тепер лишень дивувалася, як можна було бодай на хвилину припустити у душі прихильність до Жібальда?! Адже ясно, як Божий день, що ніхто інший, крім Себастьяна, не міг бути вибранцем її серця. Він самотній міг кинути на терези її душі вальори, важкі, мов золото... Чи ж його зречення від щастя на користь старшого брата не є тим вальором? Чи ж його маскування з тим залицянням до Жарі не є вартим найбільшого признання? Взагалі, під яким оглядом він не є вимірним ідеалом? Що бідний? Але ж це дурниця! Анна-Марія має віно, якого вистачить їм на ціле життя. Що він не любить товариства й забав? Але ж навіщо їм товариство й забави,

коли вони найщасливіше житимуть одне з другим. Ну, а решта там всяких примх — це все мине. Анна-Марія зуміє зробити з чоловіка все, що схоче, особливо при умові, що чоловік так безумно закоханий...

Правда, з тим Жібальдом трохи задалеко зайшло; адже всі переконані, що саме він має бути вибранцем баронівни. Але нічого безповоротного не сталося. В останній хвилині Анна-Марія може змінити рішення. Це — її право. Наперед треба вдавати трохи задуману, трохи нещасну, трохи збентежену — і на кінець сказати правду. Все.

І вона дійсно так робила кілька днів підряд: зітхала, задумувалася, підкочувала очі під лоба, або спускала їх вниз, особливо тоді, коли була близько сестра і хресний батько. Та ні дон Ізабела, ні дон Габріель, ні хто інший не надавав цим мінам особливого значення, і ніхто не догадувався спитати молоді панни, що їй бентежить. На це знаходилися цілком природні пояснення, і питання були зайвими.

Одинокий лишень Антоніо справді бентежив Анну-Марію. Він часто зиркав на неї допитливо й іронічно, ледве помітно похитував головою і щось беззвучно шептав. У перших днях молодий де Лара тримався виключно товариства Себастьяна, лишаючи Жібальда зі своєю "тітонькою", але після візиту у Квевезу, він почав робити якраз навпаки: з Себастьяном говорив лишень принагідно, натомість всю увагу переніс на Жібальда. Витягав його двічі денно на поїздки верхи кудись за місто, грав з ним у шахи і зовсім поважно пропонував — взяти участь у праці золотої копальні. Коли ж Жібальдо відкидав цю пропозицію під різними претекстами, Антоніо обіцяв також покинути копальні на руки батька і вирушити з Жібальдом у його найближчу виправу. Себастьяна при тому не згадував, мов би молодший брат і зовсім не існував. При спільних же зустрічах за столом Антоніо жартома просив у дон Елеодора "руки Жібальда", або, навпаки, просив свого батька, щоб той дозволив йому стати "доною Антонією" і одружитися з Жібальдом. Ці одноманітні й настирливі жарти викликали несмак і здивовання, хоч всі давно вже звикли до постійних дотепів і кпинів молодшого де Лара. Але нікому не прийшло в голову, що вони мають певний сенс і певну ціль. Коли б хтось мав охоту ближче придивитися і прислухатися до всього, що робив і казав Антоніо, — той би відразу зрозумів, що Антоніо старається підготувати Жібальда до розчарування і своєю підкресленою увагою наперед його осолодити.

Не розуміла його й Анна-Марія, але при тому була вдячна сестрінкові за те, що рятував її від товариства немилого тепер старшого брата. Його присутність гнітила її, оповідання нудили, а компліменти й зітхання — просто ображали.

Зовсім інакше почувала себе в товаристві Себастьяна. З тим могла сидіти хоч би й круглу добу, залюбки ловлячи кожне його слово. Та, на жаль, Себастьян не користувався нагоди. Коли не можна було взагалі кудись вислизнути без образи баронівни, він говорив про найбайдужіші й найневинніші речі, не розумів, або не хотів розуміти натяків, а в драстичних випадках, коли натяки й захохота до одвертості ставали надто прозорими, викручувався вужем і сходив спритно на інші теми.

Анна-Марія в досаді кусала губи:

"Гордий, — думала собі. — Гордий, скритий і впертий. Як же дати йому до

зрозуміння, що я за Жібальда все одно не вийду? Адже Жібальдо мене ще не сватає, то під яким же претекстом реклямуватиму наперед свою відмову?"

І от одного дня по вечері дон Ізабела затримала сестру й повідомила:

— Завтра дон Елеодоро офіційно проситиме твоєї руки для дон Жібальда.

— Вже?! — жахнулася Анна-Марія. — Так скоро?!

— Чому ж скоро? — здивувалася дон Ізабела. — Ви ж уже обидвоє приглянулися одне одному добре. Крім того, кавалери Ебани за два-три дні виїжджають. Зволікати не можна.

— Але ж, доно Ізабело! — залепетала Анна-Марія, почуваючи свою повну розгубленість. — Я ще... Просто не знаю...

— Ну, ну! — потішила старша сестра. — Не маєш чого так боятися. Раніше, чи пізніше, для дівчини приходить цей момент, і до нього треба поставитися сміливо. Дон Жібальдо, як ти сама переконалася, є вимріяною для тебе партією, то ж ніяким страхам нема місця.

— Але все ж таки... Таке відповідальне слово... Я мушу наперед добре все обдумати... — крутила Анна-Марія й мало не плакала.

Дон Ізабела лишень засміялася:

— Іди й думай. Помолись гарно і здайся на Божу ласку. Все буде добре, не журись і не хвилюйся непотрібно. Дай поцілую тебе і поблагословлю на ніч.

Вернувшись до своїх кімнат, Анна-Марія справді таки розплакалася. Як же бути тепер? Сестра навіть не підозріває, що Жібальдо взагалі не входить в рахунок. І що сказати завтра? Не можна ж заявити: "Не хочу за Жібальда, хочу, щоб мене посватав Себастьян!" Як це виглядатиме, коли Себастьян ані словом не зрадив, що має охоту одружитися з нею?!

— Дурень, дурень! — злостилася баронівна. — І сам мучиться непотрібно, і мене мучить! Поставив у положення, з якого не знати, як шукати виходу!

Тим часом пізній вечір увійшов у свої права, і темінь запавутинила всі кутки, потягнула умоченим у синьо-сіру фарбу віхтем по всіх предметах, змазавши їх у невиразні плями.

Прийшла й Жарі, пропонуючи свої звичайні послуги на ніч. Але роздосадувана й пригноблена сеньйоріта відмовилася. Не дозволила навіть засвітити, щоб рабиня не побачила її сліз.

— Не треба мені нічого! — сказала різко. — Іди собі й дай мені спокій.

— Тоді, як ласка сеньйоріти, я піду в сензал до батьків.

— Можеш іти й не заважай мені молитися.

— Слухаю, сеньйоріто...

Але, як тільки Жануарія вийшла, в голову Анни-Марії прийшла думка, що все це можна було б полагодити при допомозі рабині. Адже, Себастьян власне їй звирився зі своїми муками, і нікому іншому, лишень Жануарії, тепер найлегше було б до нього доступити й вияснити стан справи. За таку послугу Анна-Марія згодна навіть звільнити рабиню і дати їй посаг. Як же це вона раніше не догадалася?!

Анна-Марія схопилася з місця й вихилилася у вікно, щоб крикнути й завернути Жарі, але своєчасно втрималася. Не завершила. Жарі, відпросившись до батьків у сензал, тепер хильцем пробиралася в садок, на секунду зупинилася біля якоїсь постаті й побігла далі.

Серце Анни-Марії здригнулося від якогось поганого передчуття, і вона, сховавшись за фіранкою, старалася пильніше розглянути того, з ким напевне Жануарія успіла обмінятися кількома тихими словами.

У той самий момент рипнула фіртка від вулиці, і в ній з'явився Жібальдо. Вертався додому, маючи намір зайти з чорного ходу від двору. Тоді з садка виринула і та друга постать, і Анна-Марія пізнала в ній Себастьяна.

— Це ви, Жібальде? — обізвався він до брата.

— А це ви, Себастьяне? Добре, що я вас зустрів. Маю з вами поважно говорити.

— Так? Що ж то за поважні справи?

— А от, ходімо в дім і поговоримо. Тут незручно... — голос його звучав строго й урочисто.

Анна-Марія зрозуміла, що розмова торкатиметься її, і в одну мить прийняла одчайдушне рішення: підслухати! Поки брати обійдуть дім, можна коридором проскочити наперед, вийти через двері великої їдальні на балькон і там, сховавшись поміж великими вазонами квітів, сісти просто під вікном кімнати братів Ебанів. Щоб її не впіймали, вона замкне за собою двері, а, зрештою, коли б хтось її побачив там, то можна оправдатися, що вона вийшла собі на свіже повітря. Але хто побачить? Сестра вже напевне в ліжку, або молиться в капличці, обидва де Лара разом зі старим Ебаном пішли в гості, Жануарії нема, а Барбара й Саломея разом з куховарками миють начиння в кухні й так тарабаняють баняками, що напевне й самі себе не чують.

Всі ці міркування пролетіли через голову Анни-Марії за одну мить, і вона, перехрестившись, вислизнула в коридор.

Але, як все в таких випадках буває, зла сила підкинула саме проти скруту до кухні якусь вилку, чи ложку, й Анна-Марія, в поспіху зачепивши її ногою, мало що не дала сторчака. В кухні ж, як на злість, ні з того, ні з сього, раптом стихло, і брязкіт злощасної ложки, відкиненої на кілька ліктів ногою, голосною луною розлігся в цілому домі.

— Гей, а кого це там носить? — грубим голосом крикнула куховарка.

Мов куля, Анна-Марія полетіла далі й знову спіткнулася на ту саму вилку, чи ложку, на цей раз з розмаху закинувши її аж в протилежний кінець коридору.

Деренчання злощасного предмету змішалось з вигуками на кухні й чиїмись поспішними кроками. Але Анна-Марія вже допала до дверей їдальні, проскочила в них, замкнула їх зсередини і, обливаючись холодним потом, прилипла до одвірка.

— А що це у вас? Чого кричите? — почувся в коридорі голос Себастьяна.

— Та щось лазить в домі, чимсь кидається, мало стіни не валяться, — відповів інший голос, і по ньому Анна-Марія пізнала Барбару.

— А-а, то певне домовик! — зажартував Себастьян.

— Домовик, сеньйоре?

— А певне! Хочеш його піймати?

— О, сеньйоре, я його не хочу бачити! — злякалася Барбара. — Я вмру зі страху!

— Ну, то давай сюди свічку і йди собі до своєї роботи...

Тепер вийти крізь відчинені двері на балкон і підкрастися до відкритого вікна з кімнати братів було зовсім легко. Під стіною стояв фотель, і Анна-Марія зараз же з нього скористала.

Спочатку через хвилювання й голосне биття власного серця не чула нічого. Скоріше догадувалася, що брати умовляються відкинути всі зобов'язуючі форми з "доне", "мій шляхетний брате" і звертання через третю особу, а говорити щиро і просто, як колись вони говорили між собою в дитинстві. І тільки тоді, коли впіймала кінець фрази "...завтра один з нас має стати нареченим дони Анни-Марії...", вимовленої Жібальдом, серце її, здавалося, зупинилось, і вся вона обернулася в суцільне чуйне вухо.

— Чому ж "один з нас"? — спитав Себастьян. — Адже тим нареченим маєш стати ти.

— Я? Гм... Досі я так думав... Але тепер...

— Тепер не хочеш?! — зі страхом спитав Себастьян.

— Хочу і тепер... Себто, мої почування до Анни-Марії є ті самі. Однак...

— Однак, що?

Павза.

— Не знаю, як почати?

Знову павза. І тоді рішучий тон:

— Ми умовилися, Себастьяне, що будемо щирі, і я говоритиму правду. Бачиш, слуги по кутках шепчуть, що ти до смерті закоханий в Анну-Марію, але криєшся зі своїм коханням, щоб мене не вразити. Чи це правда?

— Я?! — прозвучала повна скрайнього здивовання відпоівдь. — Але ж звідки?!

І знову чулий і м'який голос Жібальда:

— Слухай, мій маленький братіку, іменем усього найдорожчого для нас, заклинаю тебе сказати правду! Якщо ти дійсно любиш Анну-Марію — сватай її. Присягаю тобі, що мені далеко приємніше буде бачити тебе щасливим у парі з любою дружиною, ніж самому одружитися з нею!

— То ти її не любиш?

— Чому ж не люблю? Дона Анна-Марія мені дуже припала до душі, але я, викликаючи тебе на щирість, хотів сказати, що хай той з нас бере її, хто більше любить. Я можу без неї жити і по місяцеві забуду про свою серцеву тривогу. Але ти?

— Говориш лишень про себе і про мене. З самою Анною-Марією ти, як бачу, зовсім не числишся...

— Буду і тут щиром з тобою, Себастьяне: бачиш, мені видається, що вона остаточно вийде за котрого-небудь. Я не прив'язую багато ваги ні до її початкової схильності в мій бік, ні теперішнього охолодження.

— Ти помітив це?

— Так. Вона сама не любить, але ласкаво дозволяє себе любити нам обидвом. Вона мене не вибрала, а просто прийняла. Коли б ти був старшим і постарався стати ближче до неї — прийняла б тебе. І, якщо вже мова зійшла на вибір, то вибираємо ми, а не вона. Ми маємо рішити між собою, чиєю дружиною має стати Анна-Марія. Отже, давай будемо рішати...

Павза і кроки по кімнаті з кутка в куток. Потім голос Себастьяна:

— Яюсь дивно у тебе це виходить, Жібальде... Говориш, ніби не про свою даму серця, а про якийсь предмет. Я того не можу зрозуміти...

— Сумно мені почути від вас ці слова, доне Себастьяне, — зійшов на офіційний холоднуватий тон Жібальдо. — Не можете зрозуміти мого серця? Тоді поясню: Анна-Марія мені дуже подобається, але все ж таки задля неї я не приніс би в жертву нашої братської любови. Для мене, як не буде Анна-Марія, то буде інша панна, але брата я маю лишень одного. З ним мене в'яжуть роки сирітства, радощі й сльози дитинства, спільно проведені дні ризика й смертельних небезпек, удачі й невдачі тяжких виправ, обопільний рятунок життя і всякі такі інші речі, про які ви знаєте не гірше від мене. І для того мого недоброго, нещирого, але все ж безмежно дорогого мені малого Себастьяна, я згоден принести в жертву всіх найкращих дівчат у цілому світі! Чи ви й тепер мене не розумієте, доне Себастьяне, мій шляхетний брате?

В кімнаті якийсь рух і за ним здушений сльозами зворушення голос молодшого брата:

— Прости мене, мій любий Жібальде, прости! Я не гідний твоєї любови! Ти все був виrozumілим і великодушним супроти свого легкодушного й легковажного Себастьяна... Дякую тобі, Жібальде! Дякую за все! Але, присягаю тобі на пам'ять нашої покійної матері, що твоя жертва непотрібна: я не люблю Анни-Марії ані трошечки!

— Не любиш?!

— Ні, Жібальде, не люблю! Признаюся тобі більше: я люблю Жануарію і хочу з нею одружитися.

— Що?! Жануарію?!

— Так, брате! Ми стрічаємося з нею потайки ще з першого дня...

— І ти мені не зрадився?

— Даруй, Жібальде, Жануарія собі того не бажала.

— Чому?

— Гм... Воно трохи незручно говорити, бо справа зв'язана з Анною-Марією...

— Тоді тим більше я повинен знати. Кажи!

— Ну, бачиш, Жануарія є рабинею Анни-Марії...

... Легко собі уявити, що діялося підчас тієї розмови з нещасною баронівною! Її трясло й підкидало, з грудей рвався крик, гнів, обурення й жаль, а вона мусіла сидіти тихенько і ні звуком не зрадити своєї присутності. Тому терпіла подвійні муки і благала у всіх небесних сил, щоб та образлива й жорстока для неї розмова якнайскорше скінчилася. Чула, як Себастьян переповідав братові причини страху

Жануарії за передчасне розкриття їхніх взаємин, про її хитрощі з виправом до ворожки, а решту з оповіданням небилиць Барбари догадалася сама. Якою вона була наївною, коли далася вплутати в ці рабські тенети брехні й хитрощів!

Тим часом Себастьян скінчив свою сповідь перед братом, і тоді в кімнаті почалася якась шамотня й штурханина: це Жібальдо жартома повалив брата на ліжку і почав його лоскотати.

— То ти такий?! То ти посмів від свого старого Жібальда секрету заводити?! — питав Жібальдо, добираючись Себастьянові то попід пахи, то під шию. — Ах, ти ж збиточнику! Тепер маєш, маєш, маєш!

Себастьян пищав, реготав, заходився і благав помилювання. На кінець, відбувши "кару", перейшов знову на поважний тон і почав просити брата, щоб той якось вплинув на Анну-Марію й переконав її в konieczності звільнення Жануарії.

— Але ж ясно! — відповів Жібальдо. — Ця Жарі, по правді сказавши, чудесна дівчина!

— Ну, тобі й мені воно ясно, але чи буде ясно й для Анни-Марії...

— Анна-Марія, — увірвав брата Жібальдо, а голос його став твердим і шорстким, — давши мені слово, буде змушена шанувати мою волю і мої вимоги! А моєю першою вимогою і моїм першим бажанням буде звільнення Жануарії, буде взагалі все, що і мого малого Себастьяна зробить щасливим.

— Дякую тобі, брате, ще раз! Боюся лишень нашого батька. Що він скаже?

— І за це не бійся: зараз же йду до нього, упаду йому до ніг і проситиму за тебе.

— Ні, ні! — запротестував Себастьян. — Не кажи нічого доти, доки сам не заручишся з Анною-Марією і доки Жарі не стане вільною. Все ж таки краще буде просити в батька дозволу на шлюб з вільною дівчиною, а не з рабинею.

— Як хочеш. Але я все одно мушу йти до батька, бо так приобіцяв.

— Підемо разом, брате. Ми умовилися з моєю маленькою Жарі на стрічу, і вона, бідненька, десь напевне мене давно чекає...

В кімнаті погасла свічка, і брати потупали коридором...

Анна-Марія ледве дочекалася, поки вони вийшли з двору, і тоді негайно забралася з балкону. Йдучи назад, вже більше не цікавилася, чи її хто бачитиме, чи ні?

Прийшла до своїх кімнат і скибою сирії глини повалилася на ліжку, внутрішньо приголомшена, знищена. Лежала так досить довго, поки приголомшення минуло, а замість нього прийшла реакція. Сліпа, пекельна лють опанувала її душу, обізвалася гострими колючками в пальцях рук і ніг, підкотилася під горло, розлилася вогнем по грудях, по спині, вдарила хвилею в голову, сперла віддих, душила! Щоб так безлично, так по-купецьки, накидати її один одному, її, баронівну фон Барт! І хто накидав, хто?! Нікчемні нащадки дикої індіанки! Той, смиренний на перший погляд, лицемір Жібальдо вже тепер сміє думати, що буде їй наказувати і диктувати, як вона має поступати зі своїми рабами?! Їй, баронівні Анні-Марії фон Барт?! О, ще почекайте, шляхетний мамелуче, ще так добре не є! А та потвора з роздертою губою, той нікчемний рабський внук — Себастьян, якому вона так великодушно подарувала своє

серце? Він собі насміхався з неї, романсуючи по темних кутках з рабинєю?! Ну, ясно ж: нащадка рабині до рабині й тягне! О-о-о, помститися, помститися, помститися! Закричати на цілий дім, послати зі смолоскипами на розшуки, піймати закоханих змовників, виявити всю правду перед Елеодором і тоді — всім трьом показати двері!

Мало що так і не зробила, але погамувалася.

Ні, так не буде добре! Тоді треба зрадитися перед цілим світом, що вона підслухувала, що Себастьян знехтував її заради рабині, осмішити себе в очах цілої Паранагви... Ні, так не можна! Треба зробити інакше, ефектовніше. Треба представити справу так, що не нею нехтують, лиш вона нехтує внуками рабині — обидвома!

Ставши на цьому, Анна-Марія лягла знову, думала, будувала різні пляни, підготовляла найтерпкіші, найобразливіші слова й наперед упивалася насолодою помсти. На зміну приходила образа, жаль і гіркі сльози. Від них дівчина знову верталася до обдумування помсти й кидалася по ліжку.

Не спала цілу ніч. Чула, як вернулася Жарі, як прийшов Себастьян, ще здалеку щось вдоволено насвистуючи, а потім — дон Габріель з Антонієм, Елеодором і Жібальдом. Щось там говорили про майбутні урочистості, зв'язані з піднесенням Паранагви до значення віли, й жартома натякали на пляноване в ці дні весілля.

— Весілля? Я вам зроблю весілля! — сичала Анна-Марія, погрожуючи в темінь кулаком...

На другий день сеньйоріта встала, проти звичаю, зі сходом сонця й вмилася без нічиєї допомоги. Але, коли пізніше з'явилася Жануарія, Анна-Марія вилляла на неї весь запас скопиченої за ніч злоби. Ще ніколи рабиня не наслухалася стільки причіпок, образ і лайок, як в цей ранок. Насуплена, як грозова хмара, сердила, як оса, панна ані словом не зрадила справжньої причини свого настрою, але робила все можливе, щоб допекти, щоб показати свою владу й стоптати гідність невірлиці. А та, сціпивши уста, сіріючи й темніючи на перемену, мовчки зносила все й в думках старалася вияснити собі причину фуріозного настрою своєї власниці.

"Чи це вона так лютує, що доводиться їй виходити заміж за Жібальда, чи, може, передчуває близький кінець свого права наді мною? — питала себе дівчина й відчувала тихе злорадство в душі. — Коверзуйте, коверзуйте, шляхетна сеньйоріто, але скоро вам це увірветься!"

Врешті Анна-Марія, вбрана в білу сукню з венецьких мережив, з перлами у вухах і на шиї, намальована й дуже дбайливо зачісана, зібралася до виходу.

— Ти, креатуро, — кинула через плече Жануарії, — не здумай сьогодні ще псувати мені настрою при сніданку! Поки я повернуся, тут мусить бути все, як в дзеркалі! Коли ні — побачиш, що я з тобою зроблю!

Тоненькі жилки на скронях панни налилися кров'ю і виразно проступали навіть через густо накладені білила, і Жануарія таки злякалася. Відчула, що щось є таке, чого вона не знає, і це її поважно затривожило.

Лишившись сама, кинулася піднімати порозкидану одержу, підбирати

порозсипувані навмисне шпильки, але руки в неї тряслися, й робота не йшла. Забувала, що куди має покласти, клала на не своє місце, брала знову і знову клала не туди, куди слід, а всіми своїми думками була зараз в їдальні, де мала відбутися дуже поважна та вирішальна разом і для неї розмова. Молилася в душі палко, щоб все скінчилося добре, і щоб врешті дійшло до шлюбу між "білою кицькою й чорним ягням".

Так минула, може, година, і по рухові з їдальні до кухні можна було догадатися, що снідання скінчилося, а кінця з прибиранням не було видно. Жарі подвоїла свій поспіх і свою увагу, але почула легеньке шкрябання в двері й голос Барбари:

— Жарі, Жарі, а ходи сюди, скоро!

Це було сказано так нетерпеливо й наполегливо, що Жарі покинула все й вийшла.

На привітання Барбара розсипалася таємничим сміхом і, стримуючи його, своєю звичкою тріпала руками й затуляла уста.

— Скажу тобі щось цікаве, коли пообіцяєш мені дати кругле люстерко й ту гадючку на руку, в якій випало одне червоне око. Даси? — пересміявшись, зробила Барбара цілком практичну пропозицію.

— Пізніше дам. А що таке? — згодилася Жануарія, відчуючи, що новина буде варта винагороди.

Озираючись боязко на коридор і завертаючи очима, муринка почала скоро-скоро шептати. Чим довше вона шептала, тим сильніше стискалося серце Жануарії, тим більша тривога її опановувала. А муринка з швидкістю млинових каменів перемелювала вчорашню нічну подію й скінчила:

— Але то не був домовик... Хі-хі-хі! То була наша сеньйоріта! Я сама бачила... Йшла отак-о, отак ішла... — Барбара спустила вздовж тіла руки й зробила кілька кроків, не згинаючи ніг у колінах.

— Бар-ба-ро-о-о! — заgrimіло з їдальні.

Муринка, як була обернена спиною до Жарі, так і пустилася бігти, кумедно вихиляючи бедра.

— Йду-у-у! — крикнула дзвінко, покотивши коридором луну.

Жарі вернулася до кімнат сеньйоріти і мов у пропасниці задзвонила зубами. Не було жодного сумніву, що лихий гумор Анни-Марії тісно зв'язаний з підслухуванням братів. Але що вона підслухала? Про що говорили Себастьян з Жібальдом?

— Жарі, Жарі! — вдруге покликала її Барбара. — Вже починається! Зараз будуть заручини... Хочеш послухати?

Жарі зважилася на це по довшому ваганні і, коли прийшла під двері сальону, застала там цілий гурт домових рабів у повному комплекті. Навіть куховарки, покинувши роботу в кухні, поспішили на місце, щоб не стратити такої цікавої нагоди. Жануарія розштовхала безпардонно всіх, понаганяла куховарок і замітачок, лишивши лишень Барбару та Саломею, і стала так, що їй було все видно крізь щілину в котарі. Від хвилювання ломила пальці й ледве переводила віддих.

В сальоні були всі де Лара, Анна-Марія й дон Елеодоро. Дон Габріель з сином сиділи з одного боку сальону, дон Ізабела сиділа у фотелі, і сестра стояла біля неї — з

другого, а посередині стояв дон Елеодоро і закінчував свою довгу офіційну промову словами:

— ... осмілююся просити о руку уквітчаної всіми чеснотами шляхетної баронівни Анни-Марії Дуарте да Коста фон Барт для мого старшого сина — дона Жібальда Жвона Елеодора Ебано Перейра...

Змучений довгою промовою, аж зіпрілий, дон Елеодоро низько вклонився і став, шанобливо схиливши голову, в очікуванні відповіді.

— Ну, що ж... — звернувся дон Габріель до дружини. — Слово за вами, доно Ізабело, моя владарко. Ви заступаєте матір доні Анні-Марії — вам і першенство...

Дона Ізабела спочатку повела свою відповідь дуже дбайливо добираними словами, але потім збилася з тону від хвилювання, розплакалася від щастя й безсило махнула рукою. Мовляв: "Що там ще мене питати! І так всі знають, що я з радістю даю своє благословенство..."

Дон Габріель на цей раз вирішив пописатися оригінальністю й сказав:

— Щодо мене, то я жалую!

Звичайно, така відповідь усіх здивувала, і господар, вичекавши добру павзу, вдарив ще ефектовнішою картою:

— Жалую дуже, що у мене лишень одна похресниця, а не дві! Коли б було дві — я обидвох віддав би за синів мого дорогого приятеля. З радістю, з гордістю віддав би. Але не маю... Прошу мені дарувати, що не маю... Доводиться мені обмежити моє щастя до одного шлюбу моєї самотньої похресниці лишень з одним сином шляхетного дона Елеодора...

— А тепер, — підморгнув до похресниці, — цікаво послухати, що скаже на це все спричинниця наших турбот? Говоріть, сеньоріто Анно-Маріє!

Під перехресними поглядами Анна-Марія раптом стратила всю свою відвагу, погубила слова сто разів продуманої вночі відповіді, зіщулилася, змішалася і, плутаючись та збиваючись, забелькотіла щось дуже невиразне:

— Я думала спочатку... Себто, я вже з самого початку не думала... Бо баба шляхетних... Зрештою, мене не обходить... Але моя сестра, шляхетна дона Ізабела переконувала... Остаточно... Мені все одно... Але дон Себастьян... Дон Себастьян і дон Жібальдо... Взагалі не можу прийняти руки дона Жібальда! — витиснула нарешті з відчаєм і надто голосно останню фразу.

Кого в якій позі застали ці слова — той так і закаменів, не знаючи, чи це правда, чи омана слуху, чи помилка в устах схвилюваної сеньоріти.

Потім присутні почали здивовано переглядатися між собою: дон Елеодоро розгублено зиркав то на дону Ізабелу, то на дона Габріеля, вони обидвоє разом — на Анну-Марію, а та мружила очі й мовчала. Перемігши себе у виразній відповіді, позбулася найбільшого страху, але від хвилювання тремтіла ще більше.

— Дитино моя! — заломила руки дона Ізабела. — Ти сама не знаєш, що кажеш! Ти помилилася!

— Ні, доно Ізабело, я знаю, що кажу, й зовсім не помилилася! — успішно

опановуючи тремтіння голосу, твердше промовила Анна-Марія.

— Отже, шляхетна сеньйоріта не приймає руки мого сина Жібальда? — спитав Елеодоро, ледве гамуючи образу й здивовання.

— Не приймаю! — зовсім чітко відповіла панна.

— Кхм... кхм... — прокашлявся Елеодоро. — Значить, зайшло непорозуміння, і мені дуже прикро за спричинену турботу... Прошу мені дарувати...

— До сто чортів! — забувши про всі форми, гримнув дон Ґабріель. — То пощо...

Але син обняв його за плечі й притримав.

— Хвилиночку! — підніс руку дон Антонію. — Хвилиночку! Я це непорозуміння передбачав і давав наперед знати, але ніхто мене не хотів належно зрозуміти... Ви, шляхетний доне Елеодоро, зовсім не повинні нікого перепрошувати, бо вина не ваша. Вина наша. Зараз ми все в'ясимо...

Всі, здивовані ще більше і зацікавлені до крайніх меж, чекали, що скаже Антонію. А він, сидючи біля батька в досить недбалій позі й тримаючи його на всякий випадок рукою за плече, звернувся до Анни-Марії:

— Оскільки ситуація створилася дуже прикра, я дозволю собі, поминувши певні приписи, поставити моїй шляхетній тітоньці — баронівні Анні-Марії фон Барт таке питання: Чи моя шляхетна тітонька не змінила часом в останніх днях свого попереднього рішення щодо вибору нареченого?

Анна-Марія заворушила губами, збираючись відповісти, але її випередив дон Елеодоро. Битий і гнучкий в різних делікатних справах, старий Ебано відразу зрозумів Антонія і поспішно переставився на нову позицію:

— О, доне Антонію, може всяке трапитись! Нічого дивного... Перепрошую ще раз! Беру відповідальність на себе... То я зле зрозумів і зле висловився... Я власне хотів просити руки шляхетної баронівни Анни-Марії Дуарте да Коста фон Барт для мого молодшого сина — дона Себастьяна Педра Лоуренса Ебано Перейра...

— Також ні! — на цей раз попросту крикнула Анна-Марія й гордо піднесла голову. — Не вийду ні за одного, ні за другого!

Після цієї заяви наступило таке напруження, яке буває у хвилинах між блискавкою й ударом грому. Навіть неживі предмети — й ті, здавалося, зіщулилися, очікуючи чогось страшного. Вже який був опанований дон Елеодоро, але й він кусав уста, безсилий перебороти обурення.

— Шкода! — зітхнув уголос. — Чи шляхетна сеньйоріта буде бодай така ласкава, щоб в'яснити причини своєї неприхильної і, — дозволю собі на одвертість, — несподіваної відповіді?

Спитав і зараз же пожалів свого питання. Навіщо було допитуватися причини? Треба було зараз же встати й вийти. Причини не грали ролі.

Але Анна-Марія ніби тільки й чигала на це питання.

— Причини?! — вибухнула вона, й жилки на її скронях повиступали, мов розгалужені корінці якоїсь рослини. — Причина лишень одна і зовсім проста: я вважаю, що для дона Себастьяна і дона Жібальда, як для внуків рабині,

найвідповідніше було б пошукати матримоніальних партій по сензалах, а не по шляхетських домах.

І, хоч всі вже були приготовані до чогось надзвичайного, але такої зухвалости ніхто не сподівався, а тому присутні зі страхом видивилися на дівчину, мов на божевільну, й поприкипали на своїх місцях.

Першим отямився дон Елеодоро, що був блідий, як стіна.

— Дякую, — сказав холодно й з гідністю вклонився. — Дякую за честь і пошану, з якими нас потрактовано в цьому домі...

Він ще не договорив останніх слів, як Антонію, вимірявши двома стрибками віддаль через увесь сальон, опинився навпроти Анни-Марії й згріб у п'ядь її суконку на грудях.

— Пройдисвітко!!! — ревнув, задихаючись. — Ти знаєш, в чиєму домі перебуваєш?! Це тобі не фон-Бартівський хлівець, а господа де Лара, де тебе тримають з ласки, з ласки, з ласки!!! Як же ти посміла змішати з болотом гостей цього дому за те, що вони тобі честь зробили?!

Дона Ізабела скрикнула й зімліла, дон Елеодоро, не чекаючи більше нічого, вийшов геть; за ним, забувши навіть про своїх "сто чортів", мало не плачучи й благаючи прощення, побіг дон Габріель; Барбара й Саломея кинулися на поміч старій пані, Жануарія втікла до себе, а сеньйоріта безпомічно теліпалася в руках розшалілого Антонія.

— Ах, ти ж підла!!! — тряс її далі сестрінок. — Який же дідько тебе силував?! Та ти знаєш, що все ваше фон-Бартівське кодро своєю кров'ю не спроможне тепер змити неслави, яку ти кинула на наше чесне ім'я?! Гаразд! — випустив він нарешті з рук свою жертву. — Не вміла шанувати добра — марш звідси! Збирай свої манатки і виносься, куди хочеш! Під цим дахом ти більше не будеш, ні!

Жануарія ж, прибігши до своєї кімнати, присіла на краєчку ліжка, вчепилася обидвома руками за побічницю, так як би її хотів хтось піднести силою, і почала киватися то взад, то вперед, — чисто ніби людина, у якої болить зуб.

— А-а-а, а-а-а! — не то приспівувала, не то стогнала вона, вп'ялившись тупим поглядом божевільної в якусь невидиму точку. — А-а-а! От тобі й ворожба! От тобі й дорога на волю! А-а-а!

В такому стані її застала роз'юшена сеньйоріта.

— Ти!!! — прохрипіла Анна-Марія. — Я що казала, коли виходила?!

Жарі лишень на одну мить глипнула на неї байдужим поглядом, здвигнула плечима і, продовжуючи хитатися то взад, то вперед, тягнула своєї:

— А-а-а! От і щасливий шлюб білої кицьки з чорним ягням!

Хоч у цю хвилину абсолютно не здавала собі справи з того, що говорить, Анна-Марія зрозуміла її слова, як найїдкішу насмішку.

— Що, що, що?! — накинулася вона на рабиню і вхопила рукою за разок бурштинового намиста. Намисто розірвалося й розкотилося по підлозі.

Жануарія повільно звелася на ноги й подивилася на сеньйоріту притомнішим

поглядом.

— Дайте мені спокій, сеньйоріто, — промовила якось втомлено й тихо.

Ця байдужість і спокій доводили Анну-Марію до безтями.

— Дати тобі спокій?! — клекотала вона. — І ти тоді знову поволочишся на побачення з кохувачами?!

— Сеньйоріто, — так само тихо відповіла Жарі, але її обличчя почало сіріти й пласнути, — прошу уважати! Мені вже все одно, але для сеньйоріти буде погано...

— Ти ще смієш погрожувати?! — захлиналася Анна— Марія. — Ти... Ти... Я тебе задушю! — і вона справді простягнула руки до горла рабині.

— Сеньйоріто! — ще раз остерегла Жарі, відводячи руки Анни-Марії й стаючи в оборонну позицію, а в самої очі розгоралися чорним полум'ям. — Я зараз закричу на цілий дім, що ви, гірше рабинь вмієте підглядати попід дверима і попід кавалерськими вікнами! Безстидниця!

— Брешеш, брешеш!!! — заверещала Анна-Марія і, скочивши на Жарі, вчепилася їй у волосся.

І зробила найгірше, що можна було зробити, бо в Жануарії в той момент заговорила дика кров збунтованого раба. Вислід нападу був такий, що тендітна сеньйоріта під натиском сильної й звинної рабині в одній секунді опинилася на підлозі, репетуючи на ціле горло і скликаючи всіх на поміч. А Жануарія не дармувала: біла, дряпала, кусала, рвала на шкamatтя коронкову сукню й вищала диким звірячим голосом. Мстилася за всі свої кривди, за пониження, за розбиття надії на волю, за знівечення мрії на звання сеньйори Ебано Перейра...

Коли на крик збіглися слуги й обидва де Лара, застали Анну-Марію в дуже жалюгідному стані: вона лежала на підлозі, обдерта, розпатлана, покривавлена і вже навіть не захищалася, тільки тихо стогнала.

Дон Ґабріель спочатку не повірив власним очам. Щоб у його домі раб посмів піднести руку на пана — такого злочину він не міг собі ніколи в голову припустити! Навіть найбільший ворог рабства — фрей Жоакінь — і той постійно підкреслює, що родина де Лара найлюдяніше ставиться до невольників і слуг. І от тепер! Та ще й хто? Жануарія! Що ж це, кінець світа настав?!

— Маврикій!!! Де там Маврикій?! — заgrimів він на цілий дім і, відірвавши Жануарію від похресниці, шпурнув її в кут з такою силою, ніби вона була не людиною, а кошеням. — Забрати на конюшню!!! Бити до останнього віддиху!!!

І без того був страшно подражнений домашнім скандалом зі сватанням, а тепер не розпитував, як до того дійшло і хто завинив. Знав лишень одне: рабиня піднесла руку на владительку — і цей вчинок треба покарати так, щоб остерегти інших на ціле життя. Не має значення, що Анна-Марія сьогодні стягнула нещастя на їхній дім, — все ж пан є паном, раб — рабом — і цю засаду треба священно шанувати.

— На конюшню!!! На конюшню!!! — бушував старий фідальго і так страшно тупав ногами, що аж підлога вгиналася.

— Обидвох треба би було післати на конюшню! — повним призирства голосом

обізвався Антоніо і, ледве глянувши з обридженням на жалюгідну купу білих пошматованих білих коронок, які мали бути його тіткою, відійшов геть.

Слуги вхопили Жануарію й вивели її з кімнати. Але вона вже опам'яталася і аж тепер зрозуміла, що її чекає. І, як усього хвилину тому назад, з неї промовила кров рабині збунтованої, так тепер заговорила кров рабині переможеної.

— Милосердя!!! — завила вона, упираючись руками і ногами. — Милосердя! Каюся! Не буду більше! Доне Ґабріелю, владико мій! Анно-Маріє, анголе солодкий! Мадріне, заступнице моя! Простіть, простіть! Змилосердіться наді мною!

Але ніхто не спішив ні з прощенням, ні з заступництвом, і слуги тягли її до виходу в двір. Там уже з'явився Маврикій. Нагай у його руках та злорадна усмішка на устах потроїли сили Жануарії. Вона напружила кожний мускул, зробила несподіваний, чисто гадючий, викрут, шарпнулася спочатку вперед, потім назад, і, вихопившись із рук спантеличених цим маневром слуг, кинулася в протилежний бік дому. Підсвідомо спішилася укритися або в каплиці, або у своїй давнішній кімнатці, але, порівнявшись із дверима кімнат Ебанів, вдарила в них грудьми, проскочила до середини й засунула засув.

Батько й сини саме складали свої речі, готуючись покинути дім, і немало здивувалися, побачивши розхрістану, напівбожевільну дівчину.

— Доне Себастьяне, рятуйте! — вихрипіла Жарі, снопом повалившись у ноги Себастьяна.

Дон Елеодоро, зайнятий іншими думками, потребував доброї хвилини часу перше, ніж міг здобутися на якесь слово.

— Це знову та сама рабиня? Що таке? Чого вона хоче? — не розуміючи нічого, спитався він.

— Мене хочать забити! — випалила Жарі й заридала.

— Хочать забити?! — перепитав здивовано дон Елеодоро. — Ну, то що ж ми порадимо?

— Доне Елеодоре, мій найшляхетніший батьку, — почав приголомшений Себастьян, догадуючись правди, — ця дівчина... Ця рабиня... Я люблю її і прошу вашого великодушного дозволу на те, щоб з нею одружитися...

Дон Елеодоро ослупіло видивився на сина.

— Що знову?! — спитав, кліпаючи очима. — Нічого не розумію!

У двері тим часом почали стукати й вимагати видачі Жануарії, а вона ще міцніше обняла коліна Себастьяна, благаючи захисту.

— Дозвольте, шляхетний батьку, — прийшов на допомогу Жібальдо, — я поясню коротко; Себастьян любить цю рабиню, і власне через неї...

— Та ви побожеволіли обидва, чи що?! — визвірився дон Елеодоро. — В цьому домі щойно зневажено нас, ображено наш рід, а ви торочите про якусь любов з рабиною! Встань! — крикнув до Жануарії. — Встань і забирайся звідси!

— О, сеньйоре, — пустивши Себастьяна, наставила благально до нього руки дівчина, — змилосердіться і заступіться! Мене ж мають бити батогами!

— І що ж я пораджу?! — у скрайній нетерпеливості і гострому роздратуванні потиснув плечима Елеодоро. — Мають бити, бо вважають за потрібне. А ми ж тут при чому? Проси своїх панів, а не нас...

— Доне... — почав Себастьян.

— Тихо! — увірвав його батько. — Ані слова більше! Відправ рабиню геть!

— Батьку! — зібравши всю свою відвагу, одчайдушно крикнув Себастьян і пригорнув Жануарію до себе. — Я її не видам! Я її заберу з собою!

— Що-о-о?! — витріщився Елеодоро. — Як це забереш з собою?! Хто тобі на це дозволить?!

— Я попрошу дона Габріеля... Я викуплю її... Або... або викраду, коли не дадуть по добрій волі! — викрикнув Себастьян з розпукою.

Елеодоро потемнів на обличчі, підійшов до Себастьяна, відіпхнув від нього дівчину і виразно, притискаючи кожне слово, заговорив:

— Мій сину, я скоріше заб'ю вас власними руками перше, ніж допущу до того, щоб ви вступали в якісь переговори з домом де Лара, або зійшли на стежку злодія й розбійника!

— Доне Елеодоро! — скипів і Себастьян. — Хоч сенйор є моїм батьком, але прошу числитися зі словами!

— Доне Себастьяне, — тим самим тоном відповів і батько, — то я вас прошу числитися зі словами! Я називаю речі своїми іменами, і крадіж та розбій є лишень крадіжжю та розбоєм — нічим іншим! Хочете викрасти цю рабиню? То йдіть же вкрадіть у родини де Лара гаманець з грішми, коня, або мула...

— То інша річ!

— Ні, не інша, а та сама! Бо, чи гаманець, чи кінь, чи мул, чи раб — все має свого господаря, а право власності є священним! Нас щойно незаслужено образили в цьому домі, але, горе вам, сину мій, коли ви зробите вчинок, за який на нас кожний матиме право кинути каменем і сказати: "Це — злодії!" І, якщо вам дорога честь нашого роду, — ви зараз же відішлете рабиню геть!

Слова батька поцілили в найболючіше місце, і Себастьян закрив обличчя руками, зводячи сам із собою тяжку внутрішню боротьбу.

— Себастьяне, — приступив до нього брат і лагідно його обняв. — Себастьяне, мій малий, дорогий братіку! Наш батько має рацію... Ти знаєш, як я раніше думав, але тепер того не можна... Силою не возьмеш, а просити не смієш... Честь дорожча від любови і від життя... Ти мусиш скоритися, Себастьяне!

Себастьян глухо заричав і затрясся у безслізних риданнях. Потім відірвав руки від обличчя й повернувся до Жарі.

— Дівчинко моя кохана, — обіззався зламаним голосом, — моя маленька, солодка Жарі! Сили небесні проти нас... Я безсилий щось зробити... Коли б тебе могло врятувати моє життя — я віддав би його з радістю, але чести віддати не можу... Прости і прощай!

Жарі більше не просила і не говорила нічого. Стояла зігнута, з посірілим обличчям,

з погаслим поглядом, ніби смертниця, й вже не протестувала, коли дон Елеодоро майже підняв її на руки, відчинив двері й видав Маврикієві...

Дорога по власній волі

У темній, збитій з грубих колод, коморі на купі зіпрілого сіна лежала майже нага Жануарія й скимліла, як бездомне цуценя. Збита батогом спина так боліла, так пекла, що дівчина боялася навіть прикрити її блюзчиною, яку після екзекуції вкинули за нею до комори. На саму думку, що щось може торкнутися обшмаганих плечей, Жануарія здригалася й сціплювала зуби. Але, здається, що ще більше від спини боліло серце. Воно набрякло різними почуваннями й тепер готове було тріснути, мов назрілий боляк. Жаль, гнів і біль фізичний підкидали дівчину на сіні й примушували кусати власні руки, або товкти головою об землю. Часами вона попадала в непритомність від хвиль гарячої млости, що перекочувалися по її тілі, й тоді вона скигвила несвідомо. Коли ж приходила до пам'яті — голосила з подвійною силою вже свідомо.

— Як це сталося? — питала, не вірячи сама собі. — Як я не подумала над тим, що мене чекає? Чому не змовчала? Хіба вже раз доводилося змовчувати? Стерпіла б і на цей раз — і все було б добре! Велика біда, що та скажена сеньйоріта вдарила б, або посмикала б за коси! Та й до того не дійшло б, коли б я догадалася впасти на коліна, попросити, поплакати — і сеньйоріта напевне змилувалася б... Але навіть коли б і побила трохи — то що ж це є у порівнанні до батогів з рук Маврикія? І ганьби не було б стільки і тривоги за майбутнє... А біль? Ах, як же той Маврикій бив, як безжально бив! І напевне забив би, коли б не дон Ізабела...

І перед очима дівчини в якомусь червоному тумані виринають окремі моменти розправи і постаті знайомих людей. Ніхто її не оборонив, ніхто! Одинокa лишень Сабія спробувала обстати знову. Може, була б і випросила трохи милосердя, коли б не той підлий раб Пірауна. Що він зробив? Силою забрав Сабію, що клячала перед Маврикієм, і крикнув голосно, щоб усі чули:

— Не проси за неї, Сабіє, — так їй і треба!

А потім, звертаючись до Маврикія, додав:

— Доклади но там їй ще трохи й від мене — може, вона порозумнішає...

І це батько так сказав, батько! Той самий батько, який, за словами отця Жоакіня, так дуже її любить! Гарна любов!

Ще найбільше серця проявила дон Ізабела: вона послала Барбару на конюшню й наказала припинити кару. Боялася гріха, що Жануарію справді можуть зашмагати на смерть... А хто ж у тому всьому найбільше завинив? Чи не сама "ніжна" мадриня? Не вона ж зробила для своєї укоханої сестрички подарунку з Жануарії? Спочатку пестила, ніжила, виховувала, а потім подарувала, ніби качку, годовану на заріз. Ух, лицемірна, сльозлива відьма!

І врешті Себаст'ян... Пірауна добре казав, що йому не можна вірити. Він — чужий. Він належить до таких, як дон Габріель, дон Ізабела, чи Анна-Марія, — до ворогів!

Чому справді не викупив її? Не треба було навіть викрадати, чи брати силою, — дон Габріель напевне був би з радістю віддав її, щоб бодай трохи згладити сьогоднішній вибрик Анни-Марії. І сеньоріта на цей раз не посміла б перечити, ні! Змовчала б і погодилася б. Змусили б її до того! Але Себастьян не схотів просити, бо це принизило б його гідність, відібрало б йому честь... Рабиня ж не має ні гідности, ні чести, і її може шмагати на конюшні до крові такий собі Маврикій. За рабиню навіть не випадає вступитися, бо це ж "зухвальство", бо "того ж не випадає робити", — як колись казав він там, при першій зустрічі; бо, зрештою, "чи гаманець, чи кінь, чи мул, чи раб — усе має свого господаря, а права власности є священними", — як сказав його батько. Так, усе має свого господаря, і все трактується однаково: гаманець, кінь, мул і раб. Але, наприклад, Анна-Марія — це зовсім інша річ! Вона не має свого господаря, і її не то що можна, але треба би було боронити, згідно з засадами лицарської чести. Авжеж!

— Всі ви однакові! — стогнала пристрасно дівчина й заливалася безсилими сльозами. — Всі! Вирізати вас, винищити, випалити, щоб і сліду не лишилося! О, коли б я лишень мала силу!

... Сонце вже давно похилилося з полудня, і тепер його проміння, мов пальці школяра по рядках букваря, пробиваючися крізь щілини комори, поволі повзли по земляній долівці з одного кінця в другий. А про Жануарію забули, лишивши її в голоді й спразі, хоч в інших випадках караним рабам все приносили їжу й питво. Але її поступок зарахований до зовсім виїмкових і тому виїмково гостро карається.

Але і це ще не кінець. Що буде далі з нею?

Дівчина жахалася цього питання, стискала голову руками й глухо ридала, облизуючи сльози, що стікали по спалених спрагою устах.

І лишень тоді, коли тоненькі смуги світла посіріли й почали спинатися по стінах угору, хтось задзвонив ключами, відмикаючи колодку.

Жануарія відвернулася до стіни з наміром не обзиватися й не приймати їжі, однак, відразу змінила свою постанову, коли почула за плечима скорботний голос отця Жоакіня:

— Слава Ісусу Христу!

— Ви, падре?! — схопилася дівчина, прикриваючи свою наготу блюзчиною.

— Я, дитино... Щойно вернувся й довідався про все... Ох, Боже, Боже! Як на гріх, мусів ще за світанку виїхати, а то б не допустив до того всього, що тут сталося...

М'який голос священика додав свіжого жалю, й дівчина, знову відвернувшись до стіни, заплакала.

Побачивши скривавлену спину Жануарії, фрей Жоакінь аж зойкнув:

— Дитино, дитино, що з тобою зробили! Наша Пані Найсвятіша, який же той Маврикій немилосердний! Пильний з нього слуга — нема що казати! Оповідали мені люди, як він старався, але я не вірив... Поговорю я з ним, гарно поговорю! Добре ж, що я хоч масть узяв з собою... Ось зараз прикладемо, перев'яжемо — і буде тобі легше...

І, приговорюючи та бідкаючись, отець Жоакінь почав витягати з бездонних кишень своєї реверенди* кукурудзяні балабушки, печене м'ясо, банани, помаранчі, звої чистого

полотна, слоїчок з мастю і на кінець — досить велику тикву з водою. Помимо болю й жалю, Жануарія не могла не всміхнутися, дивуючись, як це все могло у нього зміститися.

А фрей Жоакінь присів собі на ковбику*, розстелив на колінах білу хустину, густо намастив її принесеними ліками й обережно приложив до скривавленої спини дівчини. Жарі засичала й затряслася з болю.

— Нічого, дитино, нічого... — зацитькував священник. — То лишень хвилинка... Ось тут маєш бандажі... Обв'яжися гарно — і можеш одягнутися. Вже не буде тебе одежа разити...

Подавши бандажі, священник відійшов до дверей і відвернувся, щоб дати можливість дівчині привести себе в порядок. А, коли вже Жарі одягнулася, заходився її годувати й напувати. Робив це так дбайливо і так ласкаво, як мати робить з малою хворою дитиною, і Жарі, переможена цією добротою, покійно ковтала все, разом зі своїми сльозами. Була справді голодна і спрагла, а ще більше жадібна на ласкаве слово, яке було в цю хвилину не менше потрібне для зболілого серця, як і масть для спини.

Нарешті, голод і спрага були заспокоєні, біль спини вщух, присутність доброзичливої людини піднесла духа — і Жарі підбадьорилася.

— Що ж там, падре? — спитала. — Дуже злі на мене?

— Ох, Жарі, краще не питай! — глибоко зітхнув священник. — Сама повинна догадуватися...

— А в домі як?

— В домі, як по похороні: дон Ізабела хвора, до Анни-Марії кликали знахарку, панство Ебани, дуже ображені, покинули дім і перейшли на корабель, дон Габріель ходить похмурий і ні до кого не обзивається, дон Антоніо виїхав кудись верхи і сказав, що не повернеться доти, доки Анна-Марія не виїде з Паранагви, а в Паранагві повно поголосок, пліток і злих речей. Погано, доню, дуже погано...

— А що думають робити зі мною, падре не знає?

— Покищо, не знаю... А ти чого хотіла б? Може я якось замовлю при нагоді слово...

— Ет, чого я хотіла б! — спохмурніла Жарі й зморщила чоло. — Я б найохотніше вирізала б усіх, а тоді підпалила б цю прокляту Паранагву і пустила б усе з димом...

— Жарі! — жахнувся фрей Жоакінь. — Як ти можеш таке говорити?!

Дівчина злосливо усміхнулася:

— Падре мене питався, чого б я хотіла, — я й сказала правду. Але то лишень пусте говорення, хай падре не лякається. А от що падре обіцяє замовити за мене слово — за це я дуже дякую. Прошу там переказати, що я дуже каюся, що сама не знала, що роблю, і що більше ніколи на таке не зважуся... Ну, і... падре вже знає сам, що там треба казати, щоб моїх панів якось уласкавити...

Священник німо дивився на дівчину, і в його очах виступали страх і здивовання, немов би бачив перед собою невиданого досі, бридкого хижого звіря.

— Як це просто у тебе йде в парі! — обізвався тихо, похитуючи головою. — Або різати й палити, або лицемірно плазувати, благаючи ласки...

— Що ж, отче, — цинічно здвинула плечима Жарі, — це — рабська доля...

— Поправлю тебе: це ознака найгіршого раба.

— Падре хоче сказати, що я належу до найгірших рабів?

— Ти сама це кажеш, дівчино.

— А є й кращі раби?

— Та вже ж...

— Яка ж між ними різниця?

— Різниця та, що звичайний раб просто терпить мовчки, а гірший раб спочатку упідлюється й плазує, а потім, коли йому не поведеться, — ріже й палить.

— Отже, ліпше терпіти мовчки? — зішла на іронію Жарі.

— Так, — спокійно потвердив отець Жоакінь, — ліпше вже терпіти мовчки, а ще ліпше — взагалі не признавати себе рабом!

— Отакої! — хмикнула Жарі. — А як же раб може відпертися від рабства, коли він є таки рабом?

— Ми говоримо про різні речі, доню, — тихо став пояснювати священник: — ти говориш про рабство тіла, а я — про рабство душі. Пам'ятай, що можна, народившись у рабстві, духом бути найвільнішою людиною, і, навпаки, можна, народившись правно і тілесно вільним, бути по суті найбільшим рабом у душі...

Жарі здригнулася і зі страхом видивилася на співрозмовника. Чи не дивно: священник-християнин і поганка ворожка Квевезу казали те саме, майже тими самими словами! А фрей Жоакінь, заглиблений у власні думки продовжував:

— Колись я казав тобі, що, хто служить рабству, — сам стає рабом, а тепер скажу тобі ще: хто ненавидить рабство цілою своєю душею, хто любить і цінить свободу — той є вільною людиною, дарма, що на руках у нього можуть бути найважчі кайдани...

Дівчина нетерпеливо стріпнулася.

— Чудні речі говорить падре! — нервово почала вона. — От мій батько у той самий день, коли приїхали Ебани, перестрів мене увечері й намовляв до втечі, казав, що більше не може терпіти рабства, що він хоче волі... А дон Габріель у той день, коли приїхала сеньйоріта, навпаки, повчав, що нема вільних. Казав, що він сам є рабом короля, а навіть королі є рабами Бога. З того виходить, що мій батько — вільний, а дон Габріель — раб.

— Що ж, коли він сам до того признається... — почав священник.

Але Жарі не дала йому скінчити.

— Признається, чи ні, але я волію сто разів бути такою "рабинєю", як дон Габріель, ніж такою "вільною", як Пірауна! — різко підсумувала вона і, спершись на лікоть, насуплена й сердита, задивилася крізь відхилені двері надвір.

Священник зупинив на ній докірливий погляд і сумно похитав головою.

— Знаю, знаю! — сказав тихо. — Я це добре знаю, що ти того хочеш, але тому ти не є ні такою, як твій батько, і не будеш такою, як дон Габріель. Дон Габріель, правда, слухатиметься короля, але так довго, поки накази короля йтимуть на користь державі. Коли ж від тих наказів почнеться шкода — дон Габріель приєднається до тих, які проти

короля виступлять, як це вже раз було. Не рівняйся до дона Габрієля, дівчино, бо дон Габрієль — це державний чоловік, а ти — рабиня. Він є патріотом, а ти — зрадниця рідної землі. Він, правда, відірвався вже душею від батьківщини своїх предків, але той притаманний кожній здоровій душі сентимент, що зветься патріотизмом, він переніс на землю, на якій народився й виріс, а для тебе це почуття зовсім чуже й незнане. Дон Габрієль є рабовласником, одначе, раби його — люди чужі йому по крові і по расі, а ти б тримала в рабстві своїх рідних братів і сестер. Дон Габрієль перший поклав би своє життя, коли б рабство й поневолення почало загрожувати його землі й його народові, а ти для власної вигоди сама приклала б до того руку. Дон Габрієль кожного разу каже з гордістю: "Я є бразилійцем!", а ти скоріше признаєшся до того, що є рабинєю, ніж би мала признатися, що ти є індіанкою. Ти не маєш народности, ти — рослина без кореня, ти є справжня рабиня, і тому тобі не рівнятися до дона Габрієля!

Почавши свою мову зовсім тихо, священник скінчив її з запалом, бо йому почало видаватися, що він промовляє до сотень індіанських племен, найпритаманніші риси яких знайшли своє втілення в ось цій молодій рабині, що лежала перед ним на купі зіпрілого сіна. І коли почав складати назад до кишень непотрібні вже речі, руки у нього помітно тремтіли.

— Я також, подібно до дона Габрієля, можу сказати, що є бразилійкою, але від того по суті нічого не зміниться... — поворухнувшись, обізвалася дівчина.

— Від того, що ти будеш говорити, Жарі, дійсно нічого не зміниться! — гамуючи хвилювання, відповів фрей Жоакінь. — Зміна викликається не говоренням, а чином, що впливає з сили внутрішнього почуття. Назвавши себе бразилійкою, докажеш тільки, що того внутрішнього почуття ти не маєш, а тому не маєш і підстав для чину. Але про це шкода з тобою говорити...

Дівчина бачила, що священник тратить терпеливість і збирається йти.

— А як же я мала би себе назвати, коли б у мене було оте "внутрішнє почуття"? — спитала вона, щоб ще якось продовжити розмову.

— Індіанкою, чи гваранкою, але ні в якому разі не бразилійкою! — пояснив отець Жоакінь. — "Бразилія" — це назва, накинута вашій землі чужинцями. Приймати її — значить зрікатися власної назви, а з тим — і власного обличчя.

— То падре уважає, що, коли б я назвала себе індіанкою, чи гваранкою, було б уже все добре? — грала далі словами Жарі.

Священник випростався, став проти неї й дуже поважно відповів:

— Коли б ти, Жарі, й тисячі тобі подібних не просто назвали себе, а глибоко усвідомили собі, хто вони є, — це перерішило б зовсім долю вашого краю, вашого народу і таких, як ти, зокрема. Але, власне, все нещастя в тому, що ні ти, ні більшість індіан того не усвідомлюють.

— А що було б, коли б усвідомили?

— Що було б? — гостро подивився священник на дівчину й ще гостріше відповів: — Тоді більше не було б рабства!

— Он як! — кинулася Жануарія злякано. — Падре також натякає на розправу з

рабовласниками?! А чому ж тоді падре так злякався, коли я сказала, що їх треба вирізати і випалити? Чому ж падре проповідує рабам покору й терпеливість? Як це погодити?

— Як погодити? — луною відповів священик. — Просто: рабам я все раджу покору й терпеливість, бо рабські бунти приносять лишень лихо. Раб є рабом: він сліпий, дурний і жорстокий. У своїх вчинках він не керується добром, а злом. Раб хоче тільки помсти — і більше нічого, його бунт тільки руйнуючий, і ніколи не будуєчий. Вдасться йому розплата — він радіє. Не вдасться — він кається, плазує, благає прощення й упідлюється ще більше. По-рабськи радіє в першому випадку, по-рабськи кається в другому, а все ж лишається рабом. Поза самим собою, він нічого не бачить, і тому запалу у нього стільки, скільки вогню з соломи. Пориваючись на бунт, він не питає себе, чи в нього стане сил витримати до кінця, і не важить, чи його вчинок вийде на користь загалу, — це йому байдужісінько. І у висліді — гріх і ще більше нещастя. Боротьба — це не рабське діло, це — діло людей, вільних духом, які знають, чого хочуть і які керуються засадами добра. А раб уже хай ліпше терпить мовчки.

— А коли терпець увірветься?

— Тоді людина перестає бути рабом! — відтяв священик.

Жарі зробила над собою зусилля і розсміялася штучним сміхом:

— Ха-ха! Ось мені сьогодні терпець увірвався, але я щось ані трохи не стала менше рабинею. Скоріше навпаки...

— Підтверджуєш тільки те, що я сказав, дівчино: терпець тобі увірвався, але на дуже короткий час, як це буває в кожному випадку рабського бунту. Чи ти себе спитала, для чого кинулася в бійку? Ні! Просто хотіла помститися. А тепер? Чи не хочеш благи ласки у панів? Вибухнула у тобі на мить рабська злість і пиха, але справжньої гідності ти не маєш, як і взагалі її раб не має.

Розмова була прикрою, але дівчина все ж підтримувала її, бажаючи в словах вилити бодай частину гіркоти та злості, що скопичилися в душі.

— Куди вже нам, рабам, мати гідність! — знову зійшла вона на їдкий, навіть цинічний тон. — Рабам і пихи не можна мати...

— Рабам духа, скажи.

— Ні, всяким...

— Неправда! Коли Ірука з п'ятьма іншими втік від пана Солано і їх піймали, пам'ятаєш, як було? Ті п'ятеро відразу покаялися і звернули вину на Іруку, запевняючи, що то він їх підмовив. Каялися і кричали несвоїми голосами під батогами, прохаючи милосердя. А Ірука не писнув навіть тоді, коли його розпеченим залізом таврували. Не відпирався від вини, не оправдувався, і на кінець, коли його спитали, чи він уже втратив охоту до втечі, відповів: "Ні, тепер більше, ніж коли, хочу волі!" От і маєш доказ, що на шістьох рабів п'ять було рабами, а один — вільний. І чим скінчилося? Ти думаєш, що Ірука справді втік так, що Солано не знав? Ні, Солано сам наказав так зробити, щоб уможливити нескореному рабові втечу.

— Як?! — здивувалася Жарі. — Солано сам уможливив йому втечу?!

— А що ж мав робити? Забити на смерть не зважився, бо і мене боявся, і людей, і Бога. Тримати Іруку далі було і некорисно і небезпечно, бо Ірука відмовив послух і міг своїм прикладом заразити інших. То ж Солано вирішив потиху його відпустити. Звичайно, про це ні сам Ірука, ні інші раби нічого не знали, але погоню Солано скерував зовсім не туди, куди пішов утікач, і скоро припинив усякі розшуки... Бачиш, перед нескореним духом батіг і кайдани виявилися безсилими...

Отець Жоакінь замовк, задумалася й Жарі. По якомусь часі обізвалася обережно:

— Чи й мені часом не спробувати тікати?

Священик потиснув плечима й зітхнув:

— Навіщо ж тобі тікати? Куди будеш тікати? В ліс? А в лісі життя не для тебе. Для незвичної людини в лісі багато труднощів, багато небезпек і непевностей. Щоб тікати в ліс, треба любити свободу понад всі вигоди, понад ситість, понад власне життя. Для тебе ж свобода — порожній звук. Ти її розумієш по-своєму і не ціниш належно. Та й то сказати: а що буде, коли тебе піймають? Знаєш, що тебе чекає? Напевне щось гірше від сьогоднішнього, а ти вже й сьогодні згідна була ноги Маврикієві цілувати, щоб уникнути тілесного болю. Ні, Жарі, втеча не для тебе...

— Справді, втеча до лісу — не для мене... — по надумі згодилася Жарі, й тут її раптом огорнула розпучлива злість: — Ах, коли б тільки було в моїх силах! Я б таки зробила так, як бажаю: підпалила б добра усіх де Лара, фон Бартів, Пенедів та Узедів, витолочила б їхні плянтації, розігнала б їхню худобу і їхніх рабів!

— І чого б досягла?

— Зрівняла б усіх, щоб не було ні раба, ні пана, ні бідного, ні багатого...

— Нічого б ти не зрівняла, дівчино! — суворо увірвав священик. — Відколи світ світом стоїть і буде стояти, люди рівні не були й не будуть! Один є сильний, другий — слабкий, один працьовитий, другий — лінивий, один ощадний, другий — марнотравний, один мудрий, другий — дурний. І як же усіх порівняти? У багатого можна відібрати його маєток і зробити його на якийсь час бідним, але не на довго: він закачає рукави й візьметься до роботи. А ледар, забравши чуже багатство, скоро його розтринькає і знову буде злидарем. Так було би з Пенедами й Узедами: ти б могла їх зруйнувати, але цим самим ти б зробила їх ще жадібнішими і більше небезпечнішими. Сама знаєш, що хижий звір тим страшніший, чим він голодніший...

— О, падре! — стріпнула головою Жарі й злорадно усміхнулася. — І найхижішому та найстрашнішому звіреві можна обломати зуби... Отак би загнати до сензалів усіх наших рабовласників і примусити їх працювати на теперішніх своїх невільників!

— Атож, атож! — саркастично кивнув головою фрей Жоакінь. — Змінити рабство рабством, несправедливість несправедливістю, гріх гріхом, розумніших і спритніших взяти під ноги, дурніших і безрадішних поставити горою — і все буде добре, чи не так? От лишень біда, що розумніших і спритніших є мало, а дурних і безрадішних — багато, так що перші на других не зароблять... Ех, Жарі, Жарі! Стали тобі рабовласники сіллю в оці, бо не допустили до свого кола. Хочеш і ти бути такою, як вони, а, не вдається, — ну й дишеш на них вогнем. По-рабськи думаєш, по-рабськи відчуваєш, по-рабськи хочеш і

мститися. В безсилах мріях шукаєш насолоди, тільки ж нема нікого, хто б поміг тобі ці мрії здійснити, а тому вони так і залишаються безсилою ненавистю.

— О, падре! — заграла нервовими ніздрями Жарі, все більше розпалюючись злобою. — Та "безсила ненависть" могла би бути страшною силою, коли б лишень усі невільники стали разом!

— Коли б же! Але вони не стануть. А, коли б навіть і стали, то їх би здушили спільними силами всі білі, починаючи від найбільшого багача, вкупі з останнім волоцюгою, що живе під голим небом і спить на прибережному піску! А на додаток, коли б цих сил показалося замало — покликали б на допомогу ще й вільні індіанські племена, що все тримають руку з білими. Хіба вже раз так було?

Дівчина мусіла признати рацію священникові й в душі відчувала себе розбитою тими доказами, яких не можна було заперечити. Вона похнюпилася і промовила безнадійно:

— Бачу, що й падре не може подати ліку на це нещастя, а я раніше думала, що падре, такий розумний, все може щось порадити. Виходить — неправда. Падре сам признає, що, відколи світ світом, все будуть бідні й багаті, раби й пани, всесильні й безправні. На додаток повчає, що з тими багатими рабовласниками не можна розправлятися. Де ж вихід?

— Не розумієш мене, Жарі, — поспішив з відповіддю — священник, — і дивишся на речі не з того боку! Я кажу, що рівності між людьми не було і не буде, але зовсім не кажу, що мусять бути раби й безправні. Треба змагати до того, щоб не було бідних, не було рабів, не було безправних. Що ж до багатих — то, чим більше їх є в державі — тим для держави краще. Злидарі, нездари й лінюхи — це нещастя для народу! Повчаю я також, що з рабовласниками не можна розправлятися, себто, не треба їх ні різати, ні руйнувати — хай собі живуть. Доплив чужих народів до тієї, чи іншої країни, особливо такої багатой й великої, як Бразилія, — це збагачення країни, це — її розвиток, її майбутнє, але тільки тоді, коли чужинці прибувають, як гості, й відразу скоряються законам місцевого народу. Тут чужинці прийшли, як завойовники і, не заставши ніяких законів, ніяких порядків, — диктують свої. Коли б індіанські племена до цього часу були зорганізовані в державу — чужинці поводитися б інакше, і місцеве населення не попало б у рабство. Це — раз. Далі: ти все говориш про рабів і рабовласників, про бідних і багатих, і зле говориш. Річ не в тому! Річ в тому, що з-за океану прийшов ворог і, користаючи з беззаконня і з безгосподарности краю, присвоїв собі вашу землю і підбив нарід. Білі люди, що прибули сюди, тримаються всі разом, не питаючи, хто багатий, а хто — бідний, хто сильний, а хто слабший, — вони йдуть спільно. А індіани? Племена поділені між собою, ворогують, б'ються, ріжуться, стають по боці то одного, то другого ворога і з ним на спілку нищать своїх же. Сила ворога у вашій слабості й розсвареності. І тут нема що говорити про бідних і багатих, про рабів і рабовласників, — тут треба говорити лишень про переможців і переможених! Бідний, чи багатий еспанець, чи португалець є тут переможцем, а навіть найбагатший індіанець є переможеним — і все. Найбідніший португалець є ближчим найбагатшому, ніж такому самому бідному індіанцю. Ти є індіанкою і також належиш до переможених. Не має

значення, що якийсь час ти того не відчувала, як не має значення й те, що існують ще тисячні так звані "вільні" племена, які перебувають у позірній приязні з білими. Раніше, чи пізніше прийде час, коли покажеться, що між переможцем і переможеним ні рівності, ні приязні не може бути. Ще в третьому і в четвертому поколінні це шило вилазить з мішка. Дивись, на що вже Ебано-Перейри великі пани й багаті, а сьогодні Анна-Марія не бризнула їм в очі їхнім походженням?

— Зі злости й заздрости! — неохоче бовкнула Жарі.

— Не має значення причина, але таких речей не забувається! Призирство до переможеного триває так довго, поки переможений не змиє з себе ганьби поразки. Підлецування і примазування до переможця прикривають тимчасово ту погорду, але одночасно й поглиблюють її, і не поборять ніколи! Тепер дивись на себе: ти гарна, молода, розумна й добре вихована. Могла б дістати від родини де Лара велике віно й одружитися з білим. Але навіть і тоді, коли б твій чоловік був сам голим і босим, коли б він був останнім покидьком у своїх, — ти б почувала себе завжди чимсь нижчим від нього, а твої нащадки соромились би тебе так, як соромляться Ебани своєї матері, чи баби, та всіми силами старалися б доказати, що вони "бразилійці"...

Жарі слухала мовчки і не протестувала. Думала над тим, що почула, і знаходила до нього потвердження хоч би у своїх взаєминах з Себастьяном: хіба ж при всій любові не дивився на неї згори, не казав їй "ти", у той час, коли вона не важилась йому сказати інакше, як "шляхетний сеньйоре", або "доне Себастьяне"? Хіба ж освідчувався так, як освідчувався б, наприклад, Анні-Марії? А та його ганебна пропозиція даху, хліба і серця?

— Ти питалася мене, чи я можу чимсь порадити? — вів далі отець Жоакінь. — Тобі одній якось порадити можна скоро і легко, але від цього нічого не зміниться. Ти можеш уласкавити своїх панів, можеш вийти на волю, можеш втекти в ліс, чи, нарешті, як хочеш, вирізати родину де Лара і спалити Паранагву. Це все можна. Деякі індіанські племена доказують більшого: плюндрують і нищать цілі міста, тримають у страхі широкі околиці, або розбивають вщерть великі бандейри... Але що з того всього, коли всі ці дії не мають далі окресленої цілі? Наскочити, побити, попалити і сховатися. Ворог залиже рани і стає ще грізнішим, як був, а ваша земля і ваш нарід і далі лишаються підбитими. Хто думає про те, щоб об'єднаними силами скинути чужу кормигу* й стати самим господарями краю? Ніхто! Сотні племен вибирають приятелів то між еспанцями, то між португальцями, то між французами, то між голляндцями, але мало хто розуміє, що найкращий білий є в сто разів небезпечніший, ніж найгірший серед своїх. Тому, коли питаєш мене поради, я тобі відповім: є вихід, але дуже довгий і тяжкий. Керуватися до нього треба не злобою до переможця, а любов'ю до свого народу і до своєї батьківщини. Вся решта впливе з цієї засади сама собою. Коли ж тієї любови нема — не зробіте нічого, і не варто нічого починати. Можна вирізати, чи вигнати білих. Але для чого? Щоб потім різатися між собою? Брак цієї єдності і цієї любови є коренем усього вашого лиха. Тому ви в переважній більшості, або кожний дбаєте виключно про свої інтереси і свою безпеку, або, — ще гірше, — шукаєте

тепленького місця при боці ворога, надіючись, що в його ласці якось вдасться виминути спільного лиха з одноплемениками. Ви робите так, як той мудрий бичок. Знаєш цю казку? Ні? Отже, послухай:

Одного разу молодий бичок вийшов із загороди і попався в лабеті тигра. Тигр хотів його, звичайно, з'їсти, але бичок випросився: "Навіщо тобі, пане, мене їсти, коли я зможу стати тобі у великій пригоді. Приходь щоночі до нашої загороди, а я тобі відчинятиму браму й видаватиму найкраще випасену штуку товару". Тигр погодився і пообіцяв за це бичкові, що той може вільно виходити у всякий час із загороди й пастися, де йому сподобається, а тигр буде пильнувати, щоб з ним нічого не трапилось.

І було від тієї умови обидвом добре: бичок безпечно пасся на свободі, а тигр без клопоту і без нараження життя на небезпеку мав щоночі ситий обід. Так по одному, по одному — виносив він із загороди всю худібку. Лишився сам мудрий бичок. В останню ніч приходить тигр під браму по свою здобич, а бичок і каже: "Нема вже, пане, більше нікого". "Як то нема?! — ревнув тигр. — А ти?!"

Доля бичка, Жануаріє, це доля всіх, хто не любить свого і хто хоче зискати ласку ворога...

Але я заговорився з тобою, а мені пора на вечірню!

Дійсно, сонце вже сідало і по землі потяглися довгі тіні. Жарі дуже не хотілося залишатися самій в замкненій коморі, але ради не було.

— Не смію більше отця затримувати... — посумніла вона. — Але я дуже-дуже вдячна доброму падре, що прийшов розважити й потішити мене. Думала вже, що хіба ошалію з жалю й самотності... — і Жануарія голосно розплакалася.

— Не нарікай на самотність, коли відвертаєшся від найближчих тобі людей! — шорстко сказав отець Жоакінь.

— О, падре знову про моїх батьків? Але падре не чув, що сьогодні сказав Пірауна, і не знає...

— Я, хоч і не чув, але знаю, а ти чула і не знаєш... Слава Ісусу Христу!

Фрей Жоакінь вийшов і замкнув двері на колодку, а дівчина знову лишилася сама серед півми й задухи.

Стояла вже глибока ніч, коли Жануарія пробудилася, і перше, що відчула, — була нестерпна спрага й біль на спині. Масть висохла, бандажі порозсовувалися й поприкипали до ран, так що найменший рух спричиняв великі страждання.

Стогнувши й ойкаючи, Жарі почала напмацки шукати тикви з водою, а, знайшовши, припала до вінець спаленими устами й почала пити. Вода була тепла, й лишилося її тільки на дні, так що, зробивши кілька ковтків, Жарі з жалем і незаспокоєною жадобою відставила порожнє начиння. Почала знову шукати, але не знайшла нічого, крім лушпиння з бананів і шкірок з помаранч.

Ледве перемагаючи біль, дівчина сіла й приклала долоню до чола. Чоло палало навіть у порівнанні з гарячою долонею, а кров тяжко й нерівномірно бухала в скроні.

Надворі напевне збиралося на дощ, бо парнота аж душила, а коники й жаби

змагалися навперейми. Сюрчання одних нагадувало дівчині деренчання тягнутої далеко-далеко по кам'янистій дорозі безкінечної сталевий стрічки, румкання й скреготання других видавалося насмішками натовпу ледачих роззяв, що кепкують зі запряжених у стяжку невільників. А все це разом дразнило.

Спина боліла, спина пекла й палала, а спрага висушила не лишень уста, а й горло, язика і цілі груди. Того не можна було більше терпіти!

І Жарі, звівшись на ноги, підійшла до дверей і почала їх термосити:

— Гей там! — вихрипіла вона. — Хто є на сторожі?! Принесіть мені води, бо я конаю!

Тиша...

— Васко, Жвон, Пасквал! Хто на сторожі сьогодні? Дайте мені пити, бо гину!

Тиша...

Жануарія благала наполегливіше, потім почала кричати, проклинати всіх, називати найобразливішими словами — і нічого! Чи її охриплий голос був заслабий, чи варта була задалеко, чи навмисне не обзивалася, — тільки ж ніхто не відповідав ні на благання, ні на прокльони.

І дівчину огорнула розпука, близька до божевілля. Припавши обличчям до землі, вона заквилила й зайшлася у спазмах істеричного плачу. Була й справді дуже нещасна, бо, подражнена кількома ложками води, спрага перетворилася в найгірші тортури, і перед нею навіть поступався біль спини, по якій невпинно лазили отрутно-пекучі стоноги.

Коли б же хоч якась жива душа була поблизу, коли б же хоч не та задушлива темінь, коли б не та байдужа, нескаламучена, глуха тиша довкола — здавалося, було б лекше. А то — ніби в гробі!

— Боже, Боже, за що караєш мене? — посилала шепотом у темінь питання Жарі. — За що така мука? Чому не пошлеш мені смерти відразу, коли не даєш життя?

Але темінь була в змові з людьми і також не приносила відповіді на питання. Стояла безмовна, глуха й байдужа, мов камінь. Чи час посунувся хоч трохи, чи також перетворився в камінь і став на місці нерухомо?

І Жануарію опанувало бажання — вмерти. Отак взяти і вмерти!

Вона притиснулася до землі й закаменіла, стараючись погасити у собі всі думки, почування, здушити віддих і биття власного серця.

По якомусь часі їй почало видаватися, що вона й справді вмирає, і від того її напав панічний жах. Підвелася мерщій, почала розтирати чоло й скроні, зібралася навіть встати й походити, щоб остаточно прогнати примару смерти. Сперлася рукою на колоду і в той же момент шарпнула її назад, немов би торкнулася вогню: колода рухалася!

— Що це?! — спитала сама себе Жарі, й її попередній страх перед смертю змінився новим страхом перед незрозумілим явищем.

Простягнула обережно руку ще раз — і ще раз переконалася, що колода таки рухається. Хтось, чи щось, ту колоду рухав, хтось, чи щось, був поблизу і щось робив?

Хто і що?

"Себастьян!" — прошила мозок Жаїри догадка, і серце її в божевільному гоні радості застрибало аж під горло.

Ясно, не міг бути ніхто інший, — тільки Себастьян. Прийшов її визволити і забрати на волю. Напевне підкупив, або попросту вирізав сторожу, й тому вона не обзивалася ні на прохання, ні на погрози, ні на прокльони. Отже, правду сказала Квевезу — буде дорога на волю. Боже, яке щастя, яке страшне щастя!

Жарі то прикладала руку до колоди, то хапала себе за голову, то притискала серце, щоб воно не вискочило від радості з грудей, і, хоч горло пересохло тепер подвійно від спраги й хвилювання — забула про нього. Чекала. Чекала, поки нарешті той гість не зробить свого.

А колода рухалася й рухалася, дарма, що ніде не було чути нічого. І ось нарешті зашелестіла обсипана земля, а колода поволі відхилилася назовні. Щось замрячіло в її отворі, і звідти впало обережне:

— Жаїро, то я, Пірауна...

Радість дівчини, мов приставлена до грані свічка, відразу стопилася, взялася димом, і з неї лишився самий маленький недогарок.

— Ти, Пірауно?

— Я. Тримай ось це, обережно!

— Що це?

— Тс-с-с! Тихо! Не говори так голосно! Тут тиква з питвом і ліки на спину. Візьми...

Жарі приймає однією рукою тикву, другою — якийсь м'який і вогкий сувій тканини, все ще приголомшена і розчарована появою, замість Себастьяна, Пірауни. А Пірауна, прослизнувши вужем крізь отвір виваленої колоди, сідає поруч і шепче:

— Я прийшов до тебе, Жаїро... Я чув, як ти просила пити... Я не спав і плакав увесь час... Сабія також... Приніс тобі пиття і цілющі ліки на спину...

Голос його був уриваний, тремтливий, ніяковий і такий ніжний, що все розчарований, яке щойно пережила Жарі, змінилося у подвійну подяку до батька. Виявляється, що він самотній пам'ятав про неї, самотній прийшов з допомогою!

— Тату!!! — вибухнула дівчина нестримним плачем і припала до батькових грудей. — О, мій тату! Мій дорогий, вірний тату!

— Донечко моя! Моя Жаїро, моя таїра, моя кров! Ти сказала "тату"?! Повтори мені ще раз це слово — я ж так довго-довго чекав на нього!

— Тату, тату, тату, мій коханий тату!

— Досить, дитино, досить! Я ще не звик, серце може тріснути з радості. Досить! Чому не п'єш? Ти ж просила пити... Пий... Тут вода з соком гірких помаранч і цілющими зелями... Сабія приготувала... Сабія вміє готувати всякі ліки, ліпші, ніж всі місцеві знахарки...

Жануарії не треба було двічі припрошувати, і вона, напмацки відіткнувши тикву, присмокталася до неї, як п'явка. Питво було справді смачне, приємне і холодне, і чи то тому, що дійсно мало в собі потужну лічничу силу, чи тому, що Жарі була така спрагла,

але, здавалося, що разом з ним в організм вступало саме здоров'я й сила.

Пірауна сидів поруч, стиха хихотів і шептав щось дуже радісне. Потім, коли Жануарія відставила тикву, сказав:

— А тут ліки на рани... Сабія зробила масть... О, вона і це вміє... Чекай... Це — блюзка. Ізабела подарувала її колись Сабії... Така гарна червона блюзка, м'яка, ніби пелюстки квітів... Сабія намочила її в масть... Одягни на себе — побачиш, як допоможе! Я сам тобі одягну, я сам...

Боляче було, поки в темноті Пірауна повідривав усі присохлі бандажі й натягнув на Жарі звогчену ліками блюзку. Але, коли вона тільки прилягла до палаючих ран, — дівчина мов на світ народилася. Майже фізично відчувала, як біль і жар почали переходити зі спини в одягнену блюзку і по хвилині зникли зовсім.

— Так... Так, моя таїро... — приговорював щасливий Пірауна. — Правда, що тобі вже краще? От, і добре... От, і добре... Тепер скажи, що я маю зробити для тебе? Я зроблю все, що хочеш! Кажі, наказуй!

— Забери мене звідси, тату! — пристрасно вишептала Жарі й, намацавши у темноті батька, повисла у нього на шиї.

— Забрати?! — не вірить сам собі Пірауна. — Куди забрати?

— Забери геть звідси! В ліс! На волю! Я піду, куди хочеш!

Пірауна раптом відірвав від себе доньку й схопився на ноги.

— Уга-га-га-гей-гей-гей! Уга-га-га-гей-гей-гей! — заскакав він з радості, але не кричав, лиш шепотів свій клич, вкладаючи на цей раз всю силу не в голос, а в наснагу, і дивно було, як це від неї не спалахнули соломою грубі колоди комори. — Уга-га-га-гей-гей-гей!

Не знав, що робити зі собою від щастя. Стрибав, падав на землю і знову стрибав. Потім схаменувся, сів біля доньки і зашептав їй у вухо:

— Так, Жаїро, ми підемо на волю! Ти побачиш, скільки щастя на волі! На волі будеш радіти кожному сходові сонця, бо день на волі — це радість. Не так, як тут, де чоловік хоче найдовшої ночі, щоб не йти на осоружну працю. На волі — скрізь радість: день — радість, сонце — радість, їжа — радість, праця — радість і ніч — також радість! О, Жаїро, ти не знаєш, що таке воля! Будеш робити те, що тобі мило, будеш відпочивати, коли схочеш, будеш хлюпатися в ріці, чи вигріватися на сонці, чи сидіти в холодку — як схочеш! Нікому не будеш usługувати, ніхто тебе не посміє пальцем торкнути, бо в племені люблять дітей, пестять їх, і вдарити дитину — це злочин. А не так, як тебе сьогодні... О, Жаїро, ти побачиш, яке то щастя, яка то розкіш — воля! Побачиш! Тепер чекай, я піду...

— Куди підеш?! — злякалася дівчина.

— Сказати Сабії збиратися в дорогу.

— Вже?! Зараз?!

— Так, уже, зараз! Уга-га-га-гей-гей-гей!

— Я боюся, тату!

— Чого боїшся?

— Нас можуть упіймати.

— Не бійся нічого. Зараз буде дощ і буря. Всі сплять. Васко сторожує, але він спить найміцніше. Хе-хе-хе!

— Боюся! — уперто повторила Жарі. — За тобою ж напевне слідкують...

— Ніхто не слідкує! — переможно вишептав Пірауна. — Всі думають, що я на тебе злий за сеньйоріту. А я навмисне так Маврикієві сказав...

— То ти хитрував?

— Та трохи хитрував, а трохи й насправді... Був злий на тебе, Жаїро, що ти не хотіла тікати... Не затримуй мене, я мушу спішити. Тепер найкращий час...

— Тату...

— Тихо! Я йду по твої речі.

— Лиши їх!

— Ні!

І Пірауна, як вліз, так безшумно виліз назад, і щез, як привид.

Залишившись сама, Жарі боялася поворухнутися, хоч їй хотілося стрибати й кричати від радості: "Воля, воля!" — Вона не потребуватиме більше нічим журитися, не потребуватиме думати над майбутнім! Не залежатиме ні від кого, не боятиметься насмішок рабів, не трястиметься перед батогами Маврикія, позбудеться страху, що її продадуть іншому власникові, або заженуть у сензал на найгіршу роботу! Чи ж це можливе? Як то казав Пірауна: радіти кожному сходові сонця, робити те, що забажається, відпочивати, вигріватися, хлюпатися в ріці! Чи ж не розкіш?

Коли б лишень Пірауна скоріше вернувся, коли б його не піймали! Ах, і навіщо він ще надумав лізти по її речі?! Дім же замикається на ніч, то як влізе? Наробить шелесту, побудить службу... Боже, Боже, не допусти до того!

І Жануарії пригадуються раптом слова отця Жоакіня: "А що буде, як втеча не вдасться? Знаєш, що тоді тебе чекає?" Від того дівчині стає так страшно, що вона забивається в сам кут і, помимо темені, закриває очі руками. Здається їй, що Пірауну вже викрили, що до комори біжать люди на чолі з Маврикієм, який тримає в руках батіг і масно усміхається.

— Ні, ні! — скрикує Жарі й наставляє перед уявною небезпекою руки. — Я не хотіла зовсім тікати! Пірауна мене підмовляв, дивіться, навіть влазив сюди, але я відмовилася! Я сказала, що лишуся тут, що найщирішою службою, найбільшою покорою старатимусь згладити сьогоднішній свій злочин! Я невинна!

Примари щезли, але на тілі дівчини виступив холодний піт. Думка поганяла думку, й мозок напружено працював у тому напрямі, що й справді може бути, коли Пірауну піймають? Врешті, прийшла до висновку, що нічого гіршого не станеться. Краще буде, правда, коли втеча вдасться. Коли ж би Пірауну піймали, то й тоді її положення поправиться: зможе доказувати, що не збиралася тікати, уважаючи себе власністю сеньйоріти Анни-Марії. Такою самою власністю, як гаманець, кінь, чи мул...

— А що буде, коли нас піймають усіх? — виринуло нове питання. — Не самого Пірауну, а всіх? Тоді як виправдуватися?

І знову жах поліз попід волоссям, поставивши його дротом. Але Жарі вже не мала часу більше роздумувати, бо ось колода поворушилася і в ній почувся шепіт:

— Ходи, доню. Вже все готове...

— Пірауно, я боюся!

— Не бійся нічого, дурненька. Все сприяє нам: темно, хмарно, насувається буря. Треба лишень вихопитися з пристані перед грозою.

— Тікаємо морем?

— Морем. Човен готовий. Спішися!

Вони знали місто, як власну хату, знали все про кожну будову, про її власника і його рабів та слуг. А це було дуже важно, бо ж треба було оминати сторожу, передбачити всі небезпеки, не наткнутися на собак, не вийти на непевне місце. І Жарі, тримаючись батькової руки, сунулася за ним, як тінь, а Пірауна слухав, пробивав темінь гострими очима і нюшив на всі сторони. О, він був спритним і надійним провідником! Він і за двадцять років рабства не забув наук лісу, і тепер всі вони служили його намірам. Пірауна не йшов насліпо — він заздалегідь обміркував і вибрав найпевнішу дорогу, хоч інший на його місці певно пішов би не так. Але Жарі знала, що батько поведе добре, тож слухалася його кожним рухом свого тіла і не питала ані слова. Коли він приспішував кроку — приспішувала й вона, коли він схилявся і причаювався — вона робила те саме, коли він ліз через огорожі, або перескакував рови — вона також лізла і перескакувала.

Море було близенько — праворуч, але Пірауна знав, що на пристані стоїть варта, і з місця пішов у протилежний бік. Там лежала господа Пенеди, а в нього були славні на всі околиці чуйні собаки — і на цей раз утікачі повернули знову праворуч. Дали гака рівно на стільки, на скільки можна було, щоб прослизнути поміж собаками Пенеди і сторожею біля прибережних магазинів, а тоді ще раз звернули ліворуч — далі від моря. І все посувалися на захід, рівнобіжно з берегом.

Нарешті — небезпека минула й Пірауна спитав:

— Втомилася дуже, Жаїро?

— Втомилася, тату, — призналася дівчина. — Куди ми йдемо?

— Зараз будемо на місці.

— А Сабія вже там?

— Там. Вона пішла з Кумаже й Арусаві.

— Як?! Вони також?

— Вони також. Ось! — Пірауна став і крикнув.

Жарі аж присіла від несподіванки й страху, бо Пірауна крикнув урутаном і так майстерно, що й найчуйніше вухо не пізнало б імітації. Крик людини, що кричала під тортурами нелюдським голосом, просверлив ніч і сконав у темені. У відповідь йому крикнула сова й виразно залопотіла крилами.

— Чуєш? — спитав Пірауна. — Це Кумаже.

За хвилину Жарі потрапляє в обійми матері:

— Моя Жаїро, моя мембіра!

- Мамо моя, мамо!
- Ти будеш тепер завжди з нами, Жаїро?
- О, мамо!

На заході за високими горами черкнула вогненним крилом перша блискавка, і остережливо заворкотів далекий грім.

- Буря йде з суходолу на море — буде страшна, — сказав Арусаві.
- Але коротка! Коли не так — хай мене мавпа оближе! — припечатав Кумаже.
- Час не терпить, ходім! — наказав Пірауна.

... Море принишкло перед бурею, і човен сунувся по його гладенькій поверхні, мов грудка масла по гарячій сковороді, а назустріч віяв солонкавий подих простору й свободи. Велика вода, подібна до розбавленого, добродушного медведя, уважно несла на своїй м'якокожухій спині тендітну шкаралупинку човна геть далі й далі від берега рабства у таємничу темінь на волю, що царювала на невидимих островах затоки й дальших берегів. Вільне саме, море з радістю помагало тим, хто також полюбив волю і ступив на її дорогу з власної охоти. Воно пильно затиало слід втікачів і муркотіло підбадьорюючи мелодію, переривану тихеньким сміхом змовника, злегка вдаряючи хвилями у боки човна.

Чоловіки налягали з усіх сил на весла, щоб ще перед бурею відплисти якнайдалі від берега і сховатися на якомусь безлюдному острові, а Жарі лежала на м'якому клункові своїх речей, притуливши голову до материних колін. Сабія ж пестливо перебирала пальцями її волосся й мовчала. Їй непотрібно розмови — вона щаслива тим, що її одинока дитина лежить поруч, довірливо схилившись до її колін. Сабії вперше випало таке щастя в житті, і під його враженням вона забуває про всі інші випадки свого нещасливого материнства...

Кінець першої частини.

Примітки упорядника інтернетної публікації

Перший том роману Ольги Мак "Жаїра" представлений тут за виданням 1957-го року; видавництво "Гомін України", Торонто, Канада. Упорядник даної інтернетної публікації виправив друкарські помилки, котрі, на жаль, мають місце у паперовій книзі, і деякі відмінності тамтешнього тодішнього українського правопису привів у відповідність до сучасного офіційного українського правопису; але деякі відмінності і залишив, для, так би мовити, наявності деякого колориту тогочасного діаспорного видання. Нижче надається пояснення маловідомих слів, котрі авторка не пояснила у своїх виносках, а упорядник у тексті позначив зірочками (*).

Давун — удав.

Фрей — преподобний, святий отець (з португальської).

Дихавичний — задущливий, що страждає на задишку.

Екскомунікація — (екскомуніка, відлучення) — релігійне покарання, накладається вищою церковною інстанцією (собором, синодом, єпископом, першоієрархом,

церковним судом тощо) за дії, несумісні із схвалюваним церквою способом життя, за грубе порушення церковних правил, за відступництво (апостасію) або ересь.

Виряд — військове спорядження.

Спешений — збентежений, зніяковілий.

Середник — засіб.

Чень — адже, мабуть, може.

Мищина — маленька миска.

Дижур — чергування.

... що їх так Жоакінем. — Схоже, між словом "так" і словом "Жоакінем" у надрукованому тексті через неувважність набірника в друкарні пропущений рядок.

Привідець — винуватець; заводій; ватажок.

Шпихліри і пивниці — комори і льохи.

Інтруз — непрошена особа.

Манджати — поспішати, швидко йти.

Одідичити — успадкувати.

Цера — колір обличчя.

Бахматий — мішкуватий, дуже широкий (про одяг).

Каригідний — недобрий, негідний, осудний, гідний кари.

Нава, або неф — поздовжня або поперечна частина простору монументальної споруди, що розташована між рядами колон, стовпів, арок або між зовнішньою стіною та поздовжньою колонадою або аркадою.

Відмовляти вервичку — тобто читати молитви, рахуючи їх за допомогою вервички. Вервичка, або чотки — шнур з нанизаними намистинами (зазвичай у формі кільця), котрий у декількох релігіях (зокрема в індуїзмі, буддизмі, ісламі, християнстві) використовуються для рахунку прочитаних молитов чи інших ритуальних дій, збереження уваги й концентрації, задавання ритму тощо.

Конде — теж саме що граф. Відповідно, кондеса — графиня.

Вальор — значення людини, її вартість у суспільстві.

Едукація — виховання, освіта.

Ослупіти — завмерти у здивуванні, отетеріти, остовпіти.

Креатура — слухняний виконавець волі свого покровителя, ставленик впливової особи.

Котара — завіса, штора.

Реверенда — одяг священника, ряса.

Ковбик (тут) — колода, чурбак, обріз деревного стовбура для сидіння на зразок табурета.

Кормига — неволя, чуже панування.

[1] Кінъйон — дослівно "частина". (Тут і далі у виносках примітки авторки. А примітки упорядника інтернетної публікації до слів, позначених у тексті зірочками (*) дивіться у кінці книги).

[2] Віла — місто, чи оселя з правами адміністрування на прилягаючі околиці.

[3] Мадрина — хресна мати.

[4] "Гварані" — на індіанській мові означає "воjak".

[5] Тангвапема — довгий кілок, тонший і круглий з одного кінця, грубший і чотирьохгранний — з другого. Служить, як довбня.

[6] Історичний факт: настоятель редуту о. Мола сім годин хрестив без перерви, так що під кінець вірні мусіли йому гримати руки.

[7] Оувідор — дослівно "той, хто слухає". Переносно — посередник між урядом і населенням в старі часи.

[8] Бужіганґа — слово, завезене до Бразилії африканськими муринами, і є означенням усяких дешевих прикрас.

[9] Падриньо — хресний батько.

[10] Кана — цукрова тростина.

[11] Цікавим фактом є, що в мові багатьох індіанських племен батько називає сина "Таїра", себто, спадкоємцем крові; мати називає сина "Мембіра", себто, спадкоємцем тіла. Отже, згідно з віруванням індіан, дитина одідичує кров по батькові, тіло — по матері.

[12] "Бень те ві" — "Добре тебе бачу" — так співає цей пташок, що його і називають "бенътеві".

[13] Мізерикорд — кинджал, що ним добивали противника глядіятори в циркових грах-боях давнього Риму, коли один з них смертельно ранений, падав і просив добити його.

[14] "Кампос Жерайс" в перекладі означає "Поля Центрального Плоскогір'я" — рівнини, що тягнуться приблизно на 100 км. у довжину і на 50 у ширину на південний захід від західного берега ріки Ітараре.

[15] Маракужа — повзуча рослина, що дає надзвичайно гарний біло-фіялковий цвіт, подібний до фуксії, тільки значно більший, і родить смачні, соковиті овочі.